

**Problemy
i perspektywy
młodzieży
we współczesnej
Europie**

Problemy i perspektywy młodzieży we współczesnej Europie

redakcja naukowa

**Agnieszka Próchniak
Anna Agnieszka Suchocka**

Recenzenci:

prof. nadzw. dr hab. Grażyna Bartkowiak, Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni

prof. nadzw. dr hab. Tadeusz Strawa, Politechnika Koszalińska

Opracowanie redakcyjne i korekta:

Aneta Dąbrowska-Korzus

Redaktor prowadzący:

Edward Mitek

Wszelkie prawa zastrzeżone.

Kopiowanie, przedrukowywanie i rozpowszechnianie całości lub fragmentów niniejszej pracy bez zgody wydawcy zabronione.

Książka, którą nabyłeś, jest dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, abyś przestrzegał praw, jakie im przysługują. Jej zawartość możesz udostępnić nieodpłatnie osobom bliskim lub osobiście znanym. Ale nie publikuj jej w Internecie. Jeśli cytujesz jej fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A kopiując jej część, rób to jedynie na użytek osobisty. Szanujmy własność i prawo innych osób.

Copyright © by Akademia Pomorska w Słupsku

Bydgoszcz 2018

Publikacja została sfinansowana ze środków na naukę Akademii Pomorskiej w Słupsku.

ISBN 978-83-64335-31-0

Wydanie I

Słupsk–Bydgoszcz 2018

Oficyna Wydawnicza Edward Mitek

tel. +48 511 244 522, e-mail: mitek.edward@gmail.com

Skład, łamanie, proj. okładki: Zdzisław Ptak, rheatal@gmail.com

Druk: Fabryka Druku sp. z o. o.

ul. Zgrupowania AK Kampinos 6, 01-943 Warszawa

tel. +48 22 8349266, fax +48 22 8344274, <http://www.fabrykadruku.pl>

Spis treści

Wprowadzenie	7
Rozdział I	
WSPÓŁCZESNA EDUKACJA MŁODZIEŻY: PROBLEMY I PERSPEKTYWY	
<i>Olena Byndas</i>	
Cross-Culutral Component in Foreign Language Blended Learning in the European Educational Process	15
<i>Tatiana Koknova</i>	
Development of Linguistic and Methodological Competencies of Foreign Language Teachers as a Current Pedagogical Problem	29
<i>Svitlana Shekhavtsova</i>	
Subjectness Development of Future Teachers in the Course of Professional Training	41
<i>Natalia Rozhanska</i>	
Importance of Various Attributes of Educational Services of the University for Consumers Важность различных атрибутов образовательных услуг вуза для потребителей	51
<i>Emiliya Koleva, Nataliya Pavlova</i>	
„Hidden Object” Games in Information Technologies Training for Bilingual Students Игра „Поиск предметов” при обучении информационным технологиям детей-билингвов	63

Nataliya Losyeva

- The Problem of Social Adaptation of Students with Disabilities
(On the Example of Mathematical Disciplines Teaching in Vasyl Stus
Donetsk National University)
Проблема социальной адаптации студентов с ограниченными
возможностями (На примере изучения математических дисциплин
в Донецком Национальном Университете имени Василя Стуса) 73

Olena Budnyk, Inna Chervinska, Tetyana Blyznyuk

- Pedagogical Collaboration of Teachers and Parents with Children Who Have
Special Educational Needs in Conditions of Inclusive Education 85

Rozdział II

WSPÓŁCZESNA MŁODZIEŻ: DROGI I BEZDROŻA

Kseniya Falkovskaya

- Youth and Volunteering in Modern Russia: Problems, Prospects
and Best Regional Practicians
Молодежь и волонтерство в современной России: проблемы,
перспективы, лучшие региональные практики 97

Agnieszka Suchocka, Michalina Koneczna

- Youth Rebellion as an Immanent of the Adolescence Period
Bunt młodzieńczy jako immanentna cecha okresu adolescencji 111

Agnieszka Próchniak

- Problems of Young People in the Labour Market
Problemy młodych ludzi na rynku pracy 125

Iryna Surina, Kazbek Gaysanov

- Youth Migration as Important Feature of Modern Society
Migracja młodzieży jako istotna cecha nowoczesnego społeczeństwa 139

Anna Agnieszka Suchocka

- The Aspirations of Young People and Their Determinants – Theoretical Study
Aspiracje młodzieży i ich uwarunkowania – studium teoretyczne 159

- Bibliography 175

- Informacja o autorach 187

WPROWADZENIE

Młodzież jest ważną częścią społeczeństwa. Okres młodzieńczy to czas przeistaczania się dzieci w młodych, dorosłych ludzi w pełni uczestniczących w życiu społecznym danego państwa. To czas formowania swojej osobowości, systemu wartości, nabywania indywidualnej tożsamości oraz kształtowania nastawienia do siebie i innych. Jest to czas intensywnego rozwoju biologicznego, psychicznego i społecznego. Istotne wówczas staje się budowanie poczucia własnej autonomii w zakresie podejmowania indywidualnych wyborów, niezależnych od opinii i ocen innych ludzi, oraz samodzielne wyznaczanie i dążenie do osiągnięcia własnych aspiracji oraz celów życiowych. Jest to czas budowania dojrzałych relacji z rówieśnikami obojga płci, podejmowania decyzji w zakresie wyboru i przygotowania do kariery zawodowej, uzyskania niezależności finansowej, wyboru partnera życiowego, założenia własnej rodziny oraz działania w sposób odpowiedzialny indywidualnie i społecznie.

Żyjemy w czasach, które dają każdemu młodemu człowiekowi ogromne możliwości w zakresie wyboru własnej ścieżki edukacyjnej oraz zawodowej. Co-raz częściej braki w formalnym wykształceniu determinują dalsze losy życiowe i zawodowe młodych ludzi, gratyfikując tych, którzy dłużej inwestują w swój rozwój intelektualny i zawodowy, oraz skazując na porażkę tych, którzy zbyt wcześnie kończą swoją naukę. Ponieważ sukces edukacyjny pozytywnie koreluje z lepszą jakością zatrudnienia, wielu młodych ludzi wydłuża okres kształcenia, by poprzez studia nabyć więcej wiedzy, umiejętności oraz kompetencji społecznych i tym samym lepiej odpowiedzieć na zapotrzebowanie zgłaszane na rynku pracy przez pracodawców.

Jednak przejście pomiędzy edukacją a rynkiem pracy nie jest łatwe. Część z młodych ludzi doświadcza bezrobocia, bo w starciu z osobami dorosłymi są oni postrzegani jako mniej atrakcyjny zasób pracy. Zatrudnienie w pełnym wymiarze godzin i bezpieczeństwo pracy jest rzadsze w ich przypadku niż osób starszych. Tym samym współcześnie żyjącej młodzieży znacznie trudniej, uzyskać niezależność finansową oraz autonomię, w porównaniu do poprzednich pokoleń młodzieży, a niepewność zatrudnienia na rynku pracy odgrywa znaczącą rolę w kształtowaniu ich obecnej i przyszłej sytuacji społeczno-ekonomicznej.

Oddajemy Państwu do rąk monografię poświęconą problemom i perspektywom młodzieży we współczesnej Europie. Jest ona dziełem składającym się z 12 artykułów autorów zarówno polskich, ukraińskich, rosyjskich czy bułgarskich. Ze względu na specyfikę tematów zainteresowań autorów została ona podzielona na dwie części.

W pierwszej części monografii zatytułowanej „Współczesna edukacja młodzieży: aspekty teoretyczne i praktyczne” znalazły się artykuły poświęcone różnorodnym aspektom edukacji młodych ludzi. Otwiera ją artykuł Oleny Byndas, w którym autorka opisuje zalety uczenia się języka obcego systemem mieszanym z wykorzystaniem komponentu międzykulturowego. Jej zadaniem język obcy jest głównym i najważniejszym środkiem komunikacji międzykulturowej, umożliwiającym jednostce wejście w uniwersalną wielokulturową przestrzeń oraz odczuwanie pełnego uczestnictwa w światowym procesie kulturowym. Lekcja obcego języka jest praktyką komunikacji międzykulturowej, ponieważ każde obce słowo odzwierciedla kulturę danego społeczeństwa. Szczególne znaczenie w nauczaniu języków obcych może mieć uczenie mieszane, będące połączeniem zajęć w bezpośrednim kontakcie z nauczycielem i zajęć z wykorzystaniem platform internetowych. Zalety nauki języka obcego systemem mieszanym są takie, że kursy językowe można pobierać z dowolnego miejsca na świecie, o ile student ma dostęp do Internetu. Autorka konkluduje, że system mieszanego uczenia się z komponentem międzykulturowym jest potężną technologią, która może być wdrożona w nowoczesny model uczenia się języka obcego w ukraińskiej edukacji, aby uzyskać poziom europejskiego systemu edukacji.

Kolejny artykuł, Tatiany Koknovej, koncentruje się na problemie rozwoju kompetencji językowych i metodycznych nauczycieli języków obcych. Procesy transformacyjne w systemie edukacyjnym nabrały pragmatycznej orientacji i wymagają w zakresie kształcenia konkretnych specjalistycznych kompetencji u przyszłych nauczycieli połączenia wiedzy, umiejętności praktycznych, wartości zawodowych, ideologicznych i moralnych, które mogą determinować zdolność jednostki do skutecznego wykonywania swojej działalności zawodowej. Autorka dokonała przeglądu wielu prac naukowych poświęconych tej problematyce. Badania literatury naukowej dotyczące ogólnych zagadnień zawodowych i pedagogicznych przyszłych nauczycieli, w szczególności nauczycieli języków obcych, wskazują na dużą liczbę prac, które uwzględniają różne ważne aspekty w procesie ich szkolenia zawodowego. W szczególności dotyczy to punktów konceptualnych szkolenia zawodowego i pedagogicznego. Służą one jako tło dla powyższego procesu, a także dla rozwoju dydaktycznego fundamentu kształcenia zawodowego, rozwoju osobistego i profesjonalnej gotowości do przyszłych działań zawodowych.

W następnym artykule Svitlana Shekhavtsova przybliży nam zasady teoretyczne i metodyczne opracowania i eksperymentalnej weryfikacji systemu

kształtowania podmiotowości przyszłych nauczycieli w procesie kształcenia zawodowego. Odzwierciedla on kierunki rozwoju problemu podmiotu i podmiotowości. Subiektywność jest uważana za cechę osobowości podmiotu, która odzwierciedla nie tylko jego aktywność, ale także selektywność, aktywne i odpowiedzialne podejście do samego siebie i środowiska, aktywności i życia w ogóle. Badania wykazały, że pojęcie „podmiotowości” jest złożone, wielopłaszczyznowe i interdyscyplinarne. Jest rozważane w kontekście wiedzy filozoficznej, psychologicznej i pedagogicznej. Biorąc pod uwagę nowoczesne podejście do definicji pojęcia „podmiotowości” z filozoficznego i psychologicznego punktu widzenia, podmiotowość przyszłego nauczyciela definiuje się jako stan jakościowy przyszłej osobowości nauczyciela w procesie opanowania różnych rodzajów i form działalności zawodowej i pedagogicznej, która pozwala celowo, samodzielnie i samoregulacyjnie przekształcać własne umiejętności w cechy ważne zawodowo, które pomagają w osiągnięciu profesjonalnego samodoskonalenia, samorealizacji i samorozwoju.

Kolejna autorka, Natalia Rozhanska, przedstawiła w swoim artykule wyniki badań ankietowych przeprowadzonych wśród studentów na temat oceny różnych atrybutów usług edukacyjnych dostarczanych w ramach kształcenia uniwersyteckiego. Usługi edukacyjne uniwersytetu są szczególnym rodzajem usług dla ludności, które wraz z usługami medycznymi i socjalnymi są ukierunkowane na osobę-konsumenta. Uzyskane wyniki pokazały, że ocenę tę różnicują cechy społeczno-demograficzne studentów traktowanych jako konsumentów usług edukacyjnych oraz różne formy i profile kształcenia studentów. Autorka dowodzi, że dokładna wiedza o tym, jakie atrybuty usług edukacyjnych uczelni są dla konsumentów najważniejsze, z praktycznego punktu widzenia umożliwia opracowywanie skutecznych strategii marketingowych dla instytucji edukacyjnej. Z naukowego punktu widzenia identyfikacja wzorców postrzegania przez konsumentów różnych atrybutów usług edukacyjnych uczelni umożliwia uzupełnienie teoretycznego modelu zachowań konsumenckich o nowe elementy. Rozwój tego modelu może być istotny dla współczesnej psychologii społecznej zachowań konsumenckich.

Emiliya Koleva i Nataliya Pavlova w swoim artykule opisały wykorzystanie popularnej gry komputerowej „Ukryte obiekty” w nauczaniu dzieci dwujęzycznych, która ich zdaniem może pomóc w rozwoju wizualno-przestrzennej inteligencji dzieci w wieku szkolnym. Specyfika gry pozwala nie tylko nabywać kompetencje w zakresie technologii informacyjnych, ale przy okazji poznawać szereg nowych pojęć, co sprawia, że jest szczególnie przydatna dla uczniów dwujęzycznych, nie zawsze poprawnie posługujących się językiem urzędowym, innym niż ich język ojczysty. Badania ankietowe przeprowadzone przez autorki wśród dzieci używających tej gry na zajęciach pokazały, że jest ona bardzo dobrze odbierana przez dzieci i chętnie korzystałyby z gier do nauki na innych

przedmiotach. Autorki przekonują, że każdy wprawny nauczyciel może znaleźć w przestrzeni internetowej wiele gotowych gier i dostosować je do swoich celów edukacyjnych, nie zapominając o łączeniu ich z innymi metodami w celu osiągnięcia pożądaných rezultatów dydaktycznych.

Nataliya Losyeva w swoim artykule opisała problem społecznej adaptacji studentów niepełnosprawnych na Ukrainie. Według autorki obecne ramy prawne, jak i realia życia codziennego mające na celu rozwiązanie tego problemu są obecnie nieregulowane i wciąż dalekie od normy. Analizowane są przez nią różne podejścia do realizacji problemu adaptacji społecznej na uniwersytecie uczniów niepełnosprawnych. Ponieważ studia wyższe są jednym z najważniejszych okresów dla osób niepełnosprawnych w kwestii ich adaptacji społecznej, autorka opisała warunki, które mogą ułatwić tę adaptację. Jej zdaniem formułowanie celów nauczania powinno się wiązać z bliską relacją między pedagogicznymi i motywacyjnymi a osobistymi elementami adaptacji społecznej. Ponadto ważnym warunkiem jest również maksymalne wsparcie aspiracji uczniów do samorealizacji. Wykorzystując własne doświadczenia zgromadzone w procesie nauczania dyscyplin matematycznych w szkolnictwie wyższym w drodze eksperymentu pedagogicznego, autorka przeprowadziła analizę porównawczą zróżnicowanych w czasie wyników niektórych pomiarów socjologicznych dotyczących tego problemu oraz sformułowała wskazówki dotyczące nauczania uczniów niepełnosprawnych.

Pierwszy rozdział kończy artykuł Oleny Budnyk, Inny Chervinskiej i Tetyany Blyznuk. Zwrócono w nim uwagę na ważne aspekty dotyczące nawiązania współpracy pedagogicznej między szkołą a rodziną ucznia ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Nacisk położono na wsparcie psychologiczne rodziców, którzy mają dzieci niepełnosprawne, podczas przechodzenia na edukację włączającą. Autorki podkreślają konieczność wdrożenia szeregu działań w tym procesie, takich między innymi jak potrzeba systematycznego informowania rodziców o prawnej ochronie ich dzieci, w szczególności prawo do równego dostępu do wysokiej jakości edukacji, czy też ustalenie relacji parytetowych wszystkich uczestników procesu integracyjnego. W celu uniknięcia negatywnego nastawienia wobec dzieci niepełnosprawnych istotne staje się stworzenie osobiście zorientowanego środowiska w klasie integracyjnej na zasadach tolerancji, empatii i humanizmu. Zostały w nim również przybliżone formy pracy z rodzicami szkoły integracyjnej.

W drugiej części monografii zatytułowanej „Współczesna młodzież: drogi i rozdroża” znajdują się artykuły poświęcone szeroko pojętej problematyce poszukiwania swego miejsca w życiu przez młodzież. Otwiera ją artykuł Ksenii Falkovskiej poświęcony działaniom podejmowanym na rzecz rozwoju idei wolontariatu we współczesnej Rosji i zaangażowania młodych ludzi do udziału w wolontariacie. Autorka przybliżyła w nim standardową regulację prawną

wolontariatu w Rosji, opisuje główne problemy, które komplikują rozwój i usprawnianie ruchu wolontariuszy w Rosji oraz przykłady najlepszych praktyk wolontariatu w 2017 roku. Ze względu na to, że wolontariat sprzyja rozwijaniu postawy społecznie odpowiedzialnych obywateli oraz osobistych, społecznych i zawodowych umiejętności człowieka, szczególnie istotne jest zachęcanie młodych ludzi do brania w nim udziału. Młodzież jako najbardziej mobilna kategoria obywateli, zdolna do szybkiego reagowania na zachodzące zmiany i tworzenia nowej rzeczywistości, jest postrzegana jako lokomotywa zmian zmierzających w kierunku rozwoju rządów prawa i rozwoju społeczeństwa obywatelskiego w całej jego różnorodności.

W kolejnym artykule autorstwa Agnieszki Suchockiej i Michaliny Konecznej podjęto problematykę buntu w okresie adolescencji. Autorki ukazały teoretyczne tło zagadnienia buntu oraz okresu adolescencji. Część teoretyków, zwłaszcza socjologów, zajmująca się tym zagadnieniem twierdzi, że współczesna młodzież nie ma podstaw do buntu ze względu na to, że w świecie dominuje kultura ludzi młodych, w relacjach z rodzicami młodzież dąży raczej do współpracy niż do antagonizmów, a społeczeństwo ma coraz mniej wymagań wobec młodzieży. Inni teoretycy, głównie psychologowie, wskazują na to, że w okresie adolescencji bunt jest wpisany w proces dojrzewania młodego człowieka i pojawia się na ogół w relacjach z najbliższą rodziną, rówieśnikami czy nauczycielami w szkole. Przejawia się on w różnych formach w zależności od tego, wobec kogo lub czego buntuje się młody człowiek. Celem przeprowadzonych przez autorki badań sondażowych było ukazanie obrazu buntu młodzieńczego w okresie adolescencji, a także sprawdzenie, czy teoria podjętej problematyki odpowiada współczesnemu funkcjonowaniu adolescentów.

W następnym artykule autorstwa Agnieszki Próchniak przedstawiono sytuację młodych ludzi na rynku pracy. Ich brak doświadczenia zawodowego i dostosowania posiadanej wiedzy, umiejętności czy wykształcenia do potrzeb zgłaszanych na rynku pracy ze strony pracodawców powoduje, że część młodzieży doświadcza bezrobocia lub jest zatrudniana na umowy czasowe. Niestabilność pracy i dochodów powoduje, że wielu młodych ludzi jest zagrożona prekariatem. Pozostawanie bez pracy, zwłaszcza w dłuższej perspektywie, może skutkować deprecjacją ich umiejętności i kompetencji nabytych w trakcie nauki/edukacji oraz wykluczeniem młodych osób z rynku pracy, dlatego aby przeciwdziałać tym negatywnym tendencjom, są podejmowane różne działania przez instytucje rządowe i europejskie na rzecz aktywizacji zawodowej tej grupy osób.

Artykuł Iryny Suriny i Kazbeka Gaysanova przedstawia zjawisko migracji młodzieży jako istotnej cechy nowoczesnego społeczeństwa. Autorzy scharakteryzowali w nim istotę i skalę migracji światowej, jak i europejskiej, przedstawili dane statystyczne dotyczące charakterystyki Polski jako kraju emigracyjnego oraz pokazali zależność sytuacji na rynku pracy z exodusem współczesnej

młodzieży. Szczególną uwagę autorzy poświęcili analizie zjawiska migracji edukacyjnej młodych ludzi. Mobilność akademicka studentów wzrasta z roku na rok, przyczyniając się do rozwoju europejskiej przestrzeni szkolnictwa wyższego, w wymiarze zaś indywidualnego życia studentów ma wpływ na rozwój ich osobowości oraz doświadczeń i kompetencji zawodowych, a także na nabywanie umiejętności komunikacji w języku obcym. Jak podkreślają autorzy, Polska w ostatnich latach stała się atrakcyjnym krajem przyciągającym studentów zagranicznych, szczególnie ze względu na koszt studiowania, jak i liczbę programów studiów prowadzonych w języku angielskim. Szczególnie liczną grupę stanowią studenci z Ukrainy, którzy oprócz nauki chętnie podejmują pracę w czasie studiów oraz deklarują, że w przyszłości chcieliby pracować w Polsce lub być z nią zawodowo związani.

Drugi rozdział kończy artykuł Anny Agnieszki Suchockiej opisujący problematykę aspiracji młodzieży i ich uwarunkowania. Według Autorki aspiracje pełnią ważną rolę w kształtowaniu sposobu życia młodego człowieka ze względu na to, że zamierzenia i dążenia współczesnej młodzieży, a także realizacja tych oczekiwań w dużym stopniu wyznaczają kierunek rozwoju obecnych społeczeństw, oddziałują na obraz życia społecznego i ekonomicznego, pełnią znaczącą rolę w dzisiejszym i przyszłym funkcjonowaniu zarówno jednostek, jak i mniejszych oraz większych grup społecznych. Artykuł zawiera bogaty przegląd różnych ujęć teoretycznych pojęcia aspiracji i jej rodzajów. Ponadto obszernie prezentuje cały szereg różnorodnych uwarunkowań aspiracji młodych ludzi, počawszy od czynników osobowościowych człowieka, poprzez uwarunkowania środowiskowe, takie jak rodzina, grupa rówieśnicza czy szkoła, aż po uwarunkowania społeczne.

Mamy nadzieję, że lektura niniejszej publikacji wzbogaci Państwa wiedzę i zachęci do dalszych, własnych dociekań naukowych w zakresie problematyki poruszanej przez naszych autorów.

Agnieszka Próchniak, Anna Agnieszka Suchocka

Rozdział I

**WSPÓŁCZESNA EDUKACJA MŁODZIEŻY:
PROBLEMY I PERSPEKTYWY**

Olena Byndas

Roman and Germanic Philology Department
Luhansk Taras Shevchenko National University
Ukraine

Cross-Cultural Component in Foreign Language Blended Learning in the European Educational Process

In our life there are two great equalizers – the Internet and education.

John T. Chambers, Head of the American
Corporation Cisco Systems.

Abstract

The article deals with the problem of cross-cultural communication when learning a foreign language in the European countries. The relevance of the material presented in the article is caused by highlighting the promising ideas and ways of implementing a cross-cultural component in foreign language blended learning, which should be taken into account in order to improve the foreign language teaching in Ukraine. The fundamental idea is to use foreign language blended learning as the dominant instructional mode in higher education. The author concludes that blended learning with a cross-cultural component is a powerful technology to be implemented into the modern foreign language learning model of Ukrainian education in order to get the level of the European educational system. The perspective directions of further scientific research can be determined by organizational and methodical directions of the implementation of European open distance/online courses in the educational activity of higher schools in Ukraine.

Keywords: cross-cultural, intercultural communication, blended learning, education, foreign language, Europe.

1. Introduction

In the countries of the European Union, the issue of cross-cultural education is key, as there is a continuous wave of immigrants, as well as migrant workers from less developed countries with their own cultural peculiarities. As a result, intercultural education and intercultural pedagogy have been developing in the UK, Germany, Austria, France, Poland and other European countries, which helps to build understanding and cooperation between natives and foreigners. The close connection and interdependence of teaching of foreign languages and intercultural communication are evident. A foreign language is the main and most important means of intercultural communication, giving an opportunity for an individual to enter into the universal multicultural space, to feel a full participant in the world cultural process. The lesson of a foreign language is a crossroads of cultures; it is a practice of intercultural communication, because every foreign word reflects a culture and each word is conditioned by the national consciousness of the world. A promising learning approach that may support students in professional directions is blended learning. Nevertheless, the important way of transforming the content of foreign language blended learning is its renewal as a cross-cultural component, as lack of cross-cultural training is the main cause of failure in intercultural professional interaction situations. The advantages of foreign language blended learning are that language courses can be taken from anywhere in the world, as long as the student has internet access. Besides popular online study options, offered in the European universities, present a generous distance-learning study offer in order to answer the growing education needs in the English language.

2. Theoretical Framework

In connection with the integration processes in Europe, the research is conducted in various directions: multicultural education (O. Arakelyan, Yu. Davydova, L. Nikolayeva, S. Jensen, P. Danaher); intercultural studies (V. Apelt, N. Denson, V. Nicke, J. Oveden, M. Savva); cross-cultural education (M. Smith, J. Shiman, N. Smelser). Significant interest in our study are the works of scientists in determining and implementing a cross-cultural approach (M. Bennett, E. Hall, D. Matsumoto, A. Thomas and others). Both foreign and native scientists deal with the problem of blended learning in Europe. In particular, some aspects of e-learning education have been studied by E. Anderl, Ph. Budka, K. Hagspiel, E. Mader, J. Stockinger; basic principles of foreign language blended learning in Europe are investigated by J. Kazelleova, K. Lothridge, H. Mayringer, S. Mckay, T. Vanova and others.

The aim of the proposed paper is to analyze the benefits of foreign language blended learning in the European educational process, as well as to highlight the promising ideas and ways of implementing a cross-cultural component in foreign language blended learning, which should be taken into account in order to improve the foreign language teaching in Ukraine.

3. Discussion (Results)

In European pedagogical establishments, the program for foreign language teachers training in secondary school provides for specialization in one or two subjects. Future teachers of foreign languages have the right to choose both subjects of their own choice. For example, the subject “English” is often combined with the subject “Culturology”. We consider that such a combination requires explanation.

Since the main purpose of foreign language learning involves the development of students’ ability to intercultural communication, thus the very communication should be a means to achieve this goal. Future foreign language teachers are attracted to active interaction, to independent search for solutions to communicative tasks in the process of communicating with representatives of different linguistic cultures. It is known that there is a comparison in the perception of another culture with the experience in native culture. However, when mastering a foreign language, there is also a comparison with the culture of the people the languages of it being studied. N. Galskova and N. Gez emphasize that foreign language learning should be accompanied by the culture study from the very beginning¹. Students of higher educational establishments should participate in intercultural communication, to master linguocultural experience. When learning the culture of the people of the language being studied, it is desirable to address both the native culture and the culture of a foreign language. After all, this approach contributes to expanding the worldview of future foreign language teachers, enriching the palette of the picture of the world, understanding the place of their native culture in the multicultural world.

Thus, multiculturalism means the fullness of the course on Europe with the idea of the universality of human rights and the ethno-cultural diversity of Europe, the legal equality of national cultures; provides for the upbringing of the individual on the basis of interethnic tolerance and respect for representatives of other cultures, respect for their national identity in the context of European and world culture, etc.

¹ N. Galskova, (2011). *Teoriya obucheniya inostrannym yazykam. Lingvodidaktika i metodika* [Tekst]: ucheb. posobiye / N.D. Galskova, N.I. Gez. – M.: Akademiya. – 336 s. [*Theory of foreign languages teaching. Linguodidactics and methodology* [Text]: Textbook]. Moscow: Academy, p. 156.

E. Hall, the classics of intercultural communication theory, affirms that culture itself is communication, and communication is culture. With the help of communication, culture provides: self-identification of the individual; the interaction of the individual with society; coordination of the activities of individuals with each other; the integration of social groups and the unity of society as a whole; the internal differentiation of society and individual groups; the exchange of achievements between individuals, groups of individuals and nations².

Inheriting the ideas of E. Hall, G. Weaver notes that in similar confrontations the testimony of cultural perception that was previously unconscious, it goes to the level of consciousness, and a person begins to treat both his native and foreign culture with great intelligence³. Language determines behavioral patterns of perception, says M. Bennett⁴. This notion of linguistic and cultural connectivity is central to cross-cultural interaction. Culture only by way of language guides students in the process of creating differences; it actually directly affects their perception. The new cultural models obtained are the basis of the experience of perceiving the reality of another culture, creating incentives for new categories of cultural samples in the process of interaction.

The obvious obstacle to the mutual understanding of the participants in the interaction is the language barrier. In the process of cultures contact, the national and specific peculiarities that are not perceived through intercultural communication become evident. O. Martyniuk notes that an important aspect in intercultural communication is “the ability to control the own emotions and behavior; take into account the fact that the reaction of the interlocutor is influenced by his own emotions and feelings, experience, mood, personal problems and other psychological factors.” It is the culture that determines the choice of themes and communication strategies, the context, the way in which messages are transmitted, the conditions for their transmission, the method of coding and decoding information for the participants.

Based on the opinion of B. Bibler, “the communication of individuals as individuals is the communication of them as real (and potential) cultures⁵. Cultures communication is the communication of individuals as personalities”. Therefore, the cross-cultural approach to foreign language learning in Europe plays a leading role.

Our modern society is greatly interested in foreign language blended learning. Thus, blended learning is an education program (formal or informal) that

² E. Hall, (1959). *The Silent Language*. New York: Doubleday & Company, Inc., Garden City, p. 169.

³ G. Weaver (1993). *Understanding and Coping with Cross-Cultural Adjustment Stress*. Education for the International Experience [ed. By R.M. Paige]. U.S.A.: International Press, p.137.

⁴ M. Bennett (1998). *Basic concepts of intercultural communication*. Selected Readings. Boston, London: Intercultural Press, p. 25.

⁵ *Ibidem*, p. 92.

combines online digital media with traditional classroom methods. It requires the physical presence of both a teacher and a student, with some element of a student control over time, place, path, or pace. Face-to-face classroom practices are combined with computer-mediated activities regarding content and delivery. Blended learning is also used in professional development and training settings⁶.

A lack of consensus on a definition of blended learning has led to difficulties in research on its effectiveness in the classroom. Blended learning is also highly context-dependent and therefore a universal conception of it is hard to come by. However, some experts emphasize the artificiality of the existence of the term 'blended learning', based on the view that the use of modern information and communication technologies in the educational process is not an innovation but a requirement of the present.

The development trend of foreign language blended learning in Europe follows an alternating course. The awareness and application of web-based educational materials in higher schools was analysed in a study by Mayringer⁷. The results of this analysis show that most teachers and students comprehend e-learning and blended learning as learning by using the Internet. E-learning is mostly associated with compulsory computer lessons of the curriculum.

At European universities the most common way of implementing e-learning is embedded in the concept of *Blended Learning* (combination of virtual and presence courses). Tutors teach their classes as usual and offer material to their students via an e-learning platform. Instead of printed scripts and books, the materials are available on these platforms and can be downloaded by students. Additionally, the platforms raise the possibility for creating a virtual network between students by supplying different communication tools (e.g. chat, forums, etc.)⁸.

This form of foreign language learning and the interaction between virtually connected students and teachers requires improved support. Often the necessary resources are not available and therefore e-learning products are kept simple. Certain courses of study can be attended online, only. The necessary materials are sent to the students and they can commence their virtual studies independent of time and space. To finance these methods at some university of Europe students have to pay for this offers.

The current discussion on foreign language blended learning in Europe is in a lot of parts connected to the discussion of the related concept of e-content.

⁶ K. Lothridge (2013). *Blended learning: efficient, timely, and cost effective*. *Journal for Forensic Sciences*. – [Internet Resource]. – Retrieved: December 2017, from: www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00450618.2013.767375.

⁷ H. Mayringer, W. Hilzensauer, & V. Hornung-Prähauser. (2010). *Studie über die österreichweite Nutzung von eContent-Angeboten im Web* [Study on the Austria-wide use of e-Content offers on the Web]. – [Internet Resource]. – Retrieved: December 2017, from: http://www.e-teaching-austria.at/art_sammlung/2346.php.

⁸ S. McKay (2003). *Toward an appropriate EIL pedagogy: re-examining common ELT assumptions*. San Francisco State University, Blackwell Publishing Ltd, p. 17.

According to the edict, the smallest elements of e-content development are learning objects. Examples are electronic work sheets (spreadsheets, text files, presentation etc.) or educational games. The second unit are learning modules. In the European understanding this term refers to the didactically structured combination of different learning objects with regard to one topic. The learning modules can be combined to form so called learning units that can be described as didactic concepts for several lessons⁹.

But it is obvious that successful communication is the basis for cognitively engaging with new content. Unfortunately, the need to provide language support for the students is a tricky issue many subject tutors and teachers have to deal with. However, before you can exploit the content of a video/ podcast, you need to make sure that your students understand it properly. It is therefore in the teachers' best interest to provide some basic language support. Most of the time, this concerns the area of vocabulary, especially technical language¹⁰.

Many foreign language teachers hold strong beliefs about the 'correct' way of doing vocabulary work; they disapprove strongly, for example, of English-German word lists. Working with subject teachers with no background in second language teaching, nevertheless, adopt a very pragmatic approach. A simple English-German word list with no context, for all its limitations, is still better than no language support at all. It is also often the only way of presenting vocabulary that the foreign language teachers are familiar with. Once foreign language teachers understand the value of actively involving the students in vocabulary work and giving them the time and the opportunity to familiarize themselves with the new vocabulary, they are often quite enthusiastic when they are introduced to some variations on the standard word list: student-led vocabulary research projects; matching activities (new words – definitions, new words – English equivalent); work on collocations; web quests; word grid; word guessing games and semantic webs¹¹.

To achieve this objective, a learning environment has been created, which comprises different learning tools:

- an open and free to use web-based hypermedia content pool, which contains interconnected foreign language learning units that are produced by a team of teachers;

⁹ H. Mayringer, W. Hilzensauer, & V. Hornung-Prähauser (2010). *Studie über die österreichweite Nutzung von eContent-Angeboten im Web* [Study on the Austria-wide use of e-Content offers on the Web]. – [Internet Resource]. – Retrieved: December 2017, from: http://www.e-teaching-austria.at/art_sammlung/2346.php.

¹⁰ U. Fürstenberg, & P. Kletzenbauer (2015). *CLIL: from Online Sources to Learning Resources*. Centre for Teaching and Learning, University of Graz and Department of Internet Technology, University of Applied Sciences Joanneum (Austria). – [Internet Resource]. – Retrieved: December 2017, from: conference.pixel-online.net/.../149-CLIL02-FP-Kletzenbauer.

¹¹ F. Mödritscher (2007). *Implementation and Evaluation of Pedagogical Strategies in Adaptive E-Learning Environments*. Graz University of Technology, Austria, p. 42.

- the official foreign language learning management system of the European University;
- selected wiki systems, which allow for collaborative foreign language teaching and learning and knowledge production¹².

The great necessity for blended learning in Eastern Ukraine, for instance, emerged in 2014. After the evacuation of Luhansk Taras Shevchenko National University in 2014 from Luhansk to Starobilsk (the Faculty of Foreign Languages was displaced to Poltava) was organized blended or distance learning and LMS Moodle Platform was chosen in such conditions. A feature of the implementation of such a system was the large number of courses with very limited technical resources. In order to simplify administration and monitoring, it was decided to create one site for 11 institutes (faculties), 60 specialties, for three educational levels and two forms of education. Over a year, more than 14,000 distance courses and more than 16,000 logins were created. Later on, the decision was made to divide into two sites: for the day department and correspondence forms of training, but with the only one leased server. Unfortunately, it did not provide expected performance outcomes¹³.

In 2014, when creating a new site for distance learning, do.luguniv.edu.ua (on an independent foreign hosting), the following categories structure was selected: 'Institute (faculty) – specialty – course (year of study) – semester', in which the distance/online courses were created. According to the results of the first year of work, there was a big load on the site. Therefore, it was decided to create another site (do1.luguniv.edu.ua) for the correspondence form of training and transfer a part of distance courses and users to it. The output data for the site do.luguniv.edu.ua and do1.luguniv.edu.ua are given in the table via Luhansk Taras Shevchenko National University.

¹² P. Budka, E. Mader, J. Stockinger, K. Prilisauer, & E. Anderl (2007). *Interactive computer aided learning in social science education: strategies, scenarios, tools, and evaluations of an e-learning environment at the Department of Social and Cultural Anthropology of the University of Vienna*. In M. E. Auer (Ed.), *Interactive Computer Aided Learning Conference Proceedings: ePortfolio and Quality in e-learning*. – [Internet Resource]. – Retrieved: December 2017, from: <http://www.univie.ac.at/ksa/e-learning>.

¹³ M. Semenov, & O. Prizyuk (2017). *Poshuk slyahiv optimizatsiyi struktury сайту LMS MOODLE u vypadku velykoyi kilkosti katehotiy ta dystantsiynykh kursiv [Search for LMS MOODLE Structure Optimization ways in Case of Large Quantity of Categories and Distance Courses]*. – [Internet Resource]. – Retrieved: December 2017, from: 2017.moodlemoot.in.ua/course/view.php?id=82.

Table 1. Output Data for the Site do.luguniv.edu.ua (2016–2017 academic year)

Characteristics	Quantitative Indicator
Number of students (<i>The Faculty of Foreign Languages</i>)	656
Total number of students	15670
International students (<i>The Faculty of Foreign Languages</i>)	215 (from Turkmenistan, Azerbaijan, Kazakhstan, China, Saudi Arabia, USA). Additional support: Ukrainian, Russian and English courses
Postgraduate and research students	274/31
Number of lecturers	723
Total number of courses	17926

Table 2. Output Data for the Site do1.luguniv.edu.ua

Characteristics	Quantitative Indicator
Total number of students	6176
Number of lecturers	602
Total number of courses	5421

Some problem issues with such approach are predicted: problems with access rights of tutors-coordinators from different institutes, faculties; the monitoring process is complicated by groups, institutes, faculties; it is necessary to change the approaches to the formation rules of the short course name; needs to change the way of identifying courses with the same name, but different teachers.

There is another form of foreign language blended learning in Europe as well: International teaching and research exchanges that play an important role. Spending a semester or two abroad and encountering new people and cultures is a unique experience. Students can seize the chance to improve their language skills, expand their knowledge base and their professional competences. They can spend one or two semesters in their partner universities in Europe, Asia and Africa. In addition, they welcome visiting students to their establishment, above all from Asia and Europe, based on Moodle Platform too. By the way, using digital platforms such as tablets and laptops for reading may make us more inclined to focus on concrete details rather than interpreting information more abstractly.

Since 2014 Luhansk Taras Shevchenko National University has been implementing not only foreign language blended learning but blended learning at all faculties while using the above mentioned strategies. They help both the teachers and the students to cooperate in the learning process in order to get the highest result.

Foreign language blended learning may also be implemented and set up with some European higher schools and Ukrainian universities. Furthermore, distance-learning units may be offered for every study program. The use of new media is of central significance in this connection.

Recognition of the university in the European and world educational space, active partnership and entry into the international educational and scientific organizations is a strategic objective of the Ukrainian University.

Implementation of the international activity of the University includes:

- development of cooperation with foreign universities and research centers, foundations in the sphere of education, research and training of scientific and scientific-pedagogical personnel, search of international grants;
- bilateral agreements with universities in other countries on the mutual recognition of diplomas;
- the achievement of mobility of students, teachers, researchers, university administrators;
- restoration work and the creation of new centers of education, science and culture of the partner countries of Luhansk Taras Shevchenko National University with educational and cultural mission as well as to increase the contingent of foreign students.

The international service provided by the Center for International and Educative Work operates at the university to promote international cooperation. The Center helps the research and teaching staff and the university administration to improve skills by coordinating international educational contacts with relevant institutions abroad. In addition, the Center provides the implementation of scientific and methodological support and execution of appropriate documentation, as well as working with foreign citizens – students of LNU in accordance with normative legal acts of Ukraine governing the provision of educational services to foreigners and providing the conditions for their stay in Ukraine.

Considering the issues of international cooperation of LNU, it should be noted that according to the results of scientific cooperation with the university of Switzerland in 2015 the university received a grant from the Research Foundation of Switzerland to organize and conduct the course “Certification of Distance Learning Teachers e-Tutor” jointly with “KROK” University (Kyiv), Zurich University of Applied Sciences (Switzerland) and Ankara University.

During October – December 2015 sixty representatives of the teaching staff of LNU were trained according to the program developed by the Zurich University. At the end of the program, participants received international certificates, which correspond to the certificate of completion of training courses, which should be held once in 5 years.

Thanks to the cooperation with the Embassy of South Korea in December 2015, the university received help to ensure quality of the educational process in the form of computer and office equipment, two digital cameras, server equipment, special equipment for the studio and special air conditioner for server technology. Improvement of material and technical base allowed to improve the work of all departments of the University and to expand opportunities for the educational process.

In 2016 the university received a grant from the British Council in Ukraine for the Project Research Capacity Building: A case study of Displaced University jointly with Cambridge (United Kingdom) within the framework of Higher Education Internationalization.

During the last two years thanking to the signing of contracts with the University of Lodz (Poland), the University College of Tourism and Ecology in Sucha-Beskidzka (Malopolska, Poland), Ivane Javakhishvili Tbilisi State University (Tbilisi, Georgia) students of LNU were able to get a parallel education in a foreign university. During 2014–2016, twenty students of LNU study free at the University of Lodz. Within the exchange program the same number of students study in Chinese universities.

Today the university administration of LNU is negotiating with the University of Almeria (Spain), the University of Nicosia (Cyprus), University of Huaihua (Hunan, China) about signing the cooperation agreements.

The key to the successful development of a higher educational establishment in Europe is the active social activity of the teaching staff and students. Scientists of European Universities are always actively involved in actions aimed at the development of educational technologies.

Within the framework of the cross-cultural approach, there is a provision that different or similar structurally related cultures interact. In our opinion, this feature is a characteristic feature of this approach. At the same time, the culture of the people the language of it being studied, deserves the highest priority, but much attention is paid to the study of the peculiarities of native culture. The ability to tell about both of them with the help of the foreign language, as well as the connections that exist between the two peoples and their cultures are very important¹⁴.

In order to accomplish such an important task of social activity as decision-making and the choice of strategies for educational activities, taking into account human values and social, state, industrial, personal interests, the foreign language teacher of Europe should master certain cross-cultural skills:

- to formulate representations and judgments about the culture of the country, the language of which is studied, through familiarization with

¹⁴ YA. Svanevych, & YE. Bobinska (2008). *Mizhkul'turna osvita. Poradnyk dlya vchytelya*. – Bialystok: Vydavnytstvo «Ortdruk», 176 s. [Intercultural Education. Teacher's Guide. Bialystok: Publishing House «Ortdruck», p. 73.

- the real reality, presented objectively (in photographs, illustrations, posters, drawings, slides, symbols, documentary and feature films, etc.);
- to familiarize with the substantively verbal reflection of real reality (programs of radio, television, labels, forms, questionnaires) and use them as educational texts;
- to engage in the acquaintance with the best examples of art, which constitute the national wealth of the people the language of it being studied.

The basis of educational activity, which is reflected in the curriculum of many European educational establishments, are the competence and cross-cultural approaches to foreign language blended learning¹⁵.

4. Conclusions

This confirms our opinion about the possibility and necessity of implementation a cross-cultural component to foreign language blended learning, the importance of its “integration into a single European information and educational base” and the development of new cross-cultural cooperation strategies aimed at achieving knowledge and skills in mastering a foreign language, the ability to communicate, to cooperate with others, to interpret correctly and construct the meanings in the course of interaction and communication, to reach consensus, to overcome the language barriers. By understanding foreign language blended learning as an instructional delivery model that gives students some element of control over their learning, Ukrainian educators can start to address challenges and opportunities at universities that will enable them to move the practice of foreign language blended learning forward, using the European experience.

The perspective directions of further scientific research can be determined by organizational and methodical directions of the implementation of European open distance/online courses in the educational activity of higher educational establishments in Ukraine.

¹⁵ T. Shyian (2015). *Kros-kul'turnyy komponent u vykladanni anhlivs'koyi movy dlya spetsial'nykh tsiley* // Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya» Seriya «Filolohichna». Vypusk 58, s. 329–331 [Cross-cultural component in teaching English for special purposes. Scientific notes of the National University of Ostroh Academy, Series Philological, Issue 58, p. 330.

Bibliography

- Bennett, M. (1998). *Basic concepts of intercultural communication*. Selected Readings. Boston, London: Intercultural Press, 273 p. (in English).
- Budka, P., Mader, E., Stockinger, J., Prilisauer, K., & Anderl, E. (2007). Interactive computer aided learning in social science education: strategies, scenarios, tools, and evaluations of an e-learning environment at the Department of Social and Cultural Anthropology of the University of Vienna. In M. E. Auer (Ed.), *Interactive Computer Aided Learning Conference Proceedings: ePortfolio and Quality in e-learning*. – [Internet Resource]. – Retrieved: December 2017, from: <http://www.univie.ac.at/ksa/e-learning> (in English).
- Fürstenberg, U., & Kletzenbauer, P. (2015). *CLIL: from Online Sources to Learning Resources*. Centre for Teaching and Learning, University of Graz and Department of Internet Technology, University of Applied Sciences Joanneum (Austria). – [Internet Resource]. – Retrieved: December 2017, from: conference.pixel-online.net/.../149-CLI02-FP-Kletzenbauer (in English).
- Galskova, N. (2011). Teoriya obucheniya inostrannym yazykam. Lingvodidaktika i metodika [Tekst]: ucheb. posobiye / N.D. Galskova, N.I. Gez. – M.: Akademiya. – 336 s. [Theory of foreign languages teaching. Linguodidactics and methodology [Text]: Textbook]. Moscow: Academy, 336 p. (in Russian).
- Hall, E. (1959). *The Silent Language*. New York : Doubleday & Company, Inc., Garden City, 240 p. (in English).
- Lothridge, K. (2013). Blended learning: efficient, timely, and cost effective. Journal for Forensic Sciences. – [Internet Resource]. – Retrieved: December 2017, from: www.tandfonline.com/doi/full/10.../00450618.2013.767375 (in English).
- Mayringer, H., Hilzensauer, W., & Hornung-Prähauser, V. (2010). *Studie über die österreichweite Nutzung von eContent-Angeboten im Web* [Study on the Austria-wide use of e-Content offers on the Web]. – [Internet Resource]. – Retrieved: December 2017, from: http://www.e-teaching-austria.at/art_sammlung/2346.php (in German).
- McKay, S. (2003). *Toward an appropriate EIL pedagogy: re-examining common ELT assumptions*. San Francisco State University, Blackwell Publishing Ltd, 22 p. (in English).
- Mödritscher, F. (2007). *Implementation and Evaluation of Pedagogical Strategies in Adaptive E-Learning Environments*. Graz University of Technology, Austria, 83 p. (in English).
- Shyian, T. (2015). Kros-kul'turnyy komponent u vykladanni anhliys'koyi movy dlya spetsial'nykh tsiley // Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya» Seriya «Filolohichna». Vypusk 58, s. 329–331 [Cross-cultural component in teaching English for special purposes. Scientific notes of the National University of Ostroh Academy, Series Philological, Issue 58, p. 329–331 (in Ukrainian).
- Semenov, M., & Prizyuk, O. (2017). *Poshuk slyahiv optymizatsiyi struktury сайту LMS MOODLE u vypadku velykoyi kilkosti katehotiy ta dystantsiynih kursiv* [Search for LMS MOODLE Structure Optimization ways in Case of Large Quantity of Categories and Distance Courses] . – [Internet Resource]. – Retrieved: December 2017, from: 2017.moodlemoot.in.ua/course/view.php?id=82 (in Ukrainian).

- Svanevych, YA., & Bobinska, YE. (2008). *Mizhkul'turna osvita. Poradnyk dlya vchytel'ya*. – Bialystok: Vydavnytstvo «Ortdruk», 176 s. [Intercultural Education. Teacher's Guide. Bialystok: Publishing House «Ortdruk», 176 p. (in Ukrainian).
- Weaver, G. (1993). Understanding and Coping with Cross-Cultural Adjustment Stress. Education for the International Experience [ed. By R.M. Paige]. U.S.A.: International Press, p. 137–167 (in English).

Tetiana Koknova

Roman and Germanic Philology Department
Luhansk Taras Shevchenko National University
Ukraine

Development of Linguistic and Methodological Competencies of Foreign Language Teachers as a Current Pedagogical Problem

Abstract

The article studies the development of linguistic and methodological competence of foreign language teachers as a current pedagogical problem. In the article it is investigated the tresses that were carried on in Ukraine concerning this problem. This investigation opens the brunches which have been investigated and the prospects its development. As a result of the research, it is highlighted that the context of general vocational and pedagogical issues of future teachers training in general and foreign language teachers in particular points out a great number of works, which consider extremely important aspects in the process of their professional training. Though they serve as a background for the above mentioned process, as well as for the development of the didactic foundation of vocational education, personal development and professional readiness for future professional activities.

Keywords: linguistic and methodological competencies, foreign language teachers, development, high school pedagogy, theoretical and methodical training.

Development of professional competencies of future foreign language teachers is considered as a complex and comprehensive problem which requires an analysis of extensive scientific literature list. In the current conditions of Ukraine's integration into the world and European space, modernization of education is intensively carried out, and undoubtedly puts forward a set of pedagogical problems. Such problems include the development of linguistic and methodological competencies of future foreign language teachers. Its current actuality

is caused by the fact that transformational processes in the educational system have acquired a pragmatic orientation and call for the training of such proficient teachers, who possess a significantly extensive, profound knowledge and skills, and the ability to perform them practically in their professional activities.

In this regard, the purpose of this article is to analyze the state of current researches of the pedagogical problem of the development of linguistic and methodological competencies of future foreign language teachers.

The study involves the analysis of scientific works in the field of the development of various aspects in the course of future foreign languages teachers training within the competency-oriented approach. For this purpose, the works, closest to the contents and the essence of a particular problem have been investigated. Before proceeding to the analysis we need to clarify, the term “teacher”. Thus, within the framework of this research, the term “teacher” means a specialist who teaches and educates those who study a particular discipline (in our case, a foreign language) and is focused on the development of knowledge, skills, abilities and competencies.

Consequently, in the course of the analysis of scientific works, a set of fundamental researches devoted to the general approach to the process of foreign language teachers’ professional training has been defined. These researches have undoubtedly become an essential part of modern high school pedagogy and a reliable scientific background in the framework of this study. Unfortunately, the limited amount of scientific works leads to a contradiction, which, on the one hand, calls for a thorough analysis of the extremely important developments in the field of higher education pedagogy and, on the other hand, it’s difficult to introduce a significant amount of the above mentioned important developments within the framework of this study. As a result, it reduces scientific significance of this particular research. Therefore an attempt to put forward a personal approach to the general aspects of future foreign language teachers training has been made in brief.

It should be noted that some fundamental researches help to reveal some conceptual points regarding the development of linguistic and methodological competencies of future foreign language teachers in the process of their professional training. Consequently, the works of domestic and foreign scholars (V. Bondar, A. Verbitskii, M. Yevtukh, P. Husak, I. Zyazun, V. Kremen, N. Nichkalo, etc.) have been taken as background to reveal some conceptual points as to the development of linguistic and methodological competence of future foreign language teachers.

Undoubtedly, the researches in the field of professional training of future teachers, specifics of their speciality, didactic source of vocational education are of great importance for this work. The outlined fundamental works

(O. Abdullina, A. Aleksyuk, S. Arkhangel'skii, S. Batyshev, V. Besspalko, A. Boyko, V. Vergasov, N. Volkova, etc.) give an opportunity to reveal the essential aspects of the theory and practice of higher pedagogical education, provide a foundation to construct methodological, theoretical and methodical training of future teachers, develop pedagogical system in the defined context, decide on forms, methods and technologies for future specialists in the process of their professional training.

The works which reveal various aspects of the problem of developing competencies or willingness of future teachers to perform professional activity are of particular importance. First of all, we refer to the works of the following scientists: I. Bondarenko, I. Havrysh, O. Dubaseniuk, L. Karpova, D. Uznadze, V. Shadrikov and others. The importance of such advances is estimated by the final result of the study, since the development of linguistic and methodological competencies of future foreign language teachers is considered as the final result of their professional training.

It is also necessary to distinguish the works of foreign scientists as to the development of competencies in the process of professional training of future specialists (H. Boyd J. Cowan, S. Brown, P. Knight, L. Florian, R. Kershner, J. Porter, P. Coombs, D. Fisher, N. Frey, etc.); innovations and technologisation in the educational process (F. Buchberger, R. Kershner, A. Lewis, B. Norwich, D. McIntyre, D., etc.); mobility and motivation of future educators (P. Pring, L. Paquay, M. Wagner, etc.); definition of competencies of particular specialists (P. Hager, K. Eckhard, K. Bauer, L. Darling-Hammond, T. Kleickmann, M. Kunter, R. Sternberg, etc.); specific features of foreign language teachers training (J. Peyton, H. Zimmer-Loew, J. Phillips, etc.).

Analyzing scientific researches on the outlined problem, we can not omit the definition of the term, which is the key to our study – “development”. In terms of pedagogy an opinion on the process of development in the higher educational establishments is explained in the work of A. Aleksyuk, who points out that development is a process of creating a system of relations between students within their educational, cognitive and researching activities, mediated by the requirements for professional activity of a specialist on the speciality they study¹. The scholar, developing his approach, cites academician M. Semenov's words as to the need of creating such personally and professionally oriented values among future specialists, which will facilitate the combination of knowledge with their further application in professional activity².

The same idea drew scholars attention in the 1950s, when O. Nesmeyanov emphasized that higher education should be concerned not only about

¹ A.M. Aleksyuk, *Pedagogika vischoyi osvity Ukrainy*: Istoriya, Teoriya: pidruch. dlya stud., aspirantiv ta molodih vikladachiv visch. navch. zakl. K., Libid, 1998, s. 394.

² A.L. Arhangel'skaya, *Ot innovatsiy v obuchenii k innovatsionnyim formam kontrolya*, red. A.L. Arhangel'skaya, L.A. Dunaeva, *Vestnik rossiyskogo universiteta druzhby narodov*. seriya : voprosy obrazovaniya, 2007, # 4, s. 85–91.

the amount of knowledge (since the amount of knowledge has zero value), but also about its quality and ability to apply them in professional environment³. Thus, the education of future specialists, in the process of their professional training, should be focused on the development of a steady internal orientation, which will be the driving mechanism in their future professional activities. That is why the concept of “competency/competence”, which is considered to be a new paradigm of the result of education, as well as in the field of foreign language teaching⁴, is supposed to be the basis of such an integral social, personal and behavioral phenomenon as the result of education (the set of motivational, axiological, and cognitive components).

Therefore, in the opinion of S. Sysoyev, the teachers of higher educational establishments face the need to solve a set of psychological and pedagogical problems: to train a young person professionally as a specialist in a certain field using the advanced technologies of psychological and pedagogical science and practice, taking into account the rapid growth of information and knowledge expansion tendencies; to prepare students for their future social life, “adapt” them to the labor market, to make them competitive and at the same time contribute to their spiritual, moral and social development⁵.

The answer to the question of how it is necessary to influence the process of the development itself is in the approach of S. Sysoyeva, who believes that this influence is possible only through active creative activity in a specifically organized educational environment, whereas personal-oriented training should be based on the individual experience of those who study⁶.

Let us illustrate international experience on this issue. European research in the field of qualification and competency Tuning Educational Structures in Europe⁷ is a part of the International Tuning Educational Structures project, which involves over 200 HEIs of Europe, Latin America, as well as a number of post-Soviet countries. The competency based approach, which is the foundation of the project, indicates the need to formulate the results of education through competencies and competences.

As Ukraine is straightly focused on Eurointegration, a number of steps have already been taken in this direction. For example, in the framework

³ A.M. Aleksyuk, *Pedagogika vischoyi osvity Ukrainy: Istoriya, Teoriya i pidruch. dlya stud., aspirantiv ta molodih vikladachiv visch. navch. zakl. K., Libid*, 1998, s. 443.

⁴ A.L. Arhangelskaya, *Ot innovatsiy v obuchenii k innovatsionnyim formam kontrolya*, red. A.L. Arhangelskaya, L.A. Dunaeva, *Vestnik rossiyskogo universiteta druzhbyi narodov*. seriya : voprosy obrazovaniya, 2007, # 4, s. 89.

⁵ S.O. Sisoeva, *Problema formuvannya osobistosti, zdatoyi do tvorchoyi samorealizatsiyi*, zb. nauk. pr., Mikolayiv, Vid-vo MF NAUKMA, 2000, T. 7, Pedagogika, s. 13.

⁶ S.O. Sisoeva, *Interaktivni tehnologiyi navchannya doroslih: navchalno-metodichnyi posibnik, NAPN Ukrainy, In-t pedagogichnoyi osvity i osvity doroslih*, K., „EKMO”, 2011, s. 24.

⁷ *Materiالي portalu Tuning Educational structures in Europe* : [Elektronniy resurs] // Rezhim dostupu : http://www.tuning.unideusto.org/tuningeu/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1.

of Ukraine's orientation on major documents of the Council of Europe, a number of normative documents have been created to regulate this process in a structured direction ("Bilingual Education: Key Task Strategies", "European Recommendations on Language Education: Study, Teaching, Evaluation", the Bologna Declaration "On the European Higher Education Area", recommendations of UNESCO). Therefore the modern State National Program "Education" ("Ukraine of XXI Century") is focused on the efficient foreign language study⁸. Its implementation is carried out within the framework of the State National "Teacher" Program, which emphasizes that the activity of the teacher contributes to the strengthening of state policy, by focusing on strengthening the intellectual and spiritual potential of the nation⁹. This fact evidently emphasizes the need to develop such competencies in future foreign language teachers which will enable future specialists to be competent when teaching foreign languages to their students.

That is why we have studied the normative documents concerning the problem of formation and development of professional competencies of future specialists according to their field, which ensure their competitiveness, self-realization of mobility and career prospects¹⁰. Thus, under the law, the key objective of higher education is the development of high professional competencies, and consequently it involves such course of future specialists training where they can acquire a number of unique competencies for their further implementation in professional activities. Therefore, in the course of future specialists training, not only the level of knowledge, skills and abilities, but also the competencies coinciding with the standards of higher education achieve a great priority¹¹.

From the viewpoint of the Law on Higher Education, the "competency" of a specialist is considered as a dynamic combination of knowledge, abilities and practical skills, ways of thinking, professional, ideological and public qualities, moral and ethical values, which determines the ability of a person to successfully carry out their professional activities. It should be noted that the awarded qualification is considered as comprehensive only if the person receives a complete set of competencies defined by the appropriate standard (a list of qualification requirements for the employees approved in accordance with the established procedure, their competencies, which are the background for the development of professional qualifications). That is why the current concept of Ukrainian education determines a certain vocational education, according to new professional standards developed on a competence origin.

⁸ *Derzhavna natsionalna programa „OsvIta” („Ukrayina XXI stolIttya”)* http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KMP93896.html Rezhim, dostupu: 15.08.2017.

⁹ *Tsilova kompleksna programa „Vchitel” ta shlyahi yiyi realizatsIyi v suchasniy umovah* http://pidruchniki.com/1597012255045/pedagogika/tsilova_kompleksna_programa_vchitel_shlyahi_realizatsiyi_suchasniy_umovah Rezhim, dostupu 15.08.2017.

¹⁰ *Zakon Ukrayini pro osvItu* <http://osvita.ua/legislation/law/2231/> Rezhim, dostupu: 15.08.2017.

¹¹ *Zakon pro vischu osvItu* [<http://osvita.ua/legislation/law/2235/>] rezhim, dostupu: 15.08.2017.

Summarizing the above mentioned, it should be noted that the development of competency should be organized in a comprehensive manner, within the framework of future foreign language teachers professional training, which unfortunately is not implemented in a proper way. In this context, the opinion of S. Arkhangel'skiy, who presumes that a system of established optimal actions and interconnections of all components of training in connection with their justified need for functional application can be called as organization of the educational process¹². This allows to draw a conclusion as to the course of competency development for future foreign language teachers, and in this particular case, the development of linguistic and methodological competency. Consequently, it is clear that **“development” should become such a process or a system of actions for teachers of higher educational institutions, aimed at the dynamics of changes in future specialists, predetermined by the requirements of their future professional activities and carried out in the course of their professional training.**

Analyzing the state of research in the field of competency development in future foreign language teachers in the process of their professional training we have approached to the specifics of future foreign language teachers training. That is why let us focus our attention mainly on dissertation papers, concerning the development of different competencies of foreign language teachers in the process of their professional training, moving from the most general aspects to more specific components of their training. Such an approach is due to the fact that the problem of the development of linguistic and methodological competencies of future foreign language teachers in the process of professional training has not been researched yet by either domestic or foreign scholars. That is why it is necessary to carry out the analysis of the works closest to the outlined problem.

In the course of the study, we have not set the task of carrying out a chronological analysis of the researches fulfilled by domestic scientists, but we should emphasize that the works within time frame from 1999 to 2015 have been distinguished for the analysis. In the context of the large amount of material we have selected for the analysis let us make a review of them. So, a complete and detailed list of theses studies, indicating significant ones in the framework of the study, is introduced in Table 1.

¹² S.I. Arkhangel'skiy, *Lektsii po nauchnoy organizatsii uchebnogo protsessa v vyisshey shkole*, M, Vyssh. shk., 1976. s. 6.

Table 1. Theses studies on the development of competencies in future language teachers

Training of Future Foreign Language Teachers (FFLT)	Forms, methods and technologies of FFLT training: L.A. Kartashova (2004); O.A. Podzigun (2009); I.I. Kostikova (2009); Y.M. Zhilyaeva (2012); M.M. Tchernii (2014); V.V. Leleko (2015); O.Y. Trotsenko (2012); H.F. Krivchukova (2005); Y.M. Kogan (2006);
	Development of qualities, skills and abilities in FFLT: L.V. Zasiakina (2000); S.V. Khmel'kovs'ka (2005); T.V. Konovalenko (2005); Y.O. Chernionkov (2006); R.O. Pavliuk (2009); Y.V. Heiko (2014); M.O. Kniastian (2007); N.S. Chernihivs'ka (2011); Y.M. Karpenko (2014); O.M. Demchenko (2014); O.P. Mazko (2014); A.M. Veremchuk (2009); I.O. Tialleva (2009); T.F. Bocharnikova (2013); O.O. Shyrina (2012); D.V. Yenyhin (2012); O.V. Shestopal (2011); R.A. Kravets (2011); M.V. Rudina (2011); L.Y. Zenia (2013); S.O. Ryabushko (1999); L.V. Zasiakina (2000);
	Methodical and technological training of FFLT to work with pupils: T.M. Shkvarina (2000); Y.S. Styrkina (2002); A.A. Beresniev (2009); O.M. Gavrilenko (2011); G.P. Shrolik (2011); S.V. Sokolova (2006); O.V. Lanova (2008); K.V. Balabukha (2007); L.I. Morska (2008); T.M. Marchii-Dmytrash (2011); O.V. Hladka (2010); E.O. Manzhos (2011); N.V. Bozhko (2011); M.G. Shemuda (2011); L.E. Gusak (2014); I.A. Mamchur (2007); T.O. Moroz (2007); S.V. Budak (2003); O.V. Herasimova (2006);
	Development of FFLT willingness to educational work with pupils: L.V. Brodska (2006); N.A. Molodychenko (2002); M.V. Rozarionova (2010);
	Development of competencies in FFLT: – professional: G.V. Melnichenko (2004); V.V. Barkasi (2004); V.O. Kalinin (2005); O.V. Pakhomova (2011); Y.S. Zaporozhetseva (2013); S.V. Its (2014); Y.B. Bandura (2014); M.M. Sidun (2013); V.S. Fedina (2009); I.Y. Khalimon (2009); – key competency: A.V. Hordiyshuk (2014); – proficient: I.O. Pinchuk (2011); – pedagogical skills: M.V. Bedevelska (2015); – socio-cultural: T.M. Kolodko (2005), I.A. Zakirianova (2006), S.O. Shekhavtsova (2009), O.F. Usyk (2009); – general cultural: T.V. Nesvirska (2012); – culturological: N.V. Hrytsyk (2013); – intercultural: S.G. Radul (2014); – communicative: O.M. Volchenko (2006), S.V. Dubrova (2015); – professionally-communicative: V.M. Rudenko (2010); – psychological: O.A. Voytiuk (2009); – pedagogical: A.V. Shishko (2008); – methodical: S.V. Ivashniova (2010); – technological: L.T. Tyshakova (2005); – linguistic-methodical: O.S. Bozhok (2015); – professional-pedagogical: A.O. Masliuk (2015).

So, starting with an overview of the researches, we should highlight that the training of foreign language teachers is carried out by the specialists from different fields, for example, 19.00.07 “Pedagogical Psychology” (O. Voytiuk “Development of psychological competency of foreign language teachers in higher

military educational institutions”¹³, L. Zasiiekina “Features of development of professional and creative thinking of the future foreign language specialist”¹⁴, I. Mamchur “Development of the communicative potential of the future foreign language teacher by means of cultural-oriented learning”¹⁵, A. Veremchuk “Development of professional reflection of the future foreign language teacher”¹⁶). The outlined works are devoted to psychological features of future specialists training, explaining the individuality of this profession from a psycho-physiological point of view.

Substantial and numerous works are introduced from the angle of speciality 13.00.02 “Theory and Methodology of Teaching” (S. Sokolova “Methodology of teaching of future English teachers to use paralinguistic methods in oral communication”¹⁷, O. Lanova “Training of future English teachers to teach students to prosodic means”¹⁸, G. Krivchykova “Methodology of interactive teaching to written language of future English teachers”¹⁹, K. Balabukha “Training of future foreign language teachers to teach phraseology to senior pupils”²⁰). Such works provide an opportunity to observe the results of the development of certain aspects of linguistic and methodological competencies of future foreign language teachers. The outlined researches, though they are not numerous, point out the extremely important problems which should be taken into account in the framework of the training of future teachers in higher educational establishments.

Interesting achievements are introduced in the doctoral thesis by L. Morskaya “Theoretical and methodical aspects of training of future foreign language

¹³ O.A. Voytyuk, *Formuvannya psihologichnoyi kompetentnosti vkladachiv inozemnih mov vischih viyskovih navchalnih zakladiv*, avtoref. dis. kand. psihol. nauk: 19.00.07, Nats. akad. Derzh. prikordon. sluzhbi Ukrayini Im. B. Hmel'nitskogo, Hmel'nitskiy, 2009.

¹⁴ L.V. Zasekina, *Osoblivosti formuvannya profesijno-tvorchogo mislennya maybutnogo fahivtsya inozemnoyi movi*, dis... kand. psihol. nauk: 19.00.07, Volinskiy derzh. un-t im. LesI Ukrayinki, Lutsk, 2000.

¹⁵ I.A. Mamchur, *Formuvannya komunikativnogo potentsialu maybutnogo vchitelya Inozemnoyi movi zasobami kulturologichno orientovanogo navchannya*, dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.07, Mizhnar. ekon.-gumanit. un-t im. akad. S. Dem'yanchuka, Rivne, 2007.

¹⁶ A.M. Veremchuk, *Rozvitok profesijnoyi refleksiyi maybutnogo vchitelya inozemnoyi movi*, dis. ... kand. psihol. nauk, 19.00.07, Mizhnar. ekon.-gumanit. un-t im. akad. S. Dem'yanchuka, Rivne, 2009

¹⁷ S.V. Sokolova, *Metodika navchannya maybutnih uchiteliv angliskoyi movi vikoristovuvati paralingvistichni zasobi v usnomu spilkuvanni*, dis. ... kand. ped. nauk, 13.00.02, K., 2006.

¹⁸ O.V. Lanova, *Pidgotovka maybutnih uchiteliv angliskoyi movi do navchannya uchniv prosodichnih zasobiv*, avtoref. dis... kand. ped. nauk, 13.00.02, Pivdenoukrayinskiy derzh. pedagogichniy un-t Im. K.D. Ushinskogo, O., 2008.

¹⁹ G.F. Krivchykova, *Metodika interaktivnogo navchannya pisemnogo movlennya maybutnih uchiteliv angliskoyi movi*, dis... kand. ped. nauk, 13.00.02, Kiyivskiy natsionalniy lingvistichniy un-t, K., 2005.

²⁰ K.V. Balabukha, *Pidgotovka maybutnih uchiteliv inozemnoyi movi do navchannya starshoklasnikov frazeologiyi*, dis. ... kand. ped. nauk, 13.00.02, Pivdenoukr. derzh. ped. un-t Im. K.D. Ushinskogo, O., 2007.

teachers to apply information technology in professional activities”, which is presented in the specialities 13.00.04 “Theory and methodology of vocational education” and 13.00.02 “Theory and methodology of education: Germanic languages”²¹.

It’s essential to mention the doctoral work by L. Zenia “System of methodical training of future teachers to teaching of foreign languages to the students of the specialized school”, which is carried out within the framework of the doctoral thesis on speciality 13.00.02 “Theory and methodology of teaching”. The importance of the work is that it has introduced into scientific language the concept of “readiness to teach foreign languages at specialized school” and determined the contents of professional functions and typical tasks for foreign language teachers in accordance with the conditions of vocational and methodological activities at school²².

But the greatest value in the framework of this study have the works devoted to speciality 13.00.04 “Theory and methodology of vocational education”, since they allow us to follow the current trends of training of future foreign language teachers in the field we research, and thus make possible to notice the gaps to direct further scientific research.

A separate division of scientific advances consists of dissertations related to the development of qualities, skills and abilities necessary for further work of the future foreign language teachers. The works researched in the course of the given study give us an opportunity to look at the knowledge, skills and abilities developed during the professional training of future foreign language teachers.

Consequently, the problem of the development of linguistic and methodological competencies of future foreign language teachers, which we have stated in our study, is still poorly researched. On the basis of the analysis of the above-mentioned scientific works we shall draw a general conclusion. The research of scientific literature in the context of general vocational and pedagogical issues of future teachers training in general and foreign language teachers in particular points out a great number of works, which consider extremely important aspects in the process of their professional training. In particular, this concerns conceptual points of professional and vocational and pedagogical training. They serve as a background for the above mentioned process, as well as for the development of the didactic foundation of vocational education, personal development and professional readiness for future professional activities.

²¹ L.I. Morska, *Teoretiko-metodichni aspekti pidgotovki maybutnih uchiteliv inozemnih mov do vikoristannya informatsynih tehnologiy u profesiyniy dlyalnosti*, Dis... d-ra nauk, 13.00.02, 2008.

²² L.Ya. Zenya, *Sistema metodichnoyi pidgotovki maybutnih uchiteliv do navchannya inozemnih mov uchniv profilnoyi shkoli*, avtoref. dis. ... d-ra ped. nauk, 13.00.02, Kiyiv. nats. lIngv. un-t. - K., 2013, s. 22–23.

Bibliography

- Aleksyuk A.M., *Pedagogika vischoyi osviti Ukrayini: Istoriya, Teoriya : pidruch. dlya stud., aspirantiv ta molodih vkladachiv visch. navch. zakl*, K., Libid, 1998, s. 394.
- Arhangel'skaya A. L., *Ot innovatsiy v obuchenii k innovatsionnym formam kontrolya*, red. A. L. Arhangel'skaya, L. A. Dunaeva, Vestnik rossiyskogo universiteta druzhby narodov. seriya : voprosy obrazovaniya, 2007, # 4, s. 85–91.
- Arhangel'skiy S. I., *Leksii po nauchnoy organizatsii uchebnogo protsessa v vyisshey shkole*, M, Vyssh. shk., 1976. s. 6.
- Balabuha K.V., *Pidgotovka maybutnih uchiteliv inozemnoyi movi do navchannya starshoklasnikov frazeologiyi*, dis. ... kand. ped. nauk, 13.00.02, Pivdenoukr. derzh. ped. un-t im. K. D. Ushinskogo, O., 2007.
- Derzhavna natsionalna programa „Osvita” („Ukrayina XXI stolittya”) http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KMP93896.html Rezhim, dostupu 15.08.2017.
- Krivchikova G.F., *Metodika interaktivnogo navchannya pisemnogo movlennya maybutnih uchiteliv angliyskoyi movi*, dis... kand. ped. nauk, 13.00.02, Kiyivskiy natsionalniy llingvistichniy un-t., K., 2005.
- Lanova O.V., *Pidgotovka maybutnih uchiteliv angliyskoyi movi do navchannya uchniv prosodichnih zasobiv*, avtoref. dis... kand. ped. nauk, 13.00.02, Pivdenoukrayinskiy derzh. pedagogichniy un-t im. K.D.Ushinskogo, O., 2008.
- Mamchur I.A., *Formuvannya komunikativnogo potentsialu maybutnogo vchitelya inozemnoyi movi zasobami kulturologichno orientovanogo navchannya*, dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.07 , Mizhnar. ekon.-gumanit. un-t im. akad. S. Dem'yanchuka, Rivne, 2007.
- Morska L.I., *Teoretiko-metodichni aspekti pidgotovki maybutnih uchiteliv inozemnih mov do vikoristannya informatsiy nih tehnologiy u profesiy niy diyalnosti*, Dis... d-ra nauk, 13.00.02, 2008.
- Materiali portalu *Tuning Educational structures in Europe* : [Elektronniy resurs] // Rezhim dostupu : http://www.tuning.unideusto.org/tuningeu/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1
- Sisoeva S. O., *Problema formuvannya osobistosti, zdatnoyi do tvorchoyi samorealizatsiyi*, zb. nauk. pr., Mikolayiv, Vid-vo MF NAUKMA, 2000, T. 7, Pedagogika, s. 13.
- Sisoeva S. O., *Interaktivni tehnologiyi navchannya doroslih: navchalno-metodichniy posibnik*, NAPN Ukrayini, In-t pedagogichnoyi osviti i osvIti doroslih, K., „EKMO”, 2011, s. 24.
- Sokolova S.V., *Metodika navchannya maybutnih uchiteliv angliyskoyi movi vikoristovuvati paralingvistichni zasobi v usnomu spilkuvanni*, dis. ... kand. ped. nauk, 13.00.02, K., 2006.
- Tsilova kompleksna programa “Vchitel” ta shlyahi yi yi realizatsiyi v suchasnih umovah http://pidruchniki.com/1597012255045/pedagogika/tsilova_kompleksna_programa_vchitel_shlyahi_realizatsiyi_suchasnih_umovah Rezhim, dostupu 15.08.2017.
- Veremchuk A.M., *Rozvitok profesiy noyi refleksiyi maybutnogo vchitelya Inozemnoyi movi*, dis. ... kand. psihol. nauk, 19.00.07, Mizhnar. ekon.-gumanit. un-t im. akad. S.Dem'yanchuka, Rivne, 2009.

- Voytyuk O.A., *Formuvannya psihologichnoyi kompetentnosti vikladachiv Inozemnih mov vischih viyskovih navchalnih zakladiv*, avtoref. dis. kand. psihol. nauk: 19.00.07, Nats. akad. Derzh. prikordon. sluzhbi Ukraini Im. B. Hmel'nitskogo, Hmel'nitskiy, 2009.
- Zakon pro vischu osvitu* [<http://osvita.ua/legislation/law/2235/> rezhim dostupu: 15.08.2017]
- Zakon Ukraini pro osvitu*, <http://osvita.ua/legislation/law/2231/> Rezhim dostupu 15.08.2017.
- Zasekina L.V., *Osoblivosti formuvannya profesiyno-tvorchogo mislennya maybutnogo fahivtsya Inozemnoyi movi*, dis... kand. psihol. nauk: 19.00.07, Volinskiy derzh. un-t im. Lesi Ukrainki, Lutsk, 2000.
- Zenya L.Ya., *Sistema metodichnoyi pidgotovki maybutnih uchiteliv do navchannya Inozemnih mov uchniv profilnoi shkoli*, avtoref. dis. ... d-ra ped. nauk, 13.00.02, Kiyiv. nats. lingv. un-t. - K., 2013, s. 22–23.

Svitlana Shekhavtsova

Roman and Germanic Philology Department
Luhansk Taras Shevchenko National University
Ukraine

Subjectness Development of Future Teachers in the Course of Professional Training

Abstract

The article deals with theoretical and methodical principles, to develop and experimentally verify the system of shaping the subjectness of future teachers in the process of professional training. It reflects the directions in developing the problem of the subject and the subjectness. The subjectness is considered as a characteristic of a person that reflects not only his activity, but also selectivity, the active and responsible attitude towards himself and the environment, activity, and life in general. The research proved that the concept “subjectness” is complex, multifacet and interdisciplinary; it is considered in the context of philosophical, psychological and pedagogical knowledge. Taking into account modern approaches to the definition of the concept of “subjectness” from the philosophical and psychological points of view, the subjectness of a future teacher is defined as the qualitative state of a future teacher personality in the process of mastering various kinds and forms of professional and pedagogical activity, which allows to purposefully, independently and self-regulatingly transform one’s own abilities into professionally important personal qualities that help in the achievement of professional self-improvement, self-realization and self-development.

Keywords: subjectness, subject, professional training, future teachers.

At the present stage of the pedagogical science development, the problems related to shaping the subjectness of future specialists are implicitly represented in researches into problems of professional training on the basis of a person-centered approach and a humanistic paradigm of modern socio-humanitarian knowledge. There is an urgent need to ensure a holistic approach to the realization of goals of the higher education system in the context of shaping an active, creative and competitive personality of future specialists on the whole and a future teacher in particular. Professional training of a future teacher should be aimed at sha-

ping the ability of future educators to coordinate an idea and its implementation, the actual and the potential, to transform oneself and the reality in accordance with the goals set. This led to the necessity of shaping the subjectness of future teachers in the process of professional training, which will contribute to combining the conditions of the social and cultural environment with the subjectness potential of future teachers and their inner world.

The comparison of the categories “subject” and “personality” and a comprehensive analysis of their close connection at different stages of human development have been investigated by representatives of many scientific fields, in particular philosophy (V. Kremen, V. Kryzhko, O. Radchenko), psychology (K. Abulkhanova-Slavckaya, B. Anan'ev, O. Anisimov, O. Asmolov, A. Brushlinskiy, A. Derkach, V. Petrovskiy), pedagogy (O. Volkova, S. Kashlev, T. Olkhovaya, L. Podymova, G. Sorokovikh, V. Slastyonin) etc.

In spite of the considerable amount and a rather wide thematic range of works on the problem of shaping the subjectness of future teachers in the process of professional training, the problem of developing the theoretical foundations of the process of shaping the subjectness as a holistic multicomponent system in the pedagogical science is still unresolved. The issue of the methodological support and the scientific basis for the creation of pedagogical conditions for shaping the subjectness of future teachers in the process of professional training is still debatable.

The aim of the article is to substantiate theoretical and methodical principles, to develop and experimentally verify the system of shaping the subjectness of future teachers in the process of professional training.

In the context of the problem under consideration, the subjectness of the university student arises, and, moreover, we need to emphasize the two-dimensional character of the subject of independent learning activities: on the one hand, the student is the one who teaches, on the other hand, the one who is taught. In addition, the essential feature of the subject of activity is the mind-set, that is, the actual readiness of the student for initiation and continuation or readiness for initiation and continuation of the independent learning activities in the process of achieving certain educational goals.

In terms of the subject characteristics, the subject must be an aspiring person, because the subjectness involves human efforts, and in the course of this efforts the subject creates himself. The subject must have self-reflection, that is, to have his future image, since self-reproduction involves the existence of a self-image. The subject must be a free person, because nobody, except the person himself, is responsible for the process of subjectness, nobody coordinates and makes conclusions about the completeness of this process. The subject must develop, because it is necessary to act in an unpredictable and changing environment, and this very reason urges the subject to act and find means

of self-reproduction¹. Therefore, with regard to the individual personality, obviously, it implies his ability to be aspiring, free, self-reflexive, and the subject of efforts in a society.

One of the main characteristics of the subject is his ability not only to creatively treat the reality, but also to transform it, to change the level of development of one's own creative abilities accordingly, and in addition, to realize personal quality, that is, the subjectness². The subject has special qualities as a carrier and the creator of special efforts, namely activity, and develops as a result of accumulating the potential of the subjectness. It is the human subjectness that determines his ability of particular efforts, the emergence of particular efforts, namely, efforts-activity that realizes a person as a subject capable of accumulating the subject efforts, of expanding the reality and the need for self-realization and self-cognition. The person becomes a bearer of the subjectness.

In the context of social pedagogy, the subjectness of a person is a characteristic not constant for an individual, such a characteristic exists under certain conditions, namely in the conditions of society, which directly determines the possibility of identifying in a certain period the subjectness qualities of the individual or the subjectness of the individual. But in the context of professional education, the fundamental difference between shaping the subjectness of students from social pedagogy lies in the fact that this process takes place mostly in the university environment. Thus, the university environment is a kind of social and cultural space, in which the process of shaping the subjectness of students takes place. The leading factor that directly determines the ability of a future teacher to reveal his subjectness qualities is a social component, which in the pedagogical science is not paid due attention to in the educational process at the university. The structure of the social component of the educational process at the university implies: firstly, the student himself as an environment for other students; secondly, the system of social ties that function in the educational space; and thirdly, the variety of external social influences³. It is clear that the environment of the university is a certain social, educational and educational environment in which social and educational relations take place, besides, such relations are modeled within the university, which directly influences the process of shaping the subjectness of future teachers in the process of professional training.

Thus, self-determination and self-motion are the primary and necessary processes for actualization of subjectness, which give the subject the qualities that contribute to the exit from the potential to the real state. In the context

¹ V. Petrovskiy, *Individ, subect, lichnost, individualnoct v opredelenii i poznanii*, Mir psikhologii 2007, 1, s. 13.

² A. Derkach, *Subektnist subekta v akmeologichnomu razvitii i problemy ego subektnogo samoosuzhestvlenia*, Mir psikhologii 2008, 3, s. 205–219.

³ S. Savchenko, *Subektnost lichnosti v kontexte sotsialno-pedagogicheskogo podkhoda*, Social Pedagogics: theory and practice, 2005 3, s. 9–12.

of self-determination, the processes of self-understanding and self-cognition contribute to this. Obviously, the subjectness as an opportunity, which can be actualized through self-determination and self-motion, becomes the reality in the process of self-development of a person. Therefore, self-development is the subjectness that is reflected in human activity and facilitates the transition from the potential to the reality.

So, the means of realizing the essential actions of a person in creative activity is the self-realization of the individual that arises and manifests itself through the subjectness of a person.

We have identified the following directions in developing the problem of the subject and the subjectness:

- theoretical and methodological foundations of the problem of the subject (K. Abulkhanova-Slavckaya, A. Brushlinskiy);
- components of the subjectness efforts experience (the value, reflexive, habitual activation, operational, and co-creation ones) (A. Osnitskiy);
- various aspects of studying a person as a subject of mental activity (V. Petrovskiy);
- formation of the subjectness of a university student (O. Volkova, T. Olkhovaya);
- the problem of the personality subjectness and the technology of its development in accordance with the features of modern education and social and cultural situation (D. Tyrsikov).

It is worth noting, that the subjectness of an individual in contemporary studies is interpreted as attributing different qualities to a person, namely: proactive attitude, independence, self-realization, self-determination, the ability to lead a specific human way of life. On the whole, the subject is viewed as a creator of his own life, able to transform his own daily living activities into the subject of practical transformation, to adequately assess his own behavior and ways of his activity, to monitor the effects of these activities, and if necessary, to change the course of his own behavior through action.

From the standpoint of an external observer, the subjectness is the skills that are realized and regulated in situations of uncertainty with the use of the informational provision of the subject experience⁴. Actually, the subject sets his line of behaviour and carries out a substantive transformation in accordance with his inherent abilities or the abilities acquired in the educational process, in addition, he takes into account the social needs of the modern world community.

In this respect, Russian scholars substantiate the concept of “the teacher subjectness” as a complex personal new characteristics that integrates

⁴ E. Uvarov, *Subektnaya aktivnost kak vedushchaya determinanta samorazvitiya studenta v sovremennom obrazovatelnom prostranstve*, Psikhologiya v vuze 2010, 1, s. 8– 5.

knowledge, skills and abilities, the subject experience, personal potential, individual qualities, and reflection implemented in pedagogical activities. The main interconnected components of the subjectness are professional competencies, personal potential and pedagogical reflection⁵.

The problem of the person subjectness and the technology of its development should be considered in accordance with the peculiarities of modern education and social and cultural situation. In terms of content, this problem involves the elaboration of the scientifically grounded means of development of the value attitude towards oneself as a person with all subjects of the educational process, the means of developing their subjectness, forming a humanitarian attitude, responsibility and self-organization⁶. Therefore, the task of the pedagogical science is to create conditions, situations, and circumstances that allow future teachers to reach self-cognition, self-understanding, and self-development; to create the pedagogical conditions that will promote the students' realization in the process of activity, in particular the professional one.

It is clear that in the current realities of higher education, there are new requirements set for the training of future specialists, oriented not only towards the mastery of the system of knowledge, but also the system of skills that allows to successfully act within the actual social reality.

The subjectness is considered as a characteristic of a person that reflects not only his activity, but also selectivity, the active and responsible attitude towards himself and the environment, activity, and life in general.

The subjectness of a student is manifested in the educational and cognitive effort, communication, and self-cognition. The subjectness characterizes the level of activity, productivity and, finally, the student's progress and freedom of decision-making. From the pedagogical point of view, subjectivity can vary from absolute freedom in decision-making and behaviour (the theory of free education) up to absolute dependence on decisions of another subject, in our context, a teacher (authoritarian pedagogy)⁷. Thus, the formation of the subjectness of students almost entirely depends on a teacher who should understand the consequences of an authoritarian style of behaviour.

The subjectness gives future teachers the opportunity to realize themselves in various activities, in addition, to achieve certain goals and solve specific tasks. From the psychological and pedagogical point of view, the subjectness for a future teacher means a sense of his personal significance in creative growth.

⁵ I. Ilina, *Protsey razvitiya subektnosti uchitelya shkoly kak innovatsionnyy obekt upravleniya*, Psikhologo-pedagogicheskiy poisk 2010, 2, s. 136–145.

⁶ D. Tyrsikov, *Rol humanitarnykh tekhnologiy v razvitiy subektnosti lichnosti v obrazovanii*, Psikhologiya v vuze 2011, 1, s. 105–12.

⁷ O. Sevastyanova, *Studentska molod u konteksti subect-subektnykh sotsializatsiynykh vykhovnykh vplyviv u VNZ*, Sotsialna pedagogika: teoria i praktika 2008, 3, s. 14–20.

We treat the following aspects as results of shaping the subjectness of future teachers in the process of studying at a university: the orientation of future teachers towards personal and professional pedagogical creative life, the cognitive autonomy, self-development, self-improvement; the focus of future teachers on personal self-realization in real professional pedagogical activity, the development of subject activity, the subject attitude towards educational and professional activities, on the creation of individual and personal strategies for their own professional and pedagogical careers.

Consequently, *the subjectness is a qualitative state of the future teacher personality in the process of mastering various types and forms of professional and pedagogical activity that allows to purposefully, independently and self-regulatingly transform one's own abilities into professionally important personal qualities that contribute to the achievement of professional self-improvement, self-realization and self-development.*

Taking into account the scientific theses on the nature of the subjectness of a person, the peculiarities of professional training in the dimensions of the possibilities of shaping the subjectness of future teachers at a university, the functions and attributive properties of the subjectness, modern approaches to defining the structure of the subjectness of a person, principles of the model representation of the investigated structure, the structural model of the subjectness of future teachers in the process of professional training has been developed and characterized. We consider it to be an ordered set of components (the motivational, axiological, self-projecting, and active ones) aimed at individual conceptual design of the vision of the trajectory of achieving the heights of professional development of future teachers.

The motivational component involves the formation of motives of efforts in self-cognition in terms of professional activity; awareness of the need for self-improvement throughout life; attitudes towards professional self-realization as a means of promoting national cultivation. The axiological component is represented by the leading values of professional self-determination and self-development of a future teacher as a teacher-professional. The self-projecting component involves the active inclusion of future teachers into the process of self-cognition and goal-setting in the process of professional activity, the ability to self-design their own educational activities, and the trajectory of professional development. The active component of the subjectness of a future teacher ensures the formation of his own identity in a professional environment; actions on the realization of possibilities in self-expression and self-development.

The proposed system of shaping the subjectness of future teachers that contains the principles, the didactic and methodical subsystem, the pedagogical conditions, and the technologies, did not involve the restructuring of the professional training of future teachers in higher educational institutions, but only its

correction, improvement of this process with the introduction of the scientific and methodological support, on the one hand, and the implementation of a special course “The Subjectness and Professional Formation of a Future Teacher” and an optional distance course on optimizing the foreign language training of future teachers on the basis of information and communication technologies, on the other hand.

The diagnostics was aimed at finding out the real status of the investigated quality of future teachers, tracking the dynamics of the process of acquiring the subjectness by future teachers in the context of the introduction of a specially designed pedagogical system and approbation of its scientific and methodological support. The procedure for diagnosing was carried out on the basis of the use of a set of standardized and adapted methods, and a questionnaire for future teachers and experts-methodologists “To be a Subject of Professional and Pedagogical Activity”, the training “The Development of Self-esteem and Self-cognition”, “Types of Self-improvement”, etc.

The preliminary stage of the pedagogical experiment was preceded by developing the criteria and relevant indicators of the state of shaping the subjectness of future teachers taking into account the theoretical and methodological foundations of the research, functions and features of the process of shaping the subjectness of students of pedagogical specialties. The interconnected set of criteria that reflect the integrity of the process of shaping the subjectness of future teachers was determined, in particular: *the value and motivational criterion* – refers to the motivational sphere of the personality of a future teacher, reflects the motives and value orientations regarding the choice of the pedagogical profession, the ability to develop oneself; a systematic analysis of one’s own subject experience; self-development of the image of “I am a professional”; *the cognitive one* – characterizes the activity of future teachers regarding self-education in the professional-pedagogical sphere; acquisition of self-educational subjectness experience in the process of pedagogical practice, innovative creative activity; *the prognostic and activity one* – outlines the ability of future teachers to set goals in the context of mastering professional and pedagogical activities; ability to design a subjectness model of activity based on a life strategy for self-realization; *the reflexive and regulatory one* – is manifested in the ability of future teachers to see the ultimate goal of professional and pedagogical activity and independently find the best ways to achieve and implement it; the ability to define an individual strategy that will contribute to the formation of the professional subjectness; independently adjust the strategy of personal achievements in the future professional pedagogical career. Taking into account the essential characteristics of certain criteria and indicators, the following *levels* of shaping the subjectness of future teachers were defined: *the low, medium, and high ones*.

According to the results of the diagnostic experiment, it was established that the overwhelming majority of students of the diagnostic group and the experimental group have low and average levels of the subjectness formation. Thus, in the diagnostic group according to the value and motivational criterion, about half of students have low and average levels of the subjectness formation; according to the cognitive one – 78%, according to the prognostic and activity one – 80%, to the reflexive and regulatory one – 73%; in the experimental group – 68%, 73%, 84%, 74% respectively.

According to the data of the diagnostic statistics, future teachers are much aware of their own needs for choosing future professional and pedagogical activities (78%), the ability to clearly identify their own motives and needs for pedagogical education (33%), the motives for future pedagogical activities (64%), and the desire for self-development (41%). In our opinion, such results can be explained by the fact that future teachers, before entering the university, have a sufficiently high level of a valuable, motivated, conscious attitude towards professional and pedagogical activities.

The least developed was the aptitude for professional and pedagogical self-realization, since students are just starting to embody their own dreams of being a teacher (12%). Almost half of respondents do not realize the importance of self-cognition and self-development of the image of “I am a professional” (53%), because they have lower self-esteem.

The level of formation of goal-setting skills and the ability to design a model of one's own activity based on life experience proved to be low. On average, only 10% of respondents have shown a sufficient level of their development, about half (56%) of future teachers seek to acquire them, and one third (34%) — does not see any need in this. A small number of students has the ability to independently provide the conditions for acquiring their own subjectness (6%), which can be explained by the unsteadiness of their subjectness.

The analysis of the results of the diagnostic experiment indicates that future teachers do not fully understand the importance of such skills as goal-setting in mastering the professional pedagogical activities (46%), the organization of systematic and purposeful activities oriented towards the formation of positive professional qualities (35%), and the ability to independently provide the conditions for acquiring one's own subjectness (43%). Sufficient development of such skills was diagnosed only with 10% of respondents.

It was also found out that almost one third of future teachers does not have the ability to create an individual strategy and subjectness space (33%), and also to independently adjust the strategy of personal achievements in a professional pedagogical career (39%) and does not consider it necessary to do so.

The interrogation of students, teachers, methodologists (the latter were experts) showed dissatisfaction with the prevailing level of the subjectness of all

participants of the experiment, which creates preconditions for purposeful and systematic shaping of this important personal quality of future specialists of pedagogical specialties.

The positive dynamics of the levels of the subjectness formation of future teachers in the process of professional training in the experimental groups testifies the effectiveness and expediency of the introduced system of shaping the subjectness of future teachers in the process of professional training.

Conclusions

The analysis of a wide range of domestic and foreign scientific works confirmed the relevance of the problem under study in the context of social and cultural, innovation and educational and innovation and technological transformations in the social life of Ukraine in the context of globalization of the world community that led to the emergence of new requirements for the quality of training of future teachers and led to the search for the innovative modern technological mechanisms for the formation of a new type of a teacher.

The research has ascertained that the concept “subjectness” is complex, multifaceted and interdisciplinary; it is considered in the context of philosophical, psychological and pedagogical knowledge. Taking into account modern approaches to the definition of the concept of “subjectness” from the philosophical and psychological points of view, the subjectness of a future teacher is defined as the qualitative state of a future teacher personality in the process of mastering various kinds and forms of professional and pedagogical activity, which allows to purposefully, independently and self-regulatingly transform one’s own abilities into professionally important personal qualities that help in the achievement of professional self-improvement, self-realization and self-development.

The results of the experimental work on the introduction of a system shaping the subjectness of a future teacher in the process of professional training showed a rather stable dynamics of individual indicators and the overall level of subjectness of future teachers, which conditions the conclusion of the confirmation of the general hypothesis of the research.

The study does not cover all aspects of this problem. The problems connected with shaping the subjectness of future teachers in the context of distance learning, the study of the peculiarities of shaping the subjectness of future teachers of different specializations, the search for effective methods for correcting the results of subjectness need further investigation.

Bibliography

- Derkach A., *Subektnist subekta v akmeologichnomu razvitii i problemy ego subektnogo samoosuszhestvleniia*, Mir psikhologii 2008, 3, s. 205–219.
- Ilina I., *Protses razvitiya subektnosti uchitelya shkoly kak innovatsiynyi obekt upravleniya*, Psikhologo-pedagogicheskii poisk 2010, 2, s. 136–145.
- Petrovskiy V., *Individ, subect, lichnost, individualnoct v opredelenii i poznanii*, Mir psikhologii 2007, 1, s. 13–30.
- Savchenko S., *Subektnost lichnocti v kontexte sotsialno-pedagogicheskogo podkhoda*, Social Pedagogics: theory and practice 2005, 3, s. 9–12.
- Tyrsikov D., *Rol humanitarnykh tekhnologiy v razvitii subektnosti lichnosti v obrazovanii*, Psikhologiya v vuze 2011, 1, s. 105–112.
- Sevastyanova O., *Studentska molod u konteksti subect-subektnykh sotsializatsiynnykh vykhovnykh vplyviv u VNZ*, Sotsialna pedagogika: teoria i praktika 2008, 3, s. 14–20.
- Uvarov E., *Subektnaya aktivnost kak vedushchaya determinanta samorazvitiya studenta v sovremennom obrazovatelnom prostranstve*, Psikhologiya v vuze 2010, 1, s. 8–25.

Natalia Rozhanska

Petro Mohyla Black Sea National University
Ukraine

Importance of Various Attributes of Educational Services of the University for Consumers

Важность различных атрибутов образовательных услуг вуза для потребителей

Abstract

This article outlines some of the results of a questionnaire survey conducted among students of Petro Mohyla Black Sea National University. Students were asked to assess the importance of the various attributes of educational services that they receive in the university. The main hypothesis of this study (which was confirmed) was the assumption that the level of importance of various attributes of educational services of the university is not the same for different groups of consumers. It is shown in the article that the level of importance of the attributes of the educational services of the university differs for consumers from different socio-demographic groups. Almost all of the main attributes of the educational services of the university that studied in the study are more important for women than for men. The level of perception of the importance of certain attributes of the educational services of the university is also different for graduate students of urban and rural schools. It is proved in the article that the level of importance of the attributes of the educational services of the university differs for consumers of different forms and profiles of training. Attributes such as the provision of computer technology, office equipment and presentation equipment are more important for students of the budget form of education. And the prestige of the diploma of the university, the provision of medical services and the sports facilities of the educational institution are more important for students of the contract form of training.

Keywords: educational services, multi attribute model of goods, consumers of educational services of the university.

Резюме

В данной статье излагаются некоторые результаты анкетного опроса студентов, проведенного в Черноморском национальном университете имени Петра Могилы. Студентам предлагалось оценить важность различных атрибутов образовательных услуг, которые они получают в вузе. Основной гипотезой данного исследования (которая подтвердилась) стало предположение, что уровень важности различных атрибутов образовательных услуг вуза не является одинаковым для разных групп потребителей. В статье показано, что уровень важности атрибутов образовательных услуг вуза различается для потребителей из разных социально-демографических групп. Почти все изучаемые в исследовании основные атрибуты образовательных услуг вуза являются более важными для женщин, чем для мужчин. Исключение составила организация самостоятельной работы студентов, уровень важности которой не значительно отличается для потребителей разного пола. Спортивная база университета и условия проживания в общежитиях более важны для студентов, окончивших сельскую школу, чем для студентов, окончивших городскую школу. В статье также доказано, что уровень важности атрибутов образовательных услуг вуза различается для потребителей разных форм и профилей обучения. Такие атрибуты, как обеспеченность компьютерной техникой, оргтехникой и презентационным оборудованием, являются более важными для студентов бюджетной формы обучения. А престижность диплома вуза, обеспеченность медицинскими услугами и спортивная база учебного заведения более важными являются для студентов контрактной формы обучения. Для студентов социально-гуманитарного и технического профилей наиболее важными являются такие основные атрибуты, как качество проведения практических и семинарских занятий, а также качество чтения лекций. А для студентов естественнонаучного профиля наиболее важной является организация практики.

Ключевые слова: образовательные услуги, мультиатрибутивная модель товара, потребители образовательных услуг вуза.

1. Введение

Одной из задач социальной психологии потребительского поведения является изучение восприятия потребителями товаров и услуг¹. Потребитель

¹ Т.В. Фоломеева, *Социально-психологический подход к исследованию потребительского поведения*, «Вестник Московского университета. Серия 14. Психология» 2012, № 1, с. 149.

воспринимает продукцию в виде совокупности ее основных свойств или – в философском смысле – атрибутов. Атрибут – это неотъемлемое свойство предмета, без которого предмет не может ни существовать, ни мыслиться².

Атрибут товара является важной составляющей тезауруса американских психологов потребления, экономистов, менеджеров. Атрибуты товаров могут иметь функциональную, эмоциональную, эстетическую природу, количественное или качественное измерение³. Мультиатрибутивная модель товара, которая была разработана психологами М. Фишбейном и М. Розенбергом, показывает, что товар обычно имеет несколько атрибутов, и человек воспринимает товар, исходя из его атрибутов⁴. Эта модель может быть применена для анализа восприятия потребителями не только товаров, но и услуг.

Образовательные услуги вуза являются особым видом услуг населению⁵. Они, наряду с медицинскими и социальными услугами, направлены на самого потребителя. Но эти услуги также воспринимаются потребителем в виде совокупности атрибутов, которые можно выявить и в дальнейшем применить для построения модели образовательных услуг вуза. Использование мультиатрибутивной модели образовательных услуг вуза в эмпирических исследованиях делает возможным измерение восприятия различных атрибутов этих услуг потребителями.

Целью данной статьи является показать важность (значимость) различных атрибутов образовательных услуг вуза для потребителей. Основной гипотезой данного исследования стало предположение, что уровень важности различных атрибутов образовательных услуг вуза не является одинаковым для разных групп потребителей. Знание того, какие именно атрибуты образовательных услуг вуза важнее всего для потребителей, с практической точки зрения, дает возможность более эффективной разработки маркетинговых стратегий для образовательного учреждения. С научной точки зрения, выявление закономерностей восприятия потребителями различных атрибутов образовательных услуг вуза дает возможность дополнить теоретическую модель потребительского поведения новыми элементами.

² *Философский словарь*, Политиздат, Москва 1980, с. 26.

³ М.А. Окландер, І.О. Жарська, *Поведінка споживача*, «Центр учбової літератури», Київ 2004, с. 19.

⁴ Ж.Ж. Ламбен, *Стратегический маркетинг. Европейская перспектива*, Наука, Санкт-Петербург 1996, <http://group3440.narod.ru/documentsnew/forstudy/foroldstudy/lambin.pdf>, доступ 11.07.2017.

⁵ В.Н. Пугач, С.В. Абдуллина, Образовательные услуги: общие понятия, «Интернет-журнал Науковедение» 2013, № 2 (15), <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazovatelnye-uslugi-obschie-ponyatiya>, доступ 05.11.2016.

2. Общая характеристика исследования

В январе-марте 2017 года в Черноморском национальном университете имени Петра Могилы (г. Николаев, Украина) был проведен опрос студентов на тему «Качество образования в ЧНУ имени Петра Могилы». Исследование было проведено Центром социологических исследований ЧНУ им. П. Могилы под руководством директора Центра, декана факультета социологии Ляпиной Л. А. при участии автора статьи. Для сбора данных был использован метод анкетного опроса (face to face); анкеты были распечатаны за счет средств ЧНУ им. П. Могилы. Интервьюерами данного опроса выступили студенты факультета социологии данного университета. Для обработки данных были использованы математико-статистические методы.

В результате были опрошены все студенты университета (с 1 по 5 курс), обучающиеся на дневной форме и присутствующие во время проведения опроса на занятиях ($n = 1636$). Возраст опрошенных – от 16 до 23 лет (средний возраст 19 лет), из них 34% мужчин и 66% женщин. Что касается семейного положения респондентов, то только 8% из них состоит в браке (официальном либо гражданском) и 2% имеют детей. Из опрошенных студентов 27% окончили сельскую школу и 73% – городскую; 21% опрошенных проживает в студенческих общежитиях университета.

Были опрошены студенты, обучающиеся по 32 различным специальностям (относящимся к 9 различным факультетам), из которых 61% обучается на бюджетной основе, а 39% – на контрактной. Исходя из указанных респондентами специальностей, были опрошены студенты, обучающиеся по трем различным профилям: 1) социально-гуманитарный (67%); 2) естественно-научный (12%); 3) технический (21%).

При измерении качества образовательных услуг вуза с использованием мультиатрибутивной модели этих услуг, актуальным является не только определение удовлетворенности потребителей отдельными аспектами деятельности вуза, а также одновременная оценка важности этих составляющих для потребителей. Это дает возможность последующего сравнения уровня важности каждой составляющей с уровнем удовлетворенности ею, определения возможных просчетов с целью устранения их в будущем⁶.

⁶ Н. Хилл, Б. Сельф, Г. Роше. *Измерение удовлетворенности потребителя по стандарту ИСО 9000:2000*, Издательский дом «Технологии», Москва 2004, <http://www.klubok.net/page-id478.html>, доступ 10.12.2016.

3. Важность для потребителей основных и дополнительных атрибутов образовательных услуг вуза

В основу составления перечня атрибутов образовательных услуг вуза была положена классификация их свойств, которые можно разделить на основные и дополнительные. Основными свойствами, в данном случае, являются такие, без которых в принципе невозможно получение высшего образования (связанные с обучением студентов), а дополнительными – связанные с организацией питания, проживания, медицинского обслуживания студентов и т. п. Таким образом, в анкету вошли 6 основных атрибутов образовательных услуг вуза и 11 дополнительных. В процессе обработки полученных ответов были получены результаты, представленные в таблицах 1 и 2.

Таблица 1. Важность для студентов ЧНУ им. П. Могилы основных атрибутов образовательных услуг вуза (рейтинг)

Составляющие деятельности вуза	N	Уровень важности (в баллах, шкала 1–10, где 1-абсолютно неважно, 10-очень важно)	
		Среднее арифметическое	Стандартное отклонение
Качество проведения практических и семинарских занятий	1607	8,99	1,61
Качество чтения лекций	1609	8,93	1,68
Организация практики	1605	8,54	2,02
Организация самостоятельной работы студентов	1604	7,88	2,27
Обеспеченность учебно-методической литературой	1610	7,87	2,34
Организация научно-исследовательской работы студентов	1603	7,78	2,35

Источник: собственная разработка.

Таблица 2. Важность для студентов ЧНУ им. П. Могилы дополнительных атрибутов образовательных услуг вуза (рейтинг)

Составляющие деятельности вуза	N	Уровень важности (в баллах, шкала 1–10, где 1-абсолютно неважно, 10-очень важно)	
		Среднее арифметическое	Стандартное отклонение
Удобство расписания занятий	1603	8,98	1,90
Престижность диплома вуза	1612	8,54	2,08
Организация работы деканата	1597	8,49	2,08

Психологический климат в вузе	1607	8,37	2,17
Обеспеченность компьютерной техникой, оргтехникой и презентационным оборудованием	1611	8,26	2,13
Организация досуга и отдыха студентов	1608	7,63	2,53
Обеспеченность медицинскими услугами	1605	7,42	2,63
Интерьеры помещений	1613	7,30	2,48
Организация питания	1611	7,09	2,83
Спортивная база	1609	6,95	2,87
Условия проживания в общежитиях	1585	6,28	3,81

Источник: собственная разработка

Как можно увидеть, наиболее важными из основных атрибутов образовательных услуг вуза для опрошенных студентов являются качество проведения практических и семинарских занятий, качество чтения лекций, организация практики. Наиболее важными из дополнительных атрибутов образовательных услуг вуза для опрошенных студентов являются удобство расписания занятий, престижность диплома вуза и организация работы деканата. Стоит заметить, что это результаты исследования студентов государственных вузов. Студенты частных вузов могут иметь другие приоритеты относительно основных и дополнительных атрибутов образовательных услуг.

4. Важность различных атрибутов образовательных услуг вуза в зависимости от социально-демографических характеристик потребителей

Автором статьи было проведено сравнение уровня важности различных атрибутов образовательных услуг вуза для студентов в зависимости от пола. Анализ результатов представлен в таблицах 3 и 4. Так как тест Колмогорова-Смирнова показал очень значительное отклонение распределения полученных данных от нормального, для статистического сравнения средних значений для двух групп был применен U-тест по методу Манна и Уитни.

Таблица 3. Важность для студентов разного пола основных атрибутов образовательных услуг вуза

Составляющие деятельности вуза	Уровень важности (в средних баллах, шкала 1–10, где 1-абсолютно неважно, 10-очень важно)	
	Мужчины (n=636)	Женщины (n=1061)
Качество проведения практических и семинарских занятий	8,73	9,11***
Качество чтения лекций	8,60	9,09***
Организация практики	8,21	8,72***
Организация самостоятельной работы студентов	7,71	7,96
Обеспеченность учебно-методической литературой	7,32	8,14***
Организация научно-исследовательской работы студентов	7,45	7,93**

*** Отличие между группами является значимым на уровне 0,001

** Отличие между группами является значимым на уровне 0,01

Источник: собственная разработка

Таблица 4. Важность для студентов разного пола дополнительных атрибутов образовательных услуг вуза

Составляющие деятельности вуза	Уровень важности (в средних баллах, шкала 1–10, где 1-абсолютно неважно, 10-очень важно)	
	Мужчины (n=536)	Женщины (n=1061)
Удобство расписания занятий	8,59	9,18***
Престижность диплома вуза	8,16	8,74***
Организация работы деканата	8,16	8,64***
Психологический климат в вузе	7,45	8,63***
Обеспеченность компьютерной техникой, оргтехникой и презентационным оборудованием	8,21	8,29
Организация досуга и отдыха студентов	7,22	7,84***
Обеспеченность медицинскими услугами	6,83	7,71***
Интерьеры помещений	6,89	7,53***
Организация питания	6,69	7,29***
Спортивная база	7,16	6,85**
Условия проживания в общежитиях	6,32	6,22

*** Отличие между группами является значимым на уровне 0,001

** Отличие между группами является значимым на уровне 0,01

Источник: собственная разработка.

Анализ результатов показал, что почти все изучаемые в исследовании основные атрибуты образовательных услуг вуза (качество проведения практических и семинарских занятий, качество чтения лекций, организация практики, организация научно-исследовательской работы студентов) являются более важными для женщин, чем для мужчин. Исключение составила организация самостоятельной работы студентов, уровень важности которой не значительно отличается у потребителей разного пола (то есть разница средних значений для сравниваемых групп не является статистически значимой).

Что касается дополнительных атрибутов образовательных услуг вуза, большинство их также более важны для женщин. Исключение составили такие атрибуты, как обеспеченность компьютерной техникой, оргтехникой и презентационным оборудованием, а также условия проживания в общежитиях (уровень важности которых не значительно отличается для обеих групп). А вот спортивная база вуза более важна для мужчин. В итоге выяснилось, что из всех атрибутов отличается важность для студентов разного пола таких составляющих деятельности вуза, как: психологический климат в учебном заведении, удобство расписания занятий и обеспеченность медицинскими услугами (все они более важны для женщин).

Автором статьи было также проведено сравнение уровня важности различных атрибутов образовательных услуг вуза для студентов, окончивших городскую и сельскую школу. Результаты сравнения показали, что важность большинства изучаемых составляющих деятельности вуза не значительно отличается для студентов указанных двух групп. Исключение составили такие атрибуты, как спортивная база университета и условия проживания в общежитиях, которые более важны для студентов, окончивших сельскую школу.

5. Важность различных атрибутов образовательных услуг вуза для потребителей в зависимости от формы и профиля обучения

Автором статьи было проведено сравнение уровня важности различных атрибутов образовательных услуг вуза для студентов разной формы обучения (бюджетной и контрактной). Анализ результатов показал, что для студентов разных форм обучения уровня важности основных атрибутов образовательных услуг вуза нет существенной разницы, кроме обеспеченности учебно-методической литературой (которая более важна для бюджетников). Статистически значимые отличия были обнаружены в основном

в отношении уровня важности некоторых дополнительных составляющих деятельности вуза (см. табл. 5). Для студентов бюджетной формы обучения более важными являются такие атрибуты, как обеспеченность компьютерной техникой, оргтехникой и презентационным оборудованием. Для студентов контрактной формы обучения более важными являются такие атрибуты, как престижность диплома вуза, обеспеченность медицинскими услугами и спортивная база учебного заведения.

Таблица 5. Важность для студентов разной формы обучения некоторых атрибутов образовательных услуг вуза

Составляющие деятельности вуза	Уровень важности (в средних баллах, шкала 1–10, где 1-абсолютно неважно, 10-очень важно)	
	Бюджетники (n=989)	Контрактники (n=628)
Обеспеченность учебно-методической литературой	7,74	7,00**
Престижность диплома вуза	8,39	8,79***
Обеспеченность компьютерной техникой, оргтехникой и презентационным оборудованием	8,39	8,09*
Организация досуга и отдыха студентов	7,51	7,79**
Обеспеченность медицинскими услугами	7,75	7,72***
Спортивная база	6,75	7,24***

*** Отличие между группами является значимым на уровне 0,001

** Отличие между группами является значимым на уровне 0,01

* Отличие между группами является значимым на уровне 0,05

Источник: собственная разработка

Более сложной оказалась проверка предположения о том, что студенты различного профиля обучения имеют не одинаковый уровень важности основных атрибутов образовательных услуг вуза. В связи с тем, что в данном исследовании было выявлено влияние на указанный уровень такого фактора, как пол, было принято решение сделать предварительный анализ распределения опрошенных студентов разного профиля обучения по половому признаку. Анализ показал, что начиная от группы студентов социально-гуманитарного профиля обучения и заканчивая техническим, доля обучающихся женщин уменьшается, а доля обучающихся мужчин, наоборот, увеличивается. Следовательно, возможность выявить достоверные различия уровня важности основных атрибутов образовательных услуг для студентов разного профиля обучения появляется лишь в том случае, если исключить фактор пола. В связи с этим, такой анализ был проведен отдельно для группы студентов мужского пола, а отдельно для группы студентов женского пола. Результаты представлены в таблице 6.

Таблица 6. Важность основных атрибутов образовательных услуг вуза для студентов разного профиля обучения

Составляющие деятельности вуза	Уровень важности (в средних баллах, шкала 1–10, где 1-абсолютно неважно, 10-очень важно)					
	Социально-гуманитарный профиль (n=1079)		Естественно-научный профиль (n=198)		Технический профиль (n=341)	
	Муж.	Жен.	Муж.	Жен.	Муж.	Жен.
Качество проведения практических и семинарских занятий	8,96	9,10	8,67	9,15	8,53	9,00
Качество чтения лекций	8,84	9,08	8,58	9,27	8,38	9,17
Организация практики	8,72	8,66	8,72	9,27	7,86	8,28
Организация самостоятельной работы студентов	7,81	7,94	8,33	8,30	7,44	7,76
Обеспеченность учебно-методической литературой	7,92	7,89	8,02	8,51	6,61	7,60
Организация научно-исследовательской работы студентов	7,91	8,15	7,67	8,60	7,02	7,45

Источник: собственная разработка.

Как можно увидеть, студенты разных профилей обучения имеют различный уровень важности основных атрибутов образовательных услуг вуза. Для студентов социально-гуманитарного и технического профилей (как мужского, так и женского пола) наиболее важным является качество проведения практических и семинарских занятий, а также качество чтения лекций. А вот для студентов естественнонаучного профиля обоих полов наиболее важной является организация практики. Что касается организации научно-исследовательской работы, то она более важна для студентов социально-гуманитарного профиля (как мужчин, так и женщин), чем технического.

Интересные результаты также получены при сравнении важности организации самостоятельной работы и обеспеченности учебно-методической литературой потребителей образовательных услуг вуза, обучающихся по разным профилям. Средние значения важности данных атрибутов, рассчитанные отдельно для потребителей мужского и женского пола, выстроились в определенную закономерность. Оба эти атрибута оказались очень важными для студентов естественно-научного профиля, важными для студентов социально-гуманитарного профиля и менее важными – для технического.

6. Заключение

Проведенное исследование в ЧНУ им. П. Могилы позволило выяснить, что наиболее важными из основных атрибутов образовательных услуг для студентов государственного вуза являются три из них: качество проведения практических и семинарских занятий, качество чтения лекций, организация практики. Наиболее важными из дополнительных атрибутов образовательных услуг для студентов государственного вуза являются: удобство расписания занятий, престижность диплома вуза и организация работы деканата.

Анализ результатов показал, что уровень важности атрибутов образовательных услуг вуза различается для потребителей разных социально-демографических групп. Почти все изучаемые в исследовании основные атрибуты образовательных услуг вуза (качество проведения практических и семинарских занятий, качество чтения лекций, организация практики, организация научно-исследовательской работы студентов) являются более важными для женщин, чем для мужчин. Исключение составила организация самостоятельной работы студентов, уровень важности которой незначительно отличается у потребителей разного пола.

Уровень важности большинства изучаемых составляющих деятельности вуза незначительно отличается для студентов, окончивших городскую и сельскую школу. Исключение составили: спортивная база университета и условия проживания в общежитиях, которые более важны для студентов, окончивших сельскую школу.

В исследовании доказано, что уровень важности атрибутов образовательных услуг вуза различается для потребителей разных форм и профилей обучения. Атрибуты, такие как обеспеченность компьютерной техникой, оргтехникой и презентационным оборудованием являются более важными для студентов бюджетной формы обучения. А престижность диплома вуза, обеспеченность медицинскими услугами и спортивная база учебного заведения более важными являются для студентов контрактной формы обучения.

Для студентов социально-гуманитарного и технического профилей наиболее важными являются основные атрибуты, такие как качество проведения практических и семинарских занятий, а также качество чтения лекций. А для студентов естественно-научного профиля наиболее важной является организация практики. Что касается организации научно-исследовательской работы, то она более важна для студентов социально-гуманитарного профиля, чем технического. Организация самостоятельной работы и обеспеченность учебно-методической литературой, оказались более важными для студентов естественно-научного профиля, важными для

студентов социально-гуманитарного профиля и менее важными – для студентов технических специальностей.

Библиография

- Ламбен Ж. Ж. *Стратегический маркетинг. Европейская перспектива*, Наука, Санкт-Петербург 1996, <http://group3440.narod.ru/documentsnew/forstudy/foroldstudy/lambin.pdf>, доступ 11.07.2017.
- Окландер М. А., Жарська І. О. *Поведінка споживача*, «Центр учбової літератури», Київ 2004.
- Пугач В. Н., Абдуллина С. В. *Образовательные услуги: общие понятия*, «Интернет-журнал Науковедение» 2013, № 2 (15), <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazovatelnye-uslugi-obschie-ponyatiya>, доступ 05.11.2016.
- Философский словарь*, Политиздат, Москва 1980.
- Фоломеева Т. В. *Социально-психологический подход к исследованию потребительского поведения*, «Вестник Московского университета. Серия 14. Психология» 2012, № 1, с. 145–154.
- Хилл Н., Сельф Б., Роше Г. *Измерение удовлетворенности потребителя по стандарту ИСО 9000:2000*, Издательский дом «Технологии», Москва 2004, <http://www.klubok.net/pageid478.html>, доступ 10.12.2016.

Transliteration of References

- Lamben Zh. Zh. *Strategicheskij marketing. Evropejskaja perspektiva*, Nauka, Sankt-Peterburg 1996, <http://group3440.narod.ru/documentsnew/forstudy/foroldstudy/lambin.pdf>, dostup 11.07.2017.
- Oklander M. A., Zhars'ka I. O. *Povedinka spozhyvacha*, «Tsentr uchbovoyi literatury», Kyiv 2004.
- Pugach V. N., Abdullina S. V. *Obrazovatel'nye uslugi: obshhie ponjatija*, «Internet-zhurnal Naukovedenie» 2013, № 2 (15), <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazovatelnye-uslugi-obschie-ponyatiya>, dostup 05.11.2016.
- Filosofskij slovar'*, Politizdat, Moskva 1980.
- Folomeeva T. V. *Social'no-psihologicheskij podhod k issledovaniju potrebitel'skogo povedenija*, «Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 14. Psihologija» 2012, № 1, s. 145-154.
- Hill N., Sel'f B., Roshe G. *Izmerenie udovletvorennosti potrebitelja po standartu ISO 9000:2000*, Izdatel'skij dom «Tehnologii», Moskva 2004, <http://www.klubok.net/pageid478.html>, dostup 10.12.2016.

Emiliya Koleva

Department of Mathematics and Physics
The Policy of Nikola Vaptsarov Naval Academy
Faculty of Mathematics and Computer Science
Konstantin Preslavsky University of Shumen
Bulgaria

Nataliya Pavlova

Faculty of Mathematics and Computer Science
Konstantin Preslavsky University of Shumen
Bulgaria

“Hidden Object” Games in Information Technologies Training for Bilingual Students

Игра „Поиск предметов“ в обучении информационным технологиям детей-билингвов*

Abstract

The article presents the possibility of using the idea of the popular game “Hidden objects” in the teaching of bilingual children. An exemplary game based on state educational requirements is designed to test students’ knowledge on the topic “Computer System” in the fifth grade. The survey data is shown among Roma children who used this game.

Keywords: computer games, education, information technology, bilinguals

Резюме

В статье представлена возможность использования идеи популярной игры „Поиск предметов“ в обучении детей-билингвов. Дан пример игры, основанной на государственных требованиях для пятого класса, на тему „Компьютерная система“. Показаны данные опроса среди детей ромского происхождения, которые использовали данную игру.

* Статья написана согласно проекту РД-08- 164/09.02.2018г. фонда Научных исследований Шуменского университета „Епископ К. Преславски“ за 2018 год.

1. Введение

В современном мире ситуация билингвизма встречается все чаще. Она несет в себе весомый социокультурный инструмент, который необходимо использовать правильно, повышая интерес людей к незнакомой культуре и языку, а не противопоставляя людей друг другу. Экономические и политические предпосылки способствуют процессу эмиграции. Наравне с детьми, рожденными в чужой стране, надо иметь ввиду и большое число детей из групп конкретных национальных меньшинств, проживающих на территории определенного поликультурного государства. Так например, в Болгарии существует большое число детей турецкого и ромского происхождения. Все эти дети считаются билингвами, хотя у большого числа ромских детей из маленьких населенных пунктов наблюдается незнание официального языка – болгарского. Возникает вопрос – являются ли они билингвами?

В научной литературе существует множество определений билингвизма и его типов, причем некоторые из них достаточно похожи, в то время как другие, принципиально отличаются.

В данной статье мы будем основываться на нескольких определениях, связанных не только с проявлением билингвизма, но и с социокультурными условиями индивидуального развития.

«Процесс альтернативного использования двух языков будет называться билингвизмом, а соответствующие лица билингвами»¹. Случай, когда двуязычие формируется в семье интересен с педагогической точки зрения. В этом случае школьники имеют преимущество над остальными, так как владеют в совершенстве двумя и более языками. Иная ситуация и совсем другая задача стоит перед учителями, которые работают с детьми, которые не знают или используют ограниченную лексику официального языка, а именно – с развивающимися билингвами. При этом, „развивающимися билингвами, мы будем называть людей, которые родились и живут в одной стране, но не говорят на официальном языке страны и находятся в процессе изучения государственного языка. Этот процесс может протекать во время посещения детского сада, школы, университета, работы и т.д.“².

В данной статье мы предлагаем игру, которая помогает в работе с развивающимися билингвами. Игра используется в обучении предмета

¹ U. Weinreich, *Languages in Contact: Findings and Problems*. The Hague, Netherlands: Mouton & Co. N.V. Publishers, 1968, p. 1.

² N. Pavlova, D. Marchev, B. Borisov, K. Harizanov, *Inquiry Based Learning in Science Education and Mathematics for Developing Bilinguals*. "Journal Education Culture and Society", 2015, nr 1, p. 65–74.

„Информационные технологии“, но может быть адаптирована и к другим предметам.

2. Сущность игры „Поиск предметов“

Данная игра появилась в 2005 году, а ее автором считается Адриан Вудс и Бил Маер³. Суть данной игры состоит в том, что игрок должен найти определенное число предметов в определенной комнате. Данная игра довольно популярная не только в компьютерном варианте, но и в реальном виде. В мире очень много аттракционов, основанных именно на поиске предметов в комнате и решении определенных загадок, например, игра Росквест – „Секреты таинственного кабинета” – дает возможность „отправиться в кабинет профессора, чтобы узнать расположение его секретной лаборатории, а также раздобыть один из «фокусированных» минералов, необходимых для работы портала”⁴.

Рис. 1. Секреты таинственного кабинета

3. Обучение с помощью компьютерных игр детей-билингвов

Конечно, игры являются удачным дидактическим инструментом, особенно когда речь идет об обучении школьников, которые полноценно не владеют языком, на котором ведется обучение. Реальная ролевая игра особенно будет эффективной, так как в ней можно использовать не только речь, но и мимику, жесты, интонацию и т.д. В данной статье мы предлагаем

³ *Big Fish Games*, <https://www.bigfishgames.com/blog/history-of-hidden-object-games-interview-with-patrick-wylie/>, доступ: 15.01.2018.

⁴ *Росквест. Два квеста — одна история!*, <http://rosquest.ru/portal/>, доступ: 15.01.2018.

к рассмотрению конкретную компьютерную игру. „Использование компьютерных игр в качестве дополнительного средства в обучении и проверки знаний легко приложимо. К сожалению, этот подход не развивается достаточно быстро. Одной из основных причин является отношение и предрассудки учителей к играм. А игры дают мощное средство, основной целью, которого является развить позитивное отношение к учебе”⁵.

Образовательные игры имеют мотивирующее воздействие благодаря следующим факторам:

- они интересны и забавны для школьников;
- школьники зачастую даже не понимают, что они обучаются, пока играют;
- развиваются умения работать с компьютером;
- школьники используют в игровом процессе свое зрение и слух, что дает им возможность легче запоминать;
- обучаются интерактивно.
- к недостаткам игр в обучении можно отнести:
 - если игра связана с новыми знаниями, то возможно уменьшение мотивации (прочсть то – что написано в учебнике);
 - школьники привыкают к играм и теряют интерес к традиционному способу обучения;
 - учитель должен сам найти или сделать подходящие компьютерные игры для своих занятий, однако не все учителя подготовлены к этой деятельности.

Компьютерные игры могут подтолкнуть игроков использовать широкий круг своих знаний, умений и компетенций при преодолении препятствий и уровней, заложенных в игре, а именно; использовать уже имеющиеся умения, связанные со чтением, писанием, математикой, наблюдательностью и др. Любая образовательная игра помогает развитию умственных способностей (интеллигентности) индивида в разных аспектах. Не надо забывать, что учебник остается неотъемлемой частью обучения. В У. Риттерфельд и Р. Вебер считают, что книги дают читателю историю с помощью текста написанного на бумаге, телевидение – стимулирует реальный мир с помощью образов и звуков, а игры – предоставляют потребителю все это вместе, в сочетании с интерактивностью⁶.

⁵ M. Simkova, *Using Of Computer Games In Supporting Education*. “Procedia: Social and Behavioral Sciences”, 2014, vol. 141, p. 1224–1227.

⁶ U. Ritterfeld, R. Weber, *Video Games for Entertainment and Education*. In: P. Vorderer & J. Bryant (Eds.), *Playing Video Games-Motives, Responses, and Consequences*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 2006, p. 399–413.

4. Идея реализации игры „Поиск предметов” в образовательных целях

Мы предлагаем рассмотреть возможности игры „Поиск предметов” в качестве метода и средства в обучении информационным технологиям. Можно предоставить файл игры всем заинтересованным преподавателям и школьникам для использования в учебном процессе.

Основная идея игры найти определенное количество предметов в специально созданной картине, состоит в том, чтобы за определенное время. Когда игрок нашел предмет, он должен нажать левую кнопку мыши. Если этот предмет среди искомых, то он считается выбранным и отделяется. Если нет, то игрок слышит звуковой сигнал, сообщающий об ошибке. Если игрок начнет нажимать что попало на картинке, то следует наказание. Автоматически истекает время, которое задано на выполнение данного уровня. Данная игра способствует развитию наблюдательности игрока. Она особенно полезна в изучении новых слов при изучении иностранных языков⁷ и именно поэтому, полезна при обучении билингвов любым предметам.

Как было упомянуто ранее, игру „Поиск предметов” можно использовать в обучении разных учебных предметов, но тут покажем конкретнее в том числе предмета „Информационные технологии”. Игра создана в соответствии с государственными образовательными требованиями и связана с темой „Компьютерная система” для 5 класса. Цель игры – проверить насколько школьники знакомы с хардуерными компонентами компьютера.

Представленная игра разработана в Microsoft PowerPoint и ее можно использовать на любом компьютере, с установленным пакетом Microsoft Office. В начале игры, на первом слайде показано название игры и описан коротко сюжет – где и как развивается действие и какова основная цель. Игра разделена на три уровня. В начале каждого уровня указана конкретная цель, а также что требуется сделать игроку в предложенной ситуации. Время на каждый уровень ограничено, но оно соответствует трудности каждого уровня. Игра апробирована и время основано на возможностях среднего школьника. На каждом уровне в случае нахождения правильного предмета слышен одобрительный звук, похожий на колокол, а после этого предмет удаляется из общей картины. Если же игрок выберет неправильный предмет, то звук похож на удар током.

На первом уровне (рис. 2) целью игры является проверка того, насколько хорошо школьники знакомы с основными компонентами компьютерной

⁷ Y. Liao, *Game-based learning vs. traditional instruction: a meta-analysis of thirty-eight studies from Taiwan*. In: C. Maddux, D. Gibson & B. Dodge (Eds), *Research highlights in information technology and teacher education*. Chesapeake, VA: Society for Information Technology and Teacher Education (SITE), 2010, p. 351–358.

системы и могут ли они их различить на фоне множества разных предметов. За определенное время школьник должен найти: ящик, два монитора, клавиатуру, мышь, видеокарту, процессор, камеру, микрофон, наушники, материнскую плату и принтер.

Рис. 2. Первый уровень

На втором уровне (Рис. 3) школьник должен указать виды носителей информации. Предметы, которые надо найти – это: дискета, SD карта, USB флэш-память, компакт диски.

Рис. 3. Второй уровень

На третьем уровне (Рис. 4) задача усложняется и игроку надо найти компоненты, которые нужны герою игры, чтобы он смог собрать себе компьютер с точно определенными характеристиками. Все компоненты указаны подробно в инструкции для третьего уровня. Так как, этот список трудно запомнить, в верхнем левом углу есть кнопка „инфо”, нажав которую игрок видит полный список нужных предметов.

Рис. 4. Третий уровень

Данная игра помогает развитию визуально-пространственной интеллигентности школьников. После того как, школьники уже сыграли в эту игру, можно предложить им самим создать следующий уровень. Можно дать им идеи, какие компоненты искать или оставить, самим решить, что точно надо будет сделать на следующем уровне. Эта задача требует познавательной деятельности более высокого уровня. Школьники должны уметь анализировать разные возможности, синтезировать нужные графические объекты и суметь оценить и подобрать правильные и неправильные предметы.

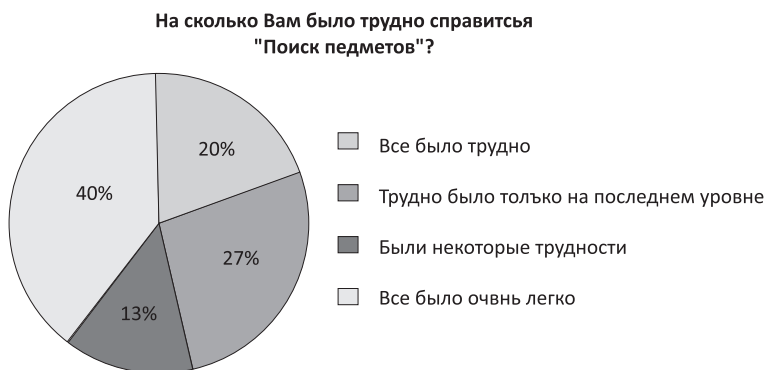
Данная игра имеет сильную межпредметную связь с изучением родного языка, так как в изучении предмета „Информационные технологии” есть ряд новых терминов, которые являются новыми для всех школьников, независимо как, хорошо они знают родной язык. В учебниках есть своеобразные словари, в которых описано как правильно произносить термин и что он значит. Конечно, понимание этих словарей является трудным для детей, которые не говорят и не читают хорошо. Именно игры типа „Поиска предметов” им могут помочь в решении данной задачи. Кроме того, играя в «Поиск предметов»,

школьник-билингв с помощью учителя читает и понимает условия игры, а затем произносит наименования отдельных компонентов. Именно групповая игра в классе особенно полезна для билингвов. Таким образом, школьники играя, обучаются чтению и новым словам, совершенно не осознавая, что они изучают еще что-то, кроме информационных технологий.

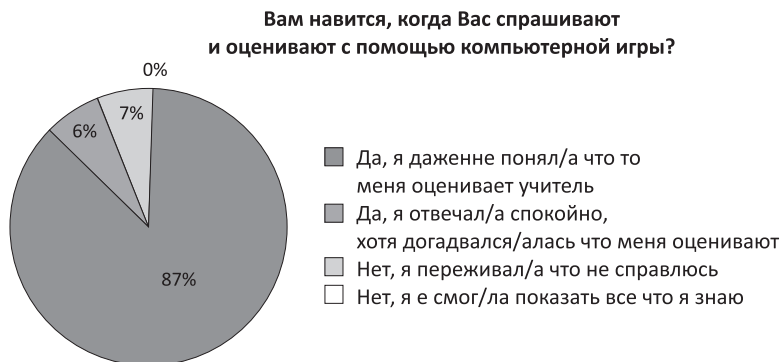
5. Апробация игры

Чтобы проверить результат и воздействие данной игры, мы использовали ее на уроках предмета «Информационные технологии», со школьникам и пятого класса. В классе было преобладающее число ромских детей в возрасте 13–14 лет. У большинства детей есть проблемы с болгарским языком и они являются развивающимися билингвами. После проведения данного занятия, школьников попросили заполнить анкету. Результаты показали, что большинству детей (67%) игра понравилась и они были бы рады, если такие игры будут использоваться чаще во время занятий. Оказалось, что 40% детей знают идею этой игры и играли в похожие игры в свое свободное время. Более половины школьников заявили, что они научились чему-то новому. Степень трудности овладением игрой показана на рис. 5.

Рис. 5. Степень трудности овладения игрой

Особо положительный эффект игры виден в ответах школьников на вопрос о том, нравиться ли им, чтобы их оценивали с помощью таких игр (ответы представлены на рис. 6).

Рис. 6. Мнение школьников об оценивании с помощью компьютерной игры

Время, рассчитанное на овладение отдельными уровнями оказалось подобранным правильно. Опрос показал, что оно было недостаточно лишь для 7% школьников на первом уровне, 13% – на втором и 27% – на третьем. Такой расклад вполне приемлем, так как игра имеет проверочную функцию и нормально, что не все школьники успели справиться в указанное время. Школьники заявили, что желают чтобы и в других учебных предметах были такие игры (см. рис. 7).

Рис. 7. Мнения школьников об использовании компьютерных игр на других уроках

6. Заключение

Использование компьютерных игр в обучении развивающихся билингвов, является еще одним инструментом в руках умелого педагога. Данный подход несложен для реализации в школе и очень хорошо воспринимается школьниками. Основной вопрос состоит в выборе

подходящей игры. Далеко не все учителя могут создать игру сами, но это совершенно необязательно делать всем. Современные учебники, на пример, *Информационни технологии за 8. Клас*⁸, направлены на создание интерактивных упражнений, которые в определенной степени сравнимы с компьютерными играми. Любой учитель может найти разнообразные готовые игры, доступные в интернет-пространстве и адаптировать их для своих образовательных целей. Независимо от того какую игру педагог использует в своей практике, важно знать, что игры стимулируют интерес к учебе. Однако, их следует использовать целенаправленно и сочетать с другими методами, чтобы достичь желаемых результатов.

Библиография

- Big Fish Games*, <https://www.bigfishgames.com/blog/history-of-hidden-object-games-interview-with-patrick-wylie/>, доступ: 05.01.2018.
- Liao Y., *Game-based learning vs. traditional instruction: a meta-analysis of thirty-eight studies from Taiwan*. In: C. Maddux, D. Gibson & B. Dodge (Eds), *Research highlights in information technology and teacher education*. Chesapeake, VA: Society for Information Technology and Teacher Education (SITE), 2010, p. 351–358.
- Pavlova N., Marchev D., Borisov B., Harizanov K., *Inquiry Based Learning in Science Education and Mathematics for Developing Bilinguals*. "Journal Education Culture and Society", 2015, nr 1, p. 65-74.
- Ritterfeld U., Weber R., *Video Games for Entertainment and Education*. In: P. Vorderer & J. Bryant (Eds.), *Playing Video Games-Motives, Responses, and Consequences*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 2006, p. 399-413.
- Simkova M., *Using Of Computer Games In Supporting Education*. "Procedia: Social and Behavioral Sciences", 2014, vol.141, p.1224-1227.
- Weinreich U., *Languages in Contact: Findings and Problems*. The Hague, Netherlands: Mouton & Co. N.V. Publishers, 1968.
- Момчева Г., Ковачева Е., Харизанов Кр., Ангелов А.и др. *Информационни технологии за 8. Клас*, Издательство „Булвест 2000“, София 2017.
- Росквест. Два квеста — една история!*, <http://rosquest.ru/portal/>, доступ: 5.01.2018.

⁸ См. Г. Момчева, Е. Ковачева, Кр. Харизанов, А. Ангелов и др. *Информационни технологии за 8. Клас*, Издательство „Булвест 2000“, София 2017.

Nataliya Losyeva

Vasyl Stus Donetsk National University
Ukraine

The Problem of Social Adaptation of Students with Disabilities (On the Example of Mathematical Disciplines Teaching in Vasyl Stus Donetsk National University)

Проблема социальной адаптации студентов с ограниченными возможностями (На примере изучения математических дисциплин в донецком Национальном университете им. Василя Стуса)

Abstract

The actuality of the problem of social adaptation of students with disabilities in Ukraine is underlined in the paper. The factual material given in the paper can prove that both the legal framework and everyday realities aimed at resolving this problem are irregular now, still far from the norm. The various approaches to the implementation of the problem of social adaptation in the university of students with disabilities are examined and the components of social adaptation are defined by author. In the paper author emphasizes that the period of study in higher education is one of the most important for people with disabilities in the issue of their social adaptation. Conditions that can facilitate social adaptation are given. The formulation of learning objectives should imply a close relationship between the pedagogical and motivational and personal components of social adaptation. Moreover, the maximum support of students' aspiration for self-realization is an important condition as well. The author's own experience accumulated in the process of teaching mathematical disciplines in higher education is presented. As a result of this pedagogical experiment, some guidance for teaching of students with disabilities are formulated. A comparative analysis of the time-varying results of some sociological measurements on this problem is made.

Keywords: social adaptation, students with disabilities, inclusive education, pedagogical component, mathematical disciplines, differentiation of teaching, sociometry, questioning.

Резюме

В статье сделан акцент на актуальности проблемы социальной адаптации студентов с ограниченными возможностями в Украине; приведен фактический материал, доказывающий, что и правовая база, и повседневные реалии в решении этого вопроса направлены на улучшение ситуации, но еще далеки от нормы; рассмотрены различные подходы к реализации проблемы социальной адаптации в вузе студентов с ограниченными возможностями и охарактеризованы компоненты социальной адаптации; сделан акцент на том, что период обучения в высшей школе является одним из самых важных для людей с ограниченными возможностями в вопросе их социальной адаптации; выдвигаются условия, которые могут содействовать адаптации, а именно формулирование целей обучения должно предполагать тесную связь педагогического компонента социальной адаптации и мотивационно-личностного, представлен собственный опыт автора, накопленный в процессе преподавания математических дисциплин в высшей школе; как результат этого опыта сформулированы правила работы преподавателя со студентами, имеющими ограниченные физические возможности; сделан сравнительный анализ разновременных результатов социологических измерений по исследуемой проблеме.

Ключевые слова: социальная адаптация, студенты с ограниченными физическими возможностями, инклюзивное образование, педагогический компонент, математические дисциплины, дифференциация обучения, социометрия, анкетирование.

1. Введение

Проблема максимального вовлечения людей с ограниченными возможностями в повседневную жизнь общества становится все более актуальной в связи с усилением гуманистических ценностей в мире. Для Украины эта проблема является особенно важной в связи ярко выраженной тенденцией возрастания количества таких людей в общей структуре населения страны. Неудовлетворительное социально-экономическое развитие страны, снижение уровня жизни большинства людей, неудовлетворительное состояние медицины, низкий рейтинг экологии, Чернобыльская катастрофа, война на

Донбассе, недостаточный уровень безопасности и охраны труда на производствах оказывают негативное влияние на здоровье украинцев. По статистическим данным в 1990 году общая численность инвалидов составляла 3% всего населения, а в 2016 году эта цифра выросла почти вдвое (5,7%).

Приведенные данные свидетельствуют о необходимости усиления внимания к проблемам людей с ограниченными возможностями со стороны государства и общества. И хотя правовое поле Украины вроде бы и содержит достаточно много позитивных шагов на пути решения многочисленных проблем людей, но зачастую это всего лишь декларация, необеспеченная материальными ресурсами и конкретными управленческими механизмами.

Следует отметить, что в последние три-четыре года ситуация быстрее меняется в лучшую сторону. Донецкий национальный университет с 2014 года (начала боевых действий на Донбассе) находится в Виннице и мы воочию наблюдаем какие изменения происходят в этом городе. Значительная часть общественного транспорта уже переоборудована для удобства людей с ограниченными физическими возможностями, создана специальная «Служба перевозки», ведется учет таких граждан города и налажен тесный контакт властей с общественными организациями, которые взяли шефство над людьми с особыми потребностями, что позволяет оперативно решать многие их проблемы. На пространстве Украины Винница в числе тех городов, который может поделиться некоторыми наработками в этом вопросе и опытом их реализации. Именно здесь в середине июля 2017 года в рамках проекта «Страна равных возможностей» проходил трехдневный семинар «Инклюзивные решения в действии», участниками которого были представители власти и общественности из 8 городов страны. Все это в очередной раз доказывает, что проблемы людей с ограниченными возможностями действительно являются актуальными для современного общества, провозгласившего гуманистические ценности.

Украина также задекларировала европейские подходы к образованию. И в мае 2017 года Верховная рада приняла долгожданный закон № 6437 об инклюзивном образовании¹, который в июле был подписан президентом, и уже с сентября этого года люди с ограниченными возможностями могут учиться наравне со всеми.

Подчеркнем, что ученые и практики во всем мире разрабатывают идеи и подходы реализации инклюзивного обучения: В. Гудонис, Т. Добровольская, Н. Малофеев, Б. Персон, Д. Попойнт, Е. Райт², Ш. Рамон, Н. Скок,

¹ Закон України «Про внесення змін до Закону України „Про освіту” щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2053-19>.

² E.B. Wright, *Full Inclusion of Children with Disabilities in the Regular Classroom: Is It the Only Answer?* Social work in Education. – 1999. – Vol. 21. – No. 1.

Г. Стангвик. Г Томас³, Л. Флориан⁴, М. Форест, А. Чигрина, Н. Шабалин, Н. Шматко, В. Шмидт, Е. Ярская-Смирнова. Но теоретические аспекты и практические наработки в этом вопросе еще, на наш взгляд, недостаточно изучены, фундаментальных работ немного, а внедрение разработок в практику носит фрагментарный характер.

Гипотеза: период обучения в высшей школе может стать поворотным моментом в вопросе социальной адаптации студентов с ограниченными возможностями при условии, что преподаватели правильно формулируют цели обучения и педагогический компонент адаптации связывают с мотивационно-личностным компонентом, поддерживая стремление студентов к самореализации.

Цель статьи состоит в привлечении внимания к проблеме социальной адаптации студентов с ограниченными возможностями при получении высшего образования, презентации некоторых путей решения исследуемой проблемы, накопленных автором в процессе преподавания математических дисциплин в вузе, сравнительного анализа полученных путем анкетирования социологических данных.

Мы исходим из того, что гуманизм цивилизованного общества определяется его отношением к каждому человеку. Образование тогда станет гуманным, когда создаст условия для раскрытия и развития способностей, которыми каждый человек наделен от природы⁵. Ключевым здесь является слово «каждый», в том числе и человек с ограниченными физическими возможностями.

В сфере образования необходимо понимание того, что в силу своих физических возможностей такие молодые люди часто ограничены в выборе профессии и вынуждены больше ориентироваться на те, которые связаны с интеллектуальным трудом. Необходимо понимание, что «образовательное пространство должно быть открытым, максимально интегрированным в социум, способствовать социальной адаптации каждого обучающегося и создавать условия его самореализации»⁶.

Подчеркнем, что проблема социальной адаптации студентов с ограниченными возможностями при получении высшего образования является

³ G. Thomas, *The Making of the Inclusive School* / G. Thomas, D. Walker, J. Webb. – London and New York: RoutledgeFalmer, 1998. – 227 p.

⁴ L. Florian, *Special Education and School Reform in the United States and Britain* / L. Florian, D. Pullin. – London and New York: Routledge, 2000.

⁵ N. Losewa, *Hymanistyczne idee rosyjskich i ukraińskich pedagogów w XIX i XX wieku* / N. Losewa, D. Gubar // *Zeszyty naukowe szkoły Wyzszej Rodzin w Warszawie*. – Zeszyt 8. Seria Pedagogiczna, Numer serii 4. – Warszawa, 2012. – p. 29–49.

⁶ Н.М. Лосева, *Гуманізація педагогічної діяльності – шлях до самореалізації суб'єктів навчального процесу* Вісник Інституту розвитку дитини. Вип.5. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: збірник наукових праць. – Київ: Вид-во Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2009. – с. 120–124.

сложным вопросом всех образовательных систем в мире. Так, при исследовании многих университетов Швейцарии было отмечено, что «пространство высших учебных заведений часто не соответствует потребностям инвалидов, есть недостатки в организации образовательного процесса этой категории студентов»⁷. Ученые также указывают на «недостаток специальных средств сопровождения образовательного процесса инвалидов, отчужденность со стороны социума по отношению к таким студентам, отсутствие навыков обучения данной категории со стороны преподавательского состава»⁸.

Исследователи подчеркивают, что студенты с инвалидностью зачастую опираются не на свои личные предпочтения, а на объективные возможности, выбирая то учебное заведение, которое по их критериям является наиболее доступным. Из чего следует, что в дальнейшем это обстоятельство может привести к тому, что выпускник, который получил образование, исходя из таких приоритетов, будет испытывать трудности в самореализации и это может сказаться на его профессиональной адаптации и социализации в целом.

Проблема социальной адаптации к учебному процессу уже непосредственно в вузе, который был выбран для обучения, тоже является архиважной. Рассматривая эти вопросы, ученые выделяют в социальной адаптации студентов различные аспекты. Например, «профессиональный аспект, состоящий в умении подстроиться под требования учебного процесса, а также социально-психологический, связанный с жизнью студента в среде однокурсников, выработкой стиля поведения и взаимоотношений»⁹. Предлагается рассматривать также такие компоненты социальной адаптации, как: психофизиологический, социально-психологический, психолого-педагогический и мотивационно-личностный. «Психофизиологический компонент связан с изменениями функционирования организма человека и ритма его жизни. Социально-психологический обусловлен трудностями вхождения в новый коллектив и поиском своего места в нем. Психолого-педагогический компонент определяется привыканием к новой дидактической ситуации, организации учебного процесса. Мотивационно-личностный связан с установками студента на свое будущее, получение профессии, успешности в процессе обучения»¹⁰.

⁷ S. Kobi, K. Parli, *Bestandesaufnahme hindernisfreie Hochschule*. Schweiz: Ziircher Fachhochschule. – 2010.

⁸ Д. Холл, Т. Тинклин, *Студенты-инвалиды и высшее образование* / Пер. с англ. // Журнал исследований социальной политики. – 2004. – № 1. – С. 115–126.

⁹ Л.С. Елгина, *Социальная адаптация студентов в вузе Вестник Бурятского государственного университета*. 2010. – № 5.

¹⁰ А.П. Парахонский, *Социальная адаптация студентов в процессе обучения в вузе Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований*. 2010. – № 11.

Остановимся на рассмотрении психолого-педагогического компонента социальной адаптации студентов с ограниченными возможностями в процессе обучения, лежащего в плоскости интегрированного обучения, когда абитуриент с ограниченными возможностями попадает в обычную студенческую аудиторию. И здесь речь пойдет скорее о дифференцированном учебном процессе, умении организовать его и индивидуализировать. Дифференцировать обучение можно по содержанию (чему учить?), по методам (как учить?) и по результатам (чему научились учащиеся?). Чему учить четко определено стандартами высшего образования, соответствующими направлению и образовательному уровню. Результаты обучения тоже задаются в образовательных программах вузов и формулируются как система компетентностей. Значит, говоря о дифференциации в конкретном вузе и на конкретной специальности, мы рассматриваем различные методы обучения студентов.

Преподавателю целесообразно поставить себе вопросы: «Чему мне нужно научить студента с ограниченными возможностями в первую очередь?», «Какие навыки необходимы ему для успешного включения в работу студенческой группы?», «На какие присущие ему умения и навыки можно опираться в процессе обучения «моей» дисциплине?». Необходимо сформулировать педагогические цели в наиболее важных сферах деятельности студента: академические навыки, общение, творческое развитие, самостоятельность, самореализация и т.д. Например, для студента с ограниченными возможностями Виталия Т. на первых занятиях по курсу «Алгебра и геометрия» мы сформулировали некоторые из них так:

- в сфере академических навыков – «студент формулирует, понимает, знает основные определения, теоремы, формулы и решает базовые задачи». Кроме этого, с целью развития интереса к предмету мы ставим дополнительную цель «привлечь студента к выполнению творческих заданий, к подготовке коротких презентаций индивидуально и к участию в разработке групповых проектов»;
- в сфере общения – «на занятиях студент активно участвует в заданиях, связанных со взаимопроверками, интерактивными упражнениями, дискуссиями, деловыми играми...», и «во внеурочное время привлекается к работе на портале «Аналитическая геометрия»¹¹ обсуждению различных тем в чате, на форуме и т.п.».

Важно подчеркнуть, что цели должны формулироваться в позитивном ключе, соответствовать конкретному уровню сегодняшнего развития студента и быть функционально значимыми для него самого, тесно связанными с мотивационно-личностным компонентом адаптации. Необходи-

¹¹ Интерактивный портал «Аналитическая геометрия». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.agportal.org.ua>.

димо, чтобы их можно ли было бы наблюдать и измерять, закладывались бы некие критерии, позволяющие определить, достиг ли студент сформулированных целей и можно ставить следующие, желательно совместно со студентом. Так, нами, при изучении вышеуказанного предмета «Алгебра и геометрия», было предложено студенту оформить «Тетрадь самореализации», где бы он мог записывать все заинтересовавшие его практические применения изучаемых тем, переводить задачи из практики на математический язык, решать их с использованием аппарата дисциплины. Необходимо отметить, что эта идея максимально заинтересовала студента и он нашел достаточное количество практических интерпретаций рассматриваемого на занятиях математического материала. Но, что самое важное, с нашей точки зрения, он с удовольствием презентовал этот материал одноклассникам и, в немалой степени благодаря этому, за 6 месяцев сумел перейти из группы «изолированные» в группу «предпочитаемые» (дифференциальная социограмма).

Наш опыт работы с этим студентом, путем формирования пошаговых целей и, конечно же, дополнительных индивидуальных консультаций, позволил освоить ему учебную программу и обучаться «на равных» с остальными студентами группы.

Другой опыт обучения в магистратуре студента Павла В. позволяет нам утверждать, что хорошо, когда студента с ограниченными двигательными способностями сопровождает тьютор, в нашем случае его роль выполняли попеременно мама студента и брат, в зависимости от расписания занятий. Подчеркнем, что не следует опасаться присутствия на занятиях посторонних людей. У нас было правило: перед каждым занятием они спрашивали, что и как необходимо им делать, чтобы реализовать план этого конкретного занятия и помочь Павлу В. ощутить себя способным работать наравне со всеми. Благодаря такой заботе со стороны близких и преподавателей, студент поступил в аспирантуру, успешно закончил ее и теперь сам преподает математические дисциплины, в том числе и с помощью web технологий, видеосвязи в Skype (в силу ограниченности в движениях). К этому случаю следует добавить, что студент имел прекрасные музыкальные способности, разбирался в теории музыки, играл на пианино и гитаре, что давало ему возможность обогащать своими знаниями одноклассников и быть уважаемым в их среде.

Для себя же, мы вывели несколько правил, которые, на наш взгляд, помогают при работе со студентами с ограниченными возможностями достичь поставленных целей. Это:

1. Необходима максимальная вовлеченность студентов в процесс решения задач. Приводите как можно больше примеров, связанных с практическим применением излагаемого материала, чтобы заинтересовать студента.

2. Не скупитесь на похвалу (естественно, четкое понимание кого и за что Вы хвалите). Она должна быть незамедлительной, непосредственно в процессе анализа, высказывания гипотезы, верного решения или проверки результатов. И похвала должна быть частой, не менее раза за занятие.

3. В процессе работы в аудитории (или же выдавая дополнительные творческие задания) необходимо опираться на сильные качества личности студента, на его увлечения. Так, например, зная, что студент с ограниченными возможностями (отсутствие одной руки) Сергей Б. интересуется авиацией, аудитории был задан вопрос «Почему самолеты, летящие из города в город, расположенные на одной параллели, отклоняются от нее к одному из полюсов?». Здесь речь идет о геодезической линии, которая является кратчайшей на сфере. Аналогично, зная увлечение морем Денисом К., был сформулирован вопрос «По какой кривой следует двигаться судну от точки А к точке В, если оно должно пройти сравнительно небольшое расстояние придерживаясь постоянного курса?» (речь идет о локсодромии). «А по какой кривой часто плывут корабли в случаях больших океанских переходов (тысячи миль)?» (ортодромия).

4. Работайте в тесной связи с психологом, изучите психологический портрет личности студента, а также, если это возможно, установите контакт с его семьей.

Сформулированные правила вполне можно отнести и к работе с каждым студентом, они выглядят как простые правила хорошего преподавания предмета, но для студентов с ограниченными возможностями они, на наш взгляд, становятся минимумом того, что необходимо делать.

Считаем также важным подчеркнуть, что для того чтобы каждый студент в процессе обучения математике получил тот вид и объем педагогической помощи, в котором он нуждается, необходима специальная подготовка педагогических кадров вуза. Преподавателям необходимы знания о психолого-педагогических и организационных особенностях процесса обучения математике студентов с ограниченными возможностями, принципов инклюзивного обучения, современные методики диагностики и коррекции результатов инклюзивного образования.

Видимо, при подготовке будущих преподавателей назрела необходимость изучения дисциплины «Методика обучения учащихся с особыми образовательными потребностями». В вопросах переподготовки или повышения квалификации преподавателей также нужно ввести дисциплины, которые бы освещали специальные методики работы со студентами с ограниченными возможностями, причем классифицируя эти методики по наиболее часто встречающимся заболеваниям.

Для себя же мы сделали выводы, что в контексте развития инклюзивного образования в Украине, преподавателям нашего университета необходимо активно включиться в разработку методических рекомендаций, связанных с обучением студентов с ограниченными возможностями, проводить конференции, обучающие семинары, психолого-педагогические мастерские, организовать работу творческих проблемных групп и т.п. с целью усиления внимания общества к этой актуальной проблеме.

Также актуальным является вопрос взаимоотношения студентов с ограниченными физическими возможностями и их сверстников без отклонений в здоровье, так как молодёжное сообщество часто оказывается неготовым к восприятию нетипичности как таковой. В конце XX столетия ученые, проведя пилотажное исследование среди 120 представителей интеллигенции и молодежи, сделали вывод о неготовности опрошенных к тесному контакту с инвалидами¹². Несмотря на то, что в настоящее время ситуация изменилась в лучшую сторону, в том числе благодаря активизации деятельности общественных организаций инвалидов, данная проблема по-прежнему остается актуальной. Люди с ограниченными возможностями часто оказываются отчужденными и непонятыми из-за специфики своего статуса, характера ограничения жизнедеятельности и образа жизни¹³.

Отметим, что инклюзивное образование реализуется в направлении европейских ценностей развития открытого общества, демократических реформ, общественного противодействия какой бы то ни было дискриминации людей, формирования новой социальной нормы, связанной с уважением к различиям между людьми. И интересным в этом контексте представляется проведенное нами изучение мнения студентов по поводу совместного обучения с людьми, имеющими ограниченные физические возможности.

С помощью анкетирования было установлено, что 89,2% респондентов позитивно смотрят на возможность совместного обучения со студентами с ограниченными возможностями, при этом, несмотря на позитивное отношение в целом, 5,7% студентов не хотели бы учиться с ними в одной группе, 1,5% студентов отнеслись к такой идее отрицательно, и 3,6% – затруднились ответить. Сравнивая наши результаты с результатами других ученых десятилетней давности (нами намеренно повторялись те же вопросы), следует заметить, что общество становится более толерантным по отношению к людям с ограниченными возможностями, но происходят эти сдвиги, к сожалению, медленно. Так, при подобном изучении общественного мне-

¹² Т.А. Добровольская, *Социально-психологические особенности взаимоотношений инвалидов и здоровых* / Т.А. Добровольская, Н.Б. Шебакина // Социол. исслед., 1993. – № 1. – с. 62–67

¹³ Л.П. Шиповская, *Две основные фазы социализации – социальная адаптация и интеприоризация людей с ограничениями жизнедеятельности* // Сервис plus. – № 4. – с. 138–143.

ния в 2007 году 81,4% опрошенных студентов положительно отнеслись к возможности совместного обучения со студентами-инвалидами; 7,2% при общем положительном отношении к вопросу не хотели бы, чтобы студенты-инвалиды учились в их группе; 1,4% респондентов отрицательно отнеслись к совместному обучению и 10% затруднились дать ответ¹⁴.

Хотелось бы обратить внимание и на тот факт, что согласно проведенным исследованиям «связи между переменными «пол» и «отношение к инвалидам» более предпочтительным для социально-психологической адаптации инвалидов окружением в сфере вузовского образования выступает женский студенческий коллектив, а в связи между переменными «специальность» и «отношение к инвалидам» оптимальной в социально-психологическом плане вузовской образовательной областью является сфера гуманитарного образования»¹⁵. Возможно эти исследования в какой-то степени поясняют полученные данные анкетирования студентов-математиков.

Был повторен нами и другой эксперимент, когда после просмотра документального фильма о трудностях получения образования и жизненном пути юноши с ДЦП, анкетирование, проведенное 7 лет назад, продемонстрировало, что 50% респондентов сочувствовали герою фильма, а 28% отрицательно отнеслись к сюжету, считая, что такие фильмы нужно показывать тем, кому это интересно¹⁶. В нашем случае процент сочувствующих был значительно выше и составил 72,6%, но процент безразличия оказался примерно таким же – 27,4%.

2. Выводы

Формирование толерантного отношения к студентам-инвалидам происходит медленно, а готовность принятия их в свою среду все еще остается болезненной темой в вузовской аудитории. Данные социометрии в тех группах, где автору довелось работать, подтверждают, к сожалению, (при достаточно частых описанных выше позитивных примерах)

¹⁴ В.В. Кирякова, *Проблемы социализации людей с ограниченными возможностями в условиях высшей школы* // Научная сессия ТУСУР-2007: Материалы докл. Всерос. науч.-техн. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых: В 5 ч. Томск: В-Спектр, 2007. – Ч. 5. – с. 110.

¹⁵ *Научно-методическое обеспечение индивидуализации образовательного маршрута и психолого-педагогического сопровождения студентов с ограниченными возможностями здоровья в системе высшего образования. Пособие для преподавателей вузов* / Сост. Гончаров С.А. и др. – СПб., 2002

¹⁶ В.И. Зиновьева, *Сопровождение социальной адаптации студентов с ограниченными возможностями здоровья в техническом вузе как тема группового проектного обучения* Вестник томского государственного университета. Философия, социология, политология. – № 341. – 2010. – с. 33–34

и наличие определенной дистанции между здоровыми студентами и студентами с ограниченными возможностями, несмотря на все усилия автора как преподавателя, работающего в этих академических группах.

Каким бы хорошим не был преподаватель и какими бы огромными не были его усилия изменить такую ситуацию к лучшему, необходимо, чтобы процесс начался «изнутри», надо пытаться формировать и всячески поощрять развитие студенческой инициативы на построение модели «сопровождения» лиц с ограниченными возможностями здоровья при получении высшего образования, которая бы была принята общественным сознанием коллектива вуза.

В целом же, хочется верить, что реализация инклюзивного образования, базирующаяся на гуманистических ценностях, поможет всем субъектам высшей школы воспринимать индивидуальные особенности различных студентов не в виде проблем, а в виде новых возможностей каждому из нас стать толерантнее, добрее, взаимно обогатиться, самореализоваться.

Библиография

- Florian L., *Special Education and School Reform in the United States and Britain* / L. Florian, D. Pullin. – London and New York: Routledge, 2000.
- Kobi S., Parli K., (red.) *Bestandesaufnahme hindernisfreie Hochschule*. Schweiz: Ziircher Fachhochschule. – 2010.
- Losewa N., *Hymanistyczne idee rosyjskich i ukrainskich pedagogow w XIX i XX wieku* / N. Losewa, D. Gubar // *Zeszyty naukowe szkoły Wyzszej Rodzin w Warszawie*. – Zeszyt 8. Seria Pedagogiczna, Numer serii 4. – Warszawa, 2012. – p. 29–49.
- Thomas G., *The Making of the Inclusive School* / G. Thomas (red.), D. Walker, J. Webb. – London and New York: RoutledgeFalmer, 1998. – 227 p.
- Wright E.B., *Full Inclusion of Children with Disabilities in the Regular Classroom: Is It the Only Answer?* // *Social work in Education*. – 1999. – Vol. 21. – No. 1.
- Добровольская Т.А., *Социально-психологические особенности взаимоотношений инвалидов и здоровых* / Т.А. Добровольская, Н.Б. Шебалина// *Социол. исслед.* 1993. – № 1. – с. 62–67
- Елгина Л.С., *Социальная адаптация студентов в вузе* // *Вестник Бурятского государственного университета*. 2010. – № 5.
- Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг». – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2053-19>
- Зиновьева В.И., *Сопровождение социальной адаптации студентов с ограниченными возможностями здоровья в техническом вузе как тема группового проектного обучения* *Вестник томского государственного университета*. Философия, социология, политология. – № 341. – 2010. – с. 33–34

- Интерактивный портал «Аналитическая геометрия».* – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.agportal.org.ua>.
- Кирякова В.В., *Проблемы социализации людей с ограниченными возможностями в условиях высшей школы*/ В.В. Кирякова // Научная сессия ТУСУР-2007: Материалы докл. Всерос. науч.-техн. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых: В 5 ч. Томск: В-Спектр, 2007. – Ч. 5. – с. 110.
- Лосева Н.М., *Гуманізація педагогічної діяльності – шлях до самореалізації суб'єктів навчального процесу* Вісник Інституту розвитку дитини. Вип.5. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: збірник наукових праць. – Київ: Вид-во Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2009. – С. 120–124.
- Научно-методическое обеспечение индивидуализации образовательного маршрута и психолого-педагогического сопровождения студентов с ограниченными возможностями здоровья в системе высшего образования. Пособие для преподавателей вузов* / Сост. Гончаров С.А. и др. – СПб., 2002
- Парахонский А.П., *Социальная адаптация студентов в процессе обучения в вузе* // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2010. – № 11.
- Холл Д., Тинклин Т., *Студенты-инвалиды и высшее образование* / Пер. с англ. // Журнал исследований социальной политики. – 2004. – № 1. – С. 115–126.
- Шиповская Л.П., *Две основные фазы социализации - социальная адаптация и интериоризация людей с ограничениями жизнедеятельности* // Сервис plus. – № 4. – с. 138–143.

Olena Budnyk

Chair of Pedagogy of Primary Education
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Ukraine

Tetyana Blyznyuk

Chair of Pedagogy of Primary Education
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Ukraine

Inna Chervinska

Chair of Pedagogy of Primary Education
Vasyl Stefanyk Precarpathian National UniversityUkraine Vasyl Stefanyk

Pedagogical Collaboration of Teachers and Parents with Children Who Have Special Educational Needs in Conditions of Inclusive Education

Abstract

The article highlights important aspects concerning the establishment of pedagogical cooperation between the school and the family of a student with special educational needs. The emphasis was placed on the psychological support of parents who have children with disabilities during transition to inclusive education; The need for systematic informing parents about the legal protection of their children, in particular the right to equal access to quality education; establishment of parity relations of all the participants in the inclusive process. The necessity of creating a personally oriented environment in the inclusive class on the principles of tolerance, empathy, humanism is grounded in order to avoid negative bias towards children with disabilities. Approximate forms of work with parents of inclusive school are offered in the presented article.

Keywords: personality centered approach, inclusive education, adaptation, pedagogical collaboration, social and pedagogical support.

1. Introduction

In contemporary conditions of improving the quality of education, the entry of countries into the European educational space, one of the most urgent problems is integration of people with disabilities into educational institutions of different types, introduction of inclusive education.

Inclusive education promotes creating and maintaining such an educational environment that meets the needs and abilities of each child, regardless of psychophysical development peculiarities. Inclusive education, as stated by A. Kolupayeva, is a flexible, individualized learning system local to children with special educational needs in conditions of mainstream school¹. V. Bondar, a Ukrainian scholar considers integrated education being both a process and a result for students with special needs in the environment of comprehensive school in a special class by creatively adapted teaching methods and techniques².

Here are the key findings about the benefits of inclusion for children and families³:

Families' visions of a typical life for their children can come true. All parents want their children to be accepted by their peers, have friends and live "regular" lives. Inclusive settings can make this vision a reality for many children with disabilities.

Children develop a positive understanding of themselves and others. When children attend classes that reflect the similarities and differences of people in the real world, they learn to appreciate diversity. Respect and understanding grow when children of differing abilities and cultures play and learn together.

Friendships develop. Schools are important places for children to develop friendships and learn social skills. Children with and without disabilities learn with and from each other in inclusive classes.

Children learn important academic skills. In inclusive classrooms, children with and without disabilities are expected to learn to read, write and do math. With higher expectations and good instruction children with disabilities learn academic skills.

All children learn by being together. Because the philosophy of inclusive education is aimed at helping all children learn, everyone in the class benefits. Children learn at their own pace and style within a nurturing learning environment.

At the same time, in many countries, especially Eastern European, there are many difficulties in implementing these tasks because of the inability

¹ A.A. Kolupayeva, O.M. Taranchenko, O.I. Bilozerska et al. *Basics of inclusive education: teaching manual*, Kyiv: A.S. K., 2012, p. 9.

² V. Bondar, *Inclusive education as a social and pedagogical phenomenon*. In: *Ridna shkola*, 2011, No 3, p. 10–14. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2011_3_4.

³ *The Benefits of Inclusive Education*. Available at: <http://www.pbs.org/parents/education/learning-disabilities/inclusive-education/the-benefits-of-inclusive-education/>.

of a modern school to timely and adequately respond to transient changes – to implement new content of education, innovative technologies, new strategies of pedagogical interaction on the basis of humanization and personally oriented learning.

The need for solving these and many other issues will highlight the development of appropriate strategies for teacher training and skills improvement of working teachers to operate in an inclusive environment.

Such training aims at: forming in students an integral view of the nature and main objectives of inclusive education; developing skills to implement individual approach in training and education of children with special needs; supplying future teachers with methods of interpersonal interaction with parents of children with special needs, generating skills of differentiated teaching and evaluation in conditions of inclusive education.

The effectiveness of educational, corrective, developmental and preventive activities in the inclusive class largely depends on the co-ordination of the teachers' actions and the team of diverse professionals (social workers, medical workers, psychologists, etc.). All of them are jointly assessing the actual state of development of each child, taking into account the nosology, develop promising and short-term individual plans of work in an inclusive school, organize additional services, analyze the results of joint activities, evaluate, etc.

At the same time, the main responsibility for inclusive education lies with the teacher and his opportunities to establish effective cooperation with parents of children who have some peculiarities of psychophysical development.

2. Socio-Pedagogical Interaction of the Teacher with the Parents of Students with Disabilities

One of the priority tasks in the work of the teacher in the inclusive class is to cooperate with parents – people who are the closest people in the environment of a child with special educational needs. Moreover, parents are not only helping teachers in the education of “special” children - they themselves need a variety of skilled help from professionals.

Therefore, an important aspect of organizing the work of a teacher in an inclusive class is the establishment of proper social and pedagogical interaction with parents of students who have peculiarities of psychophysical development. After all, parents are the full participants in the educational process, especially in the inclusive school. They have the right to: choose educational institutions and forms of education for junior children; make decisions on participation in the innovation activity of a comprehensive educational institution; elect and be elected to the bodies of public self-government of general educational institutions; apply

to the relevant education management bodies with questions of education and upbringing children; protect the legitimate interests of children⁴.

Particular attention deserves the problem of involvement of parents in the educational process in the inclusive class. After all, the education of children with special educational needs is a joint task of parents and teachers. Parents' positive attitude towards these activities certainly contributes to integration processes both in school and in the society as a whole.

An important aspect of implementing inclusion is a *problem of parents' biased attitude towards institutions of correctional education*: it is either negative or lacking understanding of its necessity. Sometimes parents being ashamed of diagnosis of their child send him/her to a mainstream comprehensive educational institution against the advice of health professionals. In school where there are no conditions to teach a child with impaired mental and physical development, he/she suffers even more stress and may develop aversion to any activity and fear of teachers and peers. The entire psychophysical development of children is impeded and an existing deviation is not corrected. Unfortunately, families in which such children are raised, often ignore recommendations of experts about the institution suitable for their children.

Some parents being aware of global trends, insist on the right of the child to be in an ordinary comprehensive schools on par with their peers. Often these parents do not want to admit physical or mental impairments of their child in order to avoid being considered "special". However, they do not always understand the essence of inclusive education. Real integration and inclusion provides for a mandatory psychological and pedagogical support of a student by experts (an assistant teacher, a correctional educator, a practical psychologist, a social worker, a speech therapist, a doctor). An absence of their assistance to a student with special needs in a mainstream education institution results in formality and negatively affects socialization. Moreover, a student with disabilities may be harmed in a mainstream education establishment because his/her psychophysical development is only made more complicated without appropriate correctional help⁵.

In cooperation between a family and a school, it is important for parents to receive a wide range of services to protect the rights of their children and their further use in implementing the right to equal access to quality education, ensuring the economic and social independence of children in the future. Therefore, it is important to provide parents with information support also to meet their professional growth in advocacy for the rights and interests of children with special needs.

⁴ The law of Ukraine "On secondary education". Available at: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/normativno-pravova-baza1.html>

⁵ I. Dubkovetska, O. Budnyk, S. Sydoriv, *Implementing Inclusive Education in Ukraine: Problems and Perspectives*. In: Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Scientific Edition: Series of Social and Human Sciences. Vol. 3, no. 2–3(2016), p. 103.

In the process of consultive work of a teacher with a family of a child with special educational needs, it should be in mind that success of the future student depends to a large extent on their participation in the process of integrating into peer environment. Parental support in this sense is invaluable. They can only warn of exaggerated or reduced requirements for the provision of educational services for their child, inform about the lack of proper conditions for stay in a school team, presence of psychological or emotional stress, etc.

Moreover, it is important that parents are competent about the child's readiness (psychological, moral, physical, etc.) and desire to study in a "regular" type institution. After all, there are cases where students with disabilities cannot be in inclusive conditions for various reasons. Some are leaders in special institutions, as they are the best pupils, have, in comparison with others, a rather high level of mental and speech development, therefore, suffer from loss of leadership; others - extremely acutely react to violations in their development, trying to hide it in every possible way and therefore on a background of healthy peers are in constant stressful condition. There are children who are accustomed to constant attention from the side of educators of preschool educational institutions, parents, need excessive care and in a large group feel lost, shy, and so on.

Thus, the solution of the issue of inclusive education in each case requires a prior consideration of many factors, including: the diverse readiness and desire of the child to study at school and; providing special correctional assistance, real opportunities for the family to provide ongoing, necessary assistance to the child in the learning process.

Social pedagogical cooperation of the teacher with the parents of children with disabilities is also manifested in their ability to adjust to a positive perception of reality, an optimistic set-up, confidence in their strengths and educational capabilities of the child. At the same time, it is important to create proper conditions for the child at home so that she/he could feel useful, necessary in the world. Therefore, everyday life of the family (if possible) should include participation of children with disorders of psychophysical development in all types of household duties: cleaning, dishwashing, other assistance, etc. Parents should be patient and friendly, but one should not allow permissiveness, no restrictions. Positive atmosphere in school and family, protection by parental love and support of teachers and classmates makes it possible to be demanding, but not conflicting. Child's personal development to a large extent depends on the parents themselves.

Foreign scientists (Encarnación Soriano Ayala & Verónica C. Cala) emphasize the importance of the emotional factor in the development of adolescents in the inclusive class, forming social-emotional competencies in their family, school, and peer education. Observing Spanish and Romanian students with disabilities in the process of their integration into educational institutions, scientists

have found that school and family have a significant influence on their socialization. Simultaneously the family's low emotional influence, particularly among Moroccan women, suggests that there is a deterioration of the institution and the existence of inter-generational differences⁶. In educational school work a special significance for a child with disabilities is creating a situation of success in the game, work, and education activities. Schoolchildren with special educational needs in the first stages of learning should receive tasks that are appropriate to their capabilities. They should get appropriate assistance in joint (group) activities, thorough explanations, etc. The situation of success in education is ensured not only by various forms of activity, but also by involvement movements in the process of learning, taste, auditory, tactile sensations, and more, that is, providing a sensor basis during the formation of numerous competencies.

Actually specific recommendations for the education and upbringing of children with special educational needs, especially in their first stages, parents should receive from experts. For example, when studying literacy to a first-year student with intellectual disabilities the teacher introduces a letter, made of colored paper, or of other interesting material. Then the teacher names it: sings, whispers, shouts; creates this letter with colored tapes, pencils and so on. The corresponding tasks are fixed by the parents with their children at home, so the teacher cooperates with them in this aspect as well.

The personality centered approach in inclusion enables a teacher to meet diverse needs of students determined by their development levels, abilities, interests and other features. To do so it is important to adapt methods and forms of learning, school environment, teaching materials and so on. These changes can be carried out keeping in mind special needs of students via adaptation (changing a nature of training without changing a content of educational objectives) or modification (changing both a nature of instruction and a level of learning objectives)⁷. A prerequisite for ensuring efficient teaching of a child with special needs in schools is the individualization of the educational process.

3. Features of Establishing Parity Relationships with All the Participants of the Inclusive Process

In the context of inclusive education, it is extremely important to establish partnership between parents and all those working in an educational institution. Parity should also be the relationship between parents of healthy children and

⁶ Encarnación Soriano Ayala & Verónica C. Cala, *The impact of social capital in socio-emotional competencies of Spanish and immigrant adolescents from the southeast of Spain*. In: *International Journal of Inclusive Education*, Vol.21, 2017. Issue 8, p. 849–865.

⁷ O. Budnyk, *Inclusive education, manual*, Ivano-Frankivsk, 2015, p. 44–45.

children who need special attention. After all, according to our observations, the inclusive environment provides opportunities for personal development, first and foremost, for ordinary students.

They begin to better understand people who are not like others, have the opportunity to always help those who need it, learn to sympathize and value things from the point of view of humanity.

Simultaneously, it is important to focus on some psychological aspects. For example, establishing friendly contacts between children should be done naturally. It is not a good idea to force students to display exaggerated attention and treatment of particular individuals. If a teacher excessively emphasizes that there is a student with special needs, who desperately requires help, friendship, positive and emotional atmosphere, such actions can fix and strengthen negative stereotypes towards establishing equal and mutually beneficial social relationships. The personality centered approach in an educational process lies primarily in maintaining respectful attitudes. The excessive attention to children with special needs can form in students with typical development the idea of treating them as “big, living dolls.” It is important to teach children to respect dignity of their classmates with disabilities. Therefore, it is necessary to respect dignity of every child, regardless of characteristics of physical, intellectual or mental development⁸.

Psychological and pedagogical science has proved that children with special needs while communicating with their healthy peers improve their social, cognitive, emotional and behavioral skills, whereas a presence of students with disabilities in a classroom positively effects a formation of human values and empathic abilities in healthy children, etc. The only negative factor is a dissonance between cognitive abilities of healthy children and children with disabilities⁹. At the same time the personality centered approach in the inclusive educational process is an effective factor in improving not only a social and emotional communication, it also promotes differentiation and individualization of learning.

The parity relationships between the participants in the inclusive process are manifested in the formation of social, cognitive, emotional and behavioral interaction skills.

Important aspect of the personality centered approach in an inclusive classroom is using *acceptable terminology and its semantic and pragmatic analysis*. There can be situations when a teacher should explain to students a content and appropriate use of certain concepts that are present in an active vocabulary of participants of an inclusive process.

For example, the use of certain words should be avoided and abolished such as: *handicapped, disabled, crippled, defective, invalid, confined to a wheelchair, etc.*

⁸ T. Blyzniuk, S. Sydoriv, *Ensuring the personality-centered approach in Inclusive Education*, In: Scientific Bulletin of Chel'm. Section of Pedagogy, 2017, no 1, p. 36–37.

⁹ A.A. Kolupayeva, O.M. Taranchenko, O.I. Bilozerska et al., *Basics of inclusive education: teaching manual*, Kyiv : A.S. K., 2012, p. 122.

Instead, it is worth saying: a person (child) who has a disability; people with disabilities; a student with disabilities; a child who uses a wheelchair, a person with a mental health condition, people with visual impairments... The offensive and politically incorrect language spontaneously provokes negative associations and reinforces stereotypes that discriminate and isolate people with disabilities from society. Such words as “invalid ...”, “confined ...” evoke an image of helplessness and uselessness. They hurt students making it impossible to believe in themselves¹⁰. It is reasonable to stimulate tolerant, free and creative cooperation in learning and establish a united emotional and sensory range of educational interaction.

For the purposeful preparation of the family members of children with peculiarities of psychophysical development to active participation in the process of inclusive education, the following forms of teachers work with parents are useful: conducting special trainings, purposeful conversations, lectures on raising pedagogical culture of parents, development of appropriate methodological materials, viewing feature films on relevant topics, organization (if necessary) meetings with various specialists (medical workers, artists, priests, volunteers, social workers, etc.).

4. Conclusions

Effective implementation of inclusive education in the countries of Western and Eastern Europe becomes possible with the combination of certain factors: sufficient schools funding, improvement of regulatory and legal base, developing teaching and methods tools of inclusive education, training teachers for realizing inclusive education in their teaching practice. Particularly important today is the formation of positive public opinion on tolerance towards people with special needs and advocate the nature and content of inclusive education among parents. It is reasonable to involve mass-media and volunteer organizations that will facilitate a successful integration and education of persons with disabilities in institutions of different types: kindergartens, comprehensive schools, vocational schools, higher educational institutions, postgraduate education establishments¹¹.

In the context of the outlined problem, the following important tasks of the inclusive school are to be in the highlight:

- psychological support for parents of pupils with special educational needs during the transition to inclusive education;

¹⁰ O. Budnyk, *Inclusive education, manual*, Ivano-Frankivsk 2015, p. 38–39.

¹¹ I. Dubkovetska, O. Budnyk, S. Sydoriv, *Implementing Inclusive Education in Ukraine: Problems and Perspectives*, In: Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Scientific Edition: Series of Social and Human Sciences 2016, Vol. 3, no. 2–3, p. 99–105.

- informing parents of students with special educational needs regarding the legal protection of their children's rights, in particular the right to equal access to quality education;
- establishment of parity relations of all the participants of the inclusive process (a teacher, a social worker, a psychologist, a medical worker, etc.) with the family of a child with limited health opportunities;
- psychological and pedagogical preparatory work with parents of healthy children regarding adequate interaction with students with peculiarities of psychophysical development, avoidance of negative bias towards them;
- joint classes with parents of all categories of students of the inclusive class.

We see the prospect of further scientific research in the development of organizational and technological support for the inclusive process, taking into account the specifics of the educational institution and students' nosology with the peculiarities of psychophysical development.

Bibliography

- Bondar V., *Inclusive Education as a Social and Pedagogical Phenomenon*, In: Ridna shkola 2011, no. 3, 10–14. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2011_3_4.
- Blyznyuk T., Sydoriv S., *Ensuring the Personality-Centered Approach in Inclusive Education*. In: Scientific Bulletin of Chelm. Section of Pedagogy 2017, no 1, p. 33–43.
- Budnyk O., *Inclusive Education, Manual*, Ivano-Frankivsk 2015, 252 p.
- Davydenko H.V., *Theoretical and Methodological Principles of Inclusive Education in Higher Educational Institutions of the European Union*, D. Ed. thesis: 13.00.01, Kyiv 2015, 467 p.
- Dubkovetska I., Budnyk O., Sydoriv S., *Implementing Inclusive Education in Ukraine: Problems and Perspectives*, In: Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Scientific Edition: Series of Social and Human Sciences 2016, Vol. 3, no. 2–3, p. 99–105 (doi:10.15330/jpnu.3.2-3.99-105).
- Encarnación Soriano Ayala & Verónica C. Cala, *The impact Of Social Capital in Socio-Emotional Competencies of Spanish and Immigrant Adolescents from the South-east of Spain*, In: International Journal of Inclusive Education 2017, Vol. 21, Issue 8, p. 849–865.
- Kolupayeva A.A., Taranchenko O.M., Bilozerska O.I. et al., *Basics of Inclusive Education: Teaching Manual*, Kyiv: A.S. K., 2012, 308 p.
- The Benefits of Inclusive Education*. Available at: <http://www.pbs.org/parents/education/learning-disabilities/inclusive-education/the-benefits-of-inclusive-education/>.
- The Law of Ukraine "On Secondary Education"*. Available at: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/normativno-pravova-baza1.html>.

Rozdział II

Współczesna młodzież: drogi i bezdroża

Kseniya Falkovskaya

Social Medicine and Social Work Department,
A.I. Yevdokimov Moscow State University of Medicine and Dentistry
Russia

Youth and Volunteering in Modern Russia: Problems, Prospects and Best Regional Practicians

**Молодежь и волонтерство в современной России:
проблемы, перспективы, лучшие региональные практики**

Abstract

Summary: the standard legal regulation of volunteering in Russia is considered in this article; the main problems, which complicated development and improvement of the volunteer movement in Russia are described; also there are considered prospects of development of the volunteer movement and the best regional practicians.

Keywords: the the volunteering, the civil society, the youth, youth volunteering, volunteering projects.

Резюме

В данной статье рассмотрено нормативное правовое регулирование волонтерства в России; описаны основные проблемы, которые затрудняют развитие и совершенствование молодежного волонтерского движения; представлены лучшие региональные практики молодежного волонтерства.

Ключевые слова: добровольчество, волонтерство, гражданское общество, молодежь, молодежное волонтерство, добровольческие проекты.

Сегодня в России провозглашен курс на развитие гражданского общества, одной из основных характеристик которого является взятие личной ответственности каждым гражданином не только за свою судьбу, но и за судьбу всего общества. Основным движущим элементом в этом процессе является молодежь как наиболее мобильная категория граждан, способная быстрее и качественнее реагировать на происходящие изменения и формирование новой реальности. Такая концепция субъектности молодежи, при которой молодые люди от 14 до 30 лет активно выступают в качестве локомотива преобразований, имеет своей целью формирование правового государства и развитие гражданского общества во всем его многообразии.

Одним из факторов активизации субъектности молодого человека, на наш взгляд, является участие в волонтерской (добровольческой) деятельности.

Этимология термина «волонтер» относится к латинскому «*voluntarius*», «*voluntas*» – добрая воля, к французскому «*volontaire*» или «доброволец». Согласно Всемирной декларации добровольчества оно является фундаментом гражданского общества и привносит в жизнь устремления человечества к достижению мира, свободы, безопасности и справедливости для всех народов¹. Декларация была провозглашена на XVI Всемирной Конференции Добровольцев Международной Ассоциации Добровольческих Усилий (IAVE) в январе 2001 года в Амстердаме в Международный Год Добровольцев.

Сегодня в России правовую основу деятельности волонтеров составляют следующие нормативные правовые акты:

- Всеобщая декларация прав человека, которая закрепляет базовые права любого человека²;
- Конвенция о правах ребенка, определяющая права и основы защиты детей в обществе³, устанавливает минимальные нормы в области морали и права, в которой впервые права детей приобрели силу международного права;
- Конституция Российской Федерации как основной закон государства, в котором определяются основные принципы российской государственности, в том числе в части прав гражданина и базиса развития гражданского общества⁴;

¹ *Всемирная декларация добровольчества* / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://gov.cap.ru/home/13/2006/molod/dobrovolci/deklaracia.doc>.

² *Ibidem*.

³ Конвенция о правах ребенка (одобрена Генеральной Ассамблеей ООН 20.11.1989) (вступила в силу для СССР 15.09.1990) / «Сборник международных договоров СССР», выпуск XLVI, 1993.

⁴ Конституция Российской Федерации: (принята всенародным голосованием 12.12.1993) (с учетом поправок, внесенных Законами РФ о поправках к Конституции РФ от 30.12.2008 N

- Федеральный закон от 11.08.1995 N 135-ФЗ «О благотворительной деятельности и благотворительных организациях», который устанавливает основы правового регулирования благотворительной деятельности, определяет возможные формы ее поддержки органами государственной власти и органами местного самоуправления, особенности создания и деятельности благотворительных организаций в целях широкого распространения и развития благотворительной деятельности в Российской Федерации⁵. Именно в этом документе определено понятие «добровольцы»: физические лица, осуществляющие благотворительную деятельность в форме безвозмездного выполнения работ, оказания услуг (добровольческой деятельности);
- Федеральный закон от 19.05.1995 N 82-ФЗ «Об общественных объединениях», который определяет возможные организационно-правовые формы деятельности волонтерских объединений⁶;
- Федеральный закон от 12.01.1996 N 7-ФЗ «О некоммерческих организациях», который устанавливает форму поддержки добровольцев социально ориентированных некоммерческих организаций – подготовка, дополнительное профессиональное образование⁷;
- Федеральный закон от 28.07.1995 N 98-ФЗ «О государственной поддержке молодежных и детских общественных объединений», который регулирует одну из форм благотворительной деятельности, которую также могут осуществлять добровольцы из числа молодежи⁸;
- Концепция содействия развитию благотворительной деятельности и добровольчества в Российской Федерации, одобренной распоряжением Правительства Российской Федерации от 30.07.2009 N 1054-р⁹. В ней отражены основные направления содействия развитию благотворительной и добровольческой деятельности, формы и механизмы поддержки благотворительной деятельности;
- Концепция долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации на период до 2020 года, утвержденной

6-ФЗ, от 30.12.2008 N 7-ФЗ, от 05.02.2014 N 2-ФЗ, от 21.07.2014 N 11-ФЗ) / «Собрание законодательства РФ», 04.08.2014, N 31, с. 4398.

⁵ О благотворительной деятельности и благотворительных организациях: Федеральный закон от 11.08.1995 N 135-ФЗ (ред. от 05.05.2014) / «Собрание законодательства РФ», 14.08.1995, N 33, ст. 3340.

⁶ Всеобщая декларация прав человека (принята Генеральной Ассамблеей ООН 10.12.1948) / «Российская газета», N 67, 05.04.1995.

⁷ О некоммерческих организациях: Федеральный закон от 12.01.1996 N 7-ФЗ (ред. от 14.11.2017) / «Собрание законодательства РФ», 15.01.1996, N 3, ст. 145.

⁸ О государственной поддержке молодежных и детских общественных объединений: Федеральный закон от 28 июня 1995 г. N 98-ФЗ / «Российская газета» от 4 июля 1995 г. N 127

⁹ Концепция содействия развитию благотворительной деятельности и добровольчества в Российской Федерации, одобренная распоряжением Правительства Российской Федерации от 30 июля 2009 г. № 1054-р. / [Электронный ресурс] Режим доступа: http://economy.gov.ru/minrec/activity/sections/admReform/publicsociety/doc091224_1949.

распоряжением Правительства Российской Федерации от 17.11.2008 г. N 1662-р. Согласно этому документу содействие развитию практики благотворительной деятельности граждан и организаций, а также распространению добровольческой деятельности (волонтерства) отнесены к числу приоритетных направлений социальной и молодежной политики¹⁰.

В Государственную Думу РФ еще в июне 2013 года был внесен законопроект N 300326-6 «О добровольчестве (волонтерстве)»¹¹. Документ был подготовлен Минэкономразвития России по поручению Президента РФ. В пояснительной записке в законопроекту было указано, что в законодательстве отсутствует единое понятие добровольца, не определено его соотношение с понятием «волонтер», не установлен единый перечень видов добровольческой деятельности, не урегулированы вопросы функционирования информационной системы добровольчества. Несколько лет законопроект дорабатывался и 22 декабря 2017 года Государственная Дума РФ приняла его в первом чтении. Нормы закона помогут отрегулировать волонтерскую деятельность и повысить правовую защищенность волонтеров: уравниваются понятия «доброволец» и «волонтер», что устраняет противоречия, которые были в правовых актах; определен статус волонтерских организаций, организаторов такой деятельности и самих волонтеров, формирует четкие требования к волонтерским организациям; регулируются отношения волонтерских организаций и органов власти; предполагается создание единого федерального интернет-портала, посвященного добровольчеству в России (отметим, что сегодня главным волонтерским интернет-ресурсом страны является Единая информационная система «Добровольцы России»¹²).

В начале 2000-х годов в России наблюдались кардинальные изменения нравственных ценностей среди молодого поколения. Век информационных технологий, несмотря на предоставление дополнительных информационных ресурсов, разобщил людей, ограничил их непосредственное общение, способствовал усилению социальной апатии. Отсутствие интереса к общественной жизни, социально-политическим изменениям стали символом века информационных технологий. Данные тенденции негативным

¹⁰ О Концепции долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации на период до 2020 года: Распоряжение Правительства РФ от 17.11.2008 N 1662-р (ред. от 10.02.2017) / «Собрание законодательства РФ», 24.11.2008, N 47, ст. 5489.

¹¹ О добровольчестве (волонтерстве) (в части создания правовой основы функционирования в России добровольчества (волонтерства): Законопроект № 300326-6 / Автоматизированная система обеспечения законодательной деятельности / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/%28Spravka%29?OpenAgent&RN=300326-6>.

¹² Официальный сайт Единой информационной системы «Добровольцы России» / [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://добровольцыроссии.рф/>.

образом оказали влияние на интерес и участие молодежи в социально-значимой добровольческой деятельности. Сегодня, в том числе благодаря поручениям Президента РФ, движение волонтеров получило дополнительный импульс для своего развития. В своем ежегодном послании Федеральному собранию РФ в 2016 году он отметил, что необходимо снять все барьеры для развития волонтерства, оказать всестороннюю помощь и социально ориентированным некоммерческим организациям¹³. Президент отметил, что властям субъектов РФ и местному самоуправлению необходимо привлекать к исполнению социальных услуг некоммерческие организации. Он также указал на необходимость держать эти вопросы под особым контролем.

Еще одной проблемой волонтерского движения является недоверие граждан к благотворительным и добровольческим организациям. Это стало следствием недостатка информации о деятельности таких организаций, о мотивах и причинах их участия в волонтерстве, целях деятельности и достигнутых результатах. Кроме того, очевидна неразвитость инфраструктуры поддержки добровольческой деятельности и недостаточная эффективность применения налоговых льгот, предоставляемых в связи с добровольческой деятельностью отдельных граждан и организаций.

Обратимся к материалам аналитического опроса «Потенциал гражданского участия в решении социальных проблем», проведенного в 2014 году «Левада-центром». Было выявлено, что около половины респондентов одобряют в целом деятельность добровольческих общественных организаций, и 16% имеют ясное представление об их деятельности. 72% опрошенных граждан России не знают, а при информировании не участвуют в добровольческих социальных проектах, и только 2% граждан постоянно занимаются волонтерством. Из тех респондентов, которые временно, периодически и постоянно имеют волонтерскую занятость, 62% пришли в добровольчество по знакомству, и 16 % узнали из средств массовой информации¹⁴. Отчасти эти данные позволяют сделать вывод, что прослеживается низкий авторитет общественных организаций в глазах населения, что ведет к уменьшению потенциала решения гражданами социальных проблем.

Ввиду того, что институт волонтерства для России относительно молод, слабо развиты школы волонтерства, недостаточно источников для обучения правилам и особенностям работы волонтеров в современном обществе, опыт поддержки волонтерского движения среди молодежи крайне недостаточен, отсутствуют традиции и эффективные технологии организации

¹³ Послание Президента Российской Федерации Федеральному Собранию: Послание Президента РФ Федеральному Собранию от 01.12.2016 / «Парламентская газета», N 45, 02-08.12.2016.

¹⁴ Потенциал гражданского участия в решении социальных проблем. Сводный аналитический отчет [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.levada.ru/old/books/potential-grazhdanskogo-uchastiya-v-resheniisotsialnykh-problem>.

волонтерского движения среди молодежи¹⁵. Отсутствие разветвленной сети обучения основам волонтерства, социального проектирования, взаимодействия в рамках социальной активности в части развития личностных качеств волонтеров, в том числе в рамках мотивирования участия в волонтерском движении – все это проблемы, которые затрудняют развитие и совершенствование форм и методов достижения целей волонтерского движения.

Результаты исследования, проводимого в 2014 году на Ставрополье, подтверждают наличие вышеуказанных проблем в развитии волонтерского движения в современной России. Так, в эксперименте приняли участие 200 молодых людей в возрасте от 15 до 20 лет, из них 50 учащихся общеобразовательных учреждений города и 150 студентов экономического факультета ГОУ ВПО «Ставропольский государственный университет». В результате выделен ряд проблем, с которыми сталкиваются молодые люди в волонтерском движении:

1. Отсутствие для большинства молодых людей прямого доступа к информации о добровольческих возможностях (вакансиях), что объясняется неразвитостью информационных сетей (отсутствие общего информационного пространства), в результате чего они не знают, где могут приложить свои добровольческие усилия.

2. Отсутствие эффекта «шаговой доступности молодежи к добровольчеству», что можно достичь только путем формирования эффективной инфраструктуры поддержки молодежного добровольчества в образовательных учреждениях, в молодежных центрах дополнительного образования, как составной части учебно-воспитательного и образовательного процессов.

3. Недостаточность у специалистов, работающих с молодежью, знаний и опыта в сфере стимулирования интереса молодежи к участию в добровольческой деятельности и созданию для них возможности быть добровольцами, как взаимосвязанных компонентов государственной молодежной, социальной политики и политики в сферах образования и охраны здоровья¹⁶.

Указанные проблемы в том или ином формате актуальны для всех субъектов Российской Федерации.

Следует отметить, что повышается внимание средств массовой информации к деятельности добровольцев, что, в свою очередь, влияет на общественный интерес к идее безвозмездного труда. Активная информационная деятельность способна воздействовать на понимание сути волонтерства, усилению патриотизма членов общества, следствием чего является

¹⁵ Новиков, А.С. *Проблемы волонтерского движения в современной России: Международный научно-исследовательский журнал*, 2012, выпуск 5 (5) – с. 112–113.

¹⁶ *Проблемы и потребности развития волонтерского движения: аналитическая справка* / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://semya-protiv-narkotikov.ru/analiticheskaya-spravka-problemy-razvitiya-volonterstva>.

формирование социально ответственных граждан. Инициатива волонтерской деятельности «сверху», от органов государственной власти, администрации учебных заведений, представителей бизнеса должна выражаться в признании волонтерской деятельности как отдельного вида занятости, способного развить личные, общественные, профессиональные навыки человека. Инициатива «снизу», исходящая непосредственно от молодежи, должна поддерживаться органами региональной власти, самими общественными объединениями, а также администрацией учебных заведений. Некоторые ВУЗы при поступлении добавляют абитуриентам к баллам за ЕГЭ дополнительные баллы за подтвержденный волонтерский опыт. Для учета своих достижений следует оформить личную книжку волонтера. В нее организаторы акций вносят сведения о «трудовом стаже» волонтера: участии в мероприятиях, количестве часов работы, поощрениях, дополнительной подготовке. Отметим, что все больше работодателей при приеме на работу стали обращать внимание на добровольческую деятельность кандидата, что позволяет ему получить преимущество по сравнению с другими соискателями на вакансию.

Рассмотрим региональные практики волонтерства, выявленные Всероссийским конкурсом «Доброволец России 2017», который определил лучшие практики по следующим направлениям: в сфере культуры, в чрезвычайных ситуациях, в волонтерстве победы, медицинском волонтерстве и др.

Так, проект в сфере культуры представителя Нижегородской области направлен на развитие и популяризацию русских национальных видов спорта и физической культуры в молодежной среде возраста 14–17 лет на территории г. Арзамаса. В ходе реализации проекта проведен комплекс мероприятий в виде классных часов, мастер-классов и семинаров для лидеров общественного мнения городских школ, направленных на обучение и информирование молодежи о таких русских национальных видах спорта и физической культуры, как лапта, чиж, городки и клюшковое. Таким образом, в общеобразовательных учреждениях города создается обученный и подготовленный актив, приобретен спортивный инвентарь, что позволяет развивать проект в дальнейшем без грантовых средств¹⁷.

Добровольческий проект представил поисково-спасательный отряд «Спасатель» Кемеровского государственного сельскохозяйственного института, который начал свою деятельность в 2015 году. В качестве добровольцев-спасателей за 2016 год были осуществлены: обеспечение безопасности жизнедеятельности на городских и областных мероприятиях, разбор завала обрушившегося здания, выезды на поиски пропавших

¹⁷ Нижегородцы стали призерами и победителями Всероссийского конкурса «Доброволец России-2017» / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.prednnov.ru/novosti>.

граждан РФ, обучение на слетах и учениях МЧС, выезды на соревнования гражданского, военного, патриотического и благотворительного характера, предупреждение и обучение школьников, а также помощь ветеранам войны и пенсионерам¹⁸.

Проект «Вместе весело шагать» призван помочь в решении проблемы одиночества тех, кто находится на обслуживании в домах-интернатах для пожилых людей и инвалидов, а также сплотить молодежь из числа «волонтеров Победы» **Объединения клубов для детей, подростков и молодежи «Диалог»** (г. Уфа) для оказания помощи нуждающимся людям «серебряного возраста» и инвалидами. Волонтеры совместно со старшим поколением занимаются творческой деятельностью, реализуя концертные, театральные и игровые программы, проводят мастер-классы, тренинговые упражнения, приемы арт-терапии, Всероссийские исторические квесты¹⁹.

Проект «Разделяй с нами» помогает жителям Республики Мордовия узнать, зачем нужно сортировать мусор, как организовать отдельный сбор у себя дома и воспитать в себе экологическое сознание. Методами реализации проекта являются проведение экологических акций, видеоролики, разработка макетов плакатов (печать и распространение), создание сообществ в социальных сетях, их наполнение и продвижение²⁰.

Целью проекта «Зеленая волна» (г. Пенза) является содействие развитию гражданского общества путем создания молодежного межрегионального общественного волонтерского движения, действенно способствующего охране окружающей среды и формированию экологического сознания и экологической культуры граждан²¹.

Приведем еще некоторые примеры молодежного волонтерства. В сентябре 2017 года на заседании Совета ректоров высших учебных заведений Оренбургской области, в котором приняли участие сотрудники Управления по контролю за оборотом наркотиков, был рассмотрен вопрос о возможности привлечения студентов ВУЗов Оренбургской области к работе по выявлению интернет-ресурсов, содержащих информацию о пропаганде, способах и методах разработки, изготовления и использования наркотических средств и психотропных веществ, местах их приобретения, способах культивирования наркосодержащих растений. Итогом

¹⁸ Поисково-спасательный отряд Кемеровского ГСХИ / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.ksai.ru/view-content/id-506/menuid-737>.

¹⁹ *Активизируемся! Страна выбирает лучших добровольцев.* / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://mmpsrb.ru/press-centr/novosti/>.21.

²⁰ *Волонтеры Мордовии претендуют на звание «Лучшего добровольца России» в 3 номинациях* / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.vestnik-rm.ru/news-3-21978.htm>

²¹ *Официальный сайт Молодежного волонтерского экологического движения «Зелёная волна»* / [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://premiagi.ru/initiative/1873>.

заседания стало единогласно принятое решение по формированию и обучению групп «Киберволонтер» во всех высших учебных заведениях области²².

В Московской области активно продвигается международное сотрудничество волонтеров в рамках сохранения объектов культурного наследия. Так, например, в октябре 2016 года было подписано соглашение с французским волонтерским движением по сохранению памятников Rempart. В рамках программы взаимодействия Волонтерского движения Всероссийского общества охраны памятников истории и культуры и его французского аналога-побратима REMPART в июле 2017 года в Москву приехали добровольцы из Франции, а в сентябре 2017 года российские волонтеры отправились на работы во Францию²³.

Особое внимание уделим опыту волонтерской деятельности молодежи г. Москвы²⁴. «Точкой входа» всех волонтерских инициатив является Ресурсный центр «Мосволонтер». Он был создан в 2014 году при поддержке Департамента культуры г. Москвы с целью популяризации, развития добровольческой деятельности²⁵. «Мосволонтер» представляет широкое видовое разнообразие волонтерских проектов: социальное, событийное, культурное, экологическое, спортивное волонтерство, медиаволонтерство, корпоративное волонтерство и т.д. Рассмотрим некоторые виды подробно.

Активно развивается социальное волонтерство: молодые люди оказывают помощь воспитанникам детских домов, пожилым людям, инвалидам. «Мосволонтер» с 2015 года помогает создавать условия для полноценной самореализации детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, для чего проводятся мастер-классы творческого и профессионального характера, дающие воспитаннику возможность получить навыки для успешной социализации. Особое внимание уделяется занятиям, направленным на профориентацию: детей знакомят с миром профессий с помощью экскурсий, мастер-классов, дискуссий с экспертами. Под патронатом «Мосволонтера» находится также семь пансионатов для ветеранов труда. В рамках данного направления осуществляются акции, направленные на морально-психологическую поддержку пожилых людей. В рамках социального

²² Сотрудники УНК УМВД России по Оренбургской области провели обучение киберволонтеров Оренбургского педагогического университета / [Электронный ресурс] Режим доступа: http://orenburg.riassv.ru/news/sotrudniki_unk_umvd_rossii_po_orenburgskoy_oblasti/2104897/.

²³ Реставрация «по обмену»: московская гастроль французских добровольцев / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://hraniteli-nasledia.com/articles/initiativy/restavratsiya-po-obmenu-moskovskaya-gastrol-frantsuzskikh-dobrovoltsev/>.

²⁴ Добровольный помощник: всё о волонтерском движении в Москве / [электронный ресурс] режим доступа: <https://www.mos.ru/news/item/17935073/>.

²⁵ Официальный сайт Ресурсного центра «Мосволонтер» / [электронный ресурс] Режим доступа: https://mosvolonter.ru/static/about_us.

волонтерства оказывается помощь двум приютам для бездомных животных, а также осуществляется донорство крови.

Одно из новых самостоятельных направлений в сфере добровольческой деятельности – это культурное волонтерство. «Мосволонтер» развивает направление «арт-волонтерство», связанное с помощью при реставрации архитектурных памятников, работой по пополнению экспозиционного фонда музеев, организацией экскурсий, работой с туристическими группами. Площадками для реализации арт-волонтерства служат музеи, парки, библиотеки, дома культуры, театры, кинотеатры, культурные центры, пешеходные зоны города. Это направление развивают Государственный Дарвиновский музей, Музей современного искусства, Политехнический музей, Еврейский музей и центр толерантности, ЦВЗ «Манеж», Музей ГУЛАГа, Третьяковская галерея, ГМИИ имени Пушкина и многие другие. Также в рамках этого направления волонтеры принимают участие в крупных городских событиях. Среди них «Ночь в музее», «Ночь искусств», «Ночь кино», «Библионочь» и др.

Самым популярным видом добровольческой деятельности является событийное волонтерство. Волонтеры принимают участие в международных форумах, различных концертах и мероприятиях («Круг света», День города Москвы, Московский урбанистический форум, московский выпускной, Международный форум «Открытые инновации», Международный форум Startup Village в «Сколкове» и др.).

Системная работа проводится в городе в рамках патриотического волонтерства. Добровольцы помогают ветеранам, проводят ряд патронатных акций, участвуют в благоустройстве памятных мест, в организации крупных городских событий (9 Мая, «Вахта памяти. Вечный огонь», «Линия памяти», торжественный марш, посвященный военному параду 7 ноября 1941 года, и другие). Одной из самых крупных организаций, занимающихся патриотическим направлением, является Всероссийская общественная организация «Волонтеры Победы». Подобные акции проходят во всех регионах России.

Волонтерская помощь востребована на Московском центральном кольце, которое открыли 10 сентября 2017 года. Ежедневно с 05:30 до 01:00 на транспортно-пересадочных узлах, станциях метро и платформах пригородных электричек вместе с сотрудниками станций дежурят более 600 волонтеров. Они рассказывают пассажирам о работе Московского центрального кольца, помогают построить удобный маршрут. У них можно получить полную и актуальную информацию о тарифах, открытых станциях и задать любые интересующие вопросы.

Подводя итоги, отметим, что привлечение молодежи к участию в волонтерской деятельности должно опираться на группы мотивов, связанных

с полезностью данной деятельности для общества, граждан и личной будущей профессии, используя при этом системную работу государственных органов, органов местного самоуправления и формирование комплексных программ поддержки волонтеров. Формирование идеи волонтерства как проявления преданности обществу, альтруизма, трудолюбия, человечности, патриотизма должно, на наш взгляд, стать ценностно-ориентационной основой для развития гражданственности в Российской Федерации.

В завершении отметим, что в соответствии с Указом Президента РФ от 6.12.2017 N 583 «О проведении в Российской Федерации Года добровольца (волонтера)» в России 2018 год станет годом добровольца и волонтера²⁶. Это позволит повысить престиж работы волонтеров, расширить их участие в благотворительной деятельности, устранить законодательные пробелы, развить единую информационную сеть.

Библиография

- Всемирная декларация добровольчества / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://gov.cap.ru/home/13/2006/molod/dobrovolci/deklaracia.doc>.
- Всеобщая декларация прав человека (принята Генеральной Ассамблеей ООН 10.12.1948) / Российская газета, N 67, 05.04.1995.
- Конвенция о правах ребенка (одобрена Генеральной Ассамблеей ООН 20.11.1989) (вступила в силу для СССР 15.09.1990) / Сборник международных договоров СССР, выпуск XLVI, 1993.
- Конституция Российской Федерации: (принята всенародным голосованием 12.12.1993) (с учетом поправок, внесенных Законами РФ о поправках к Конституции РФ от 30.12.2008 N 6-ФКЗ, от 30.12.2008 N 7-ФКЗ, от 05.02.2014 N 2-ФКЗ, от 21.07.2014 N 11-ФКЗ) / Собрание законодательства РФ, 04.08.2014, N 31, ст. 4398.
- О благотворительной деятельности и благотворительных организациях: Федеральный закон от 11.08.1995 N 135-ФЗ (ред. от 05.05.2014) / Собрание законодательства РФ, 14.08.1995, N 33, ст. 3340.
- Об общественных объединениях: Федеральный закон от 19.05.1995 N 82-ФЗ / (ред. от 02.06.2016) / Российская газета, N 100, 25.05.1995.
- О некоммерческих организациях: Федеральный закон от 12.01.1996 N 7-ФЗ (ред. от 14.11.2017) / Собрание законодательства РФ, 15.01.1996, N 3, ст. 145.
- О государственной поддержке молодежных и детских общественных объединений: Федеральный закон от 28 июня 1995 г. N 98-ФЗ / Российская газета от 4 июля 1995 г. N 127.
- О добровольчестве (волонтерстве) (в части создания правовой основы функционирования в России добровольчества (волонтерства): Законопроект N 300326-6

²⁶ О проведении в Российской Федерации Года добровольца (волонтера): Указ от 6.12.2017 года № 583 / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/56315>.

/Автоматизированная система обеспечения законодательной деятельности / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/%28Spravka%29?OpenAgent&Rn=300326-6>.

О проведении в Российской Федерации Года добровольца (волонтера): Указ Президента РФ от 6.12.2017 года N 583 / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/56315>.

Послание Президента Российской Федерации Федеральному Собранию: Послание Президента РФ Федеральному Собранию от 01.12.2016 / Парламентская газета, N 45, 02-08.12.2016.

Концепция содействия развитию благотворительной деятельности и добровольчества в Российской Федерации, одобренная распоряжением Правительства Российской Федерации от 30 июля 2009 г. N 1054-р. / [Электронный ресурс] Режим доступа: http://economy.gov.ru/minrec/activity/sections/admReform/publicsociety/doc091224_1949.

О Концепции долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации на период до 2020 года: Распоряжение Правительства РФ от 17.11.2008 N 1662-р (ред. от 10.02.2017) / Собрание законодательства РФ, 24.11.2008, N 47, ст. 5489.

Активизируемся! Страна выбирает лучших добровольцев / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://mmpsrb.ru/press-centr/novosti/21>.

Волонтерская деятельность – европейские практики регулирования / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.lawtrend.org/wp-content/uploads/2014/09/ecnl-volonterskaya-deyatelnost-evropejskie-praktiki-regulirovaniya.pdf>.

Волонтеры Мордовии претендуют на звание «Лучшего добровольца России» в 3 номинациях / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.vestnik-rm.ru/news-3-21978.htm>.

Добровольный помощник: все о волонтерском движении в Москве / [Электронный ресурс] режим доступа: <https://www.mos.ru/news/item/17935073/>

Нижегородцы стали призерами и победителями Всероссийского конкурса «Доброволец России-2017» / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.prednnov.ru/novosti>.

Новиков, А.С. Проблемы волонтерского движения в современной России: Международный научно-исследовательский журнал, 2012, выпуск 5 (5) – С. 112–113.

Официальный сайт Единой информационной системы «Добровольцы России» / [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://добровольцыроссии.рф/>.

Официальный сайт Молодежного волонтерского экологического движения «Зеленая волна» / [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://premiagi.ru/initiative/1873>.

Официальный сайт Ресурсного центра «Мосволонтер» / [Электронный ресурс] Режим доступа: https://mosvolonter.ru/static/about_us

Поисково-спасательный отряд Кемеровского ГСХИ / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.ksai.ru/view-content/id-506/menuid-737>.

Потенциал гражданского участия в решении социальных проблем. Сводный аналитический отчет [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.levada.ru/old/books/potentsial-grazhdanskogo-uchastiya-v-resheniisotsialnykh-problem>

Проблемы и потребности развития волонтерского движения: аналитическая справка / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://semya-protiv-narkotikov.ru/analiticheskaya-spravka-problemy-razvitiya-volonterstva>.

Реставрация «по обмену»: московская гастроль французских добровольцев / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://hraniteli-nasledia.com/articles/initiativy/restavratsiya-po-obmenu-moskovskaya-gastrol-frantsuzskikh-dobrovoltsev/>.

Сотрудники УНК УМВД России по Оренбургской области провели обучение киберволонтеров Оренбургского педагогического университета / [Электронный ресурс] Режим доступа: http://orenburg.riav.ru/news/sotrudniki_unk_umvd_rossii_po_orenburgskoy_oblasti/210489.

Agnieszka Suchocka
Michalina Koneczna

Akademia Marynarki Wojennej

Youth Rebellion as an Immanent of the Adolescence Period

Bunt młodzieńczy jako immanentna cecha okresu adolescencji

Abstract

In the article, the authors have made the issue of the rebellion in adolescence. The reason for this choice of the object of interest is a common opinion that youth nowadays do not rebel. Rebel against the reality phenomenon “died” with the disappearance of various subcultural and counter-cultural groups. Is it so? Is rebellion of adolescence has already gone down in history? Does today’s youth know what a youthful rebellion is?

The authors showed the theoretical background of the issue of rebellion and the period of adolescence. The aim of the survey was to show the image of youthful rebellion during adolescence, and also check whether theory corresponds to contemporary issues taken the functioning of adolescents.

Abstrakt

W przedstawionym artykule autorki podjęły problematykę buntu w okresie adolescencji. Uzasadnieniem dla takiego wyboru przedmiotu zainteresowania jest powszechna opinia, że współczesna młodzież nie buntuje się, zjawisko kon-testowania zastanej rzeczywistości „umarło” wraz z zanikaniem różnych grup subkulturowych i kontrkulturowych. Czy to prawda? Czy bunt okresu młodzień-czego odszedł już do historii? Czy współczesna młodzież wie, czym jest bunt młodzieńczy?

Autorki ukazały teoretyczne tło zagadnienia buntu oraz okresu adolescencji. Celem przeprowadzonych badań sondażowych było ukazanie obrazu buntu młodzieńczego w okresie adolescencji, a także sprawdzenie, czy teoria podjętej problematyki odpowiada współczesnemu funkcjonowaniu adolescentów.

Czy współczesna młodzież buntuje się?

Czy wpisuje się w słowa refrenu piosenki zespołu BIG CYC – Kontestacja:

Kontestacja, kontestacja,
To jest dobre na wakacjach,
A już w szkole wszyscy grzeczni,
Uczesani i bezpieczni.

Z punktu widzenia socjologicznego bunt określa się jako formę kontestacji, zjawisko społeczne i grupowe. Ta perspektywa pozwala zauważyć miejsce i rolę buntu w tworzeniu się kultury młodych ludzi, w wywołaniu przemian społecznych czy w kształtowaniu się subkultur. W przeszłości wywierał ogromny wpływ na innych, wymuszał zmianę norm, wartości, tradycji, obyczajów oraz relacji międzyludzkich. Bunt jako zjawisko społeczne w rzeczywistości już zanika. Socjologowie Jacek Kurzępa i Witolda Wrzesień dostrzegają powody i przyczyny tego zaniku. Według nich nie ma buntu młodzieżowego, ponieważ: bunt się nie opłaca (młodzież jest bardziej pragmatyczna), brakuje powodów do buntu (dorośli sprawują coraz mniejszą kontrolę nad aktywnością młodzieży), bunt jest nierozsądny, społeczeństwo ma coraz mniejsze oczekiwania wobec młodzieży, w świecie dominuje kultura ludzi młodych, w relacjach z rodzicami młodzież dąży do kooperacji, a nie do antagonizmów. Natomiast współczesna psychologia uwzględnia to zjawisko i traktuje go jako jeden z ważniejszych procesów rozwoju w okresie adolescencji.

Autorki przedstawiły obraz buntu współczesnej młodzieży, poparty badaniami sondażowymi na grupie 35 gimnazjalistów.

„**Adolescencja** – z łac. *adolescere*, co znaczy wzrastanie ku dojrzałości – jest okresem przemian w życiu człowieka, które z dzieciństwa prowadzą go ku dorosłości”¹. Jest to etap rozwoju człowieka, który następuje samoistnie, bądź pod wpływem środowiska od około 10. do nawet 23. roku życia. Dziecko zaczyna dojrzewać nie tylko fizycznie, ale również społecznie, emocjonalnie i psychicznie, próbuje „odnaleźć siebie”, szuka własnej tożsamości i własnego miejsca na ziemi „pojawia się na przykład silny konflikt między potrzebą samodzielności (...) a ograniczeniami narzucanymi przez rodziców i przedłużającą się zależnością materialną”². Stąd jest to czas niepokojów, konfliktów i zaburzeń, „burzy i naporu”.

Przed wszystkim jest to jednak okres odkrywania własnych potencjałów i kierunków rozwoju, kształtowania własnego ego, systemu wartości i światopoglądu wraz z nieodpartą potrzebą osiągnięcia subiektywnie rozumianej

¹ Za: Obuchowska [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka: charakterystyka okresów życia człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014, s. 163.

² A. Matczak, *Zarys psychologii rozwoju. Podręcznik dla nauczycieli*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003, s. 227.

wolności i autonomii, niekiedy błędnie (aż do przypadków patologicznych) realizowanej przez odrzucanie i negowanie autorytetów i związanych z nimi instytucji. Pojawia się w tym okresie wiele zaburzeń emocjonalnych, m.in.: wybuchowość, wahania nastroju, niekiedy myśli samobójcze, częste zachowanie agresywne, nasilone zwłaszcza w sytuacjach grupowych (subkultura). Okres ten charakteryzuje ponadto łatwość ulegania wpływom, także negatywnym, oraz nasilone tendencje do uzależnień.

Tabela 1. Nastroje młodzieży gimnazjalnej

Jakie nastroje miewasz w swoim życiu?	L. n 35	%
Poczucie bezsilności	16	46%
Brak chęci życia	13	37%
Przygnębienie	20	57%
Chęć przeprowadzania zmian w sobie i w swoim życiu	21	60%
Zagubienie	13	37%
Gniew	16	46%
Nagle tracę humor, a potem bez powodu go odzyskuje	14	40%
Poczucie osamotnienia	11	31%
Częściej chce mi się płakać	12	34%
Przestałam/em wierzyć w siebie	12	34%
Wątpliwość	15	43%
Inne	2	6%
Razem	165	471%

Suma procent nie równa się 100, ponieważ respondenci mogli dać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: badania własne.

Tabela 1 dotyczy nastrojów młodzieży gimnazjalnej. Badania pokazują, że 21 osób (60%) chciałoby przeprowadzić zmiany w sobie i w swoim życiu. Z kolei u 20 osób można zauważyć przygnębienie. 16 osób (46%) odpowiedziało, że miewa w swoim życiu poczucie bezsilności oraz gniew. Najmniej, bo 11 osób (31%) twierdzi, że miewa poczucie osamotnienia. Jak wynika z tabeli, dwie osoby udzieliły dodatkowej odpowiedzi. Jedna z udzielonych odpowiedzi wydaje się niepokojąca, gdyż jest nią samoookaleczanie, drugą zaś jest lenistwo.

Dziecko dorasta, staje się drażliwe, niezależne oraz ma zmienne nastroje. Negacja wszelkich norm i wartości oraz przeżywanie silnych emocji są wdrutowane w rozwój adolescenta. To bycie między dzieciństwem a dorosłością czyni, że młoda osoba doświadcza rozproszenia w swojej orientacji. Dąży do szukania własnej tożsamości, samodzielności, samoakceptacji i zdefiniowania własnego „ego”. Szuka odpowiedzi na to, kim jest. Uporczywie dąży do poznania własnego „JA” jako indywidualnej jednostki

Warto wspomnieć, że „w okres dorastania z natury rzeczy wpisany jest bunt, opór i traktowanie dorosłych, jako „obcych” czy wrogów. Chęć zaimponowania grupie, która jest dla młodych głównym punktem odniesienia, silna potrzeba bycia akceptowanym przez rówieśników, nawet za cenę wyrzeczenia się własnych przekonań i wartości, to kolejne racje, którymi często próbuje się tłumaczyć chuligańskie wybryki uczniów w stosunku do nauczycieli”³.

Tabela 2. Zachowania nauczycieli denerwujące młodzież gimnazjalną

Co najbardziej denerwuje Cię w zachowaniu nauczycieli?	L. n 35	%
Stawianie uwag do dziennika	10	29%
Ciągle zwracanie uwagi	15	43%
Poniżanie	6	17%
Niesprawiedliwe ocenianie	20	57%
Zbyt duże wymagania	20	57%
Wyjawianie osobistych spraw na forum klasy	10	29%
Dzwonienie, wyzywanie rodziców do szkoły	9	26%
Zadawanie prac domowych	12	34%
Podczas pracy w grupie, przydzielanie mnie do osób, których nie lubię	9	26%
Lekceważenie	8	23%
Uczenie się tego, co mnie nie interesuje	14	40%
Inne	3	9%
Razem	136	389%

Suma procent nie równa się 100, ponieważ respondenci mogli dać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: badania własne.

Z tabeli 2 wynika, że zdecydowaną większość badanych uczniów denerwuje w zachowaniu nauczycieli niesprawiedliwe traktowanie oraz zbyt duże wymagania, obie możliwości zaznaczono po 20 razy (57%). Odpowiedzią o najmniejszej liczbie głosów jest poniżanie, wybrana 6 razy (17%). Natomiast wskazano jeszcze 3 inne możliwości. Są nimi: odpytywanie, przyklejanie etykiet, robienie niezapowiedzianych kartkówek.

Tabela 3. Zachowania dorosłych denerwujące młodzież gimnazjalną

Co najbardziej denerwuje Cię w zachowaniu dorosłych?	L. n 35	%
Nadopiekuńczość	14	40%
Brak zainteresowania	7	20%
Zakazy na wszystko	11	31%
Brak zrozumienia	16	46%
Niesprawiedliwe traktowanie	13	37%

³ J. Kurzępa, A. Lisowska, A. Pierzchalska (red), *Współczesna młodzież pomiędzy eros a thanatos*, ARGi, Wrocław 2008, s. 179–180.

Co najbardziej denerwuje Cię w zachowaniu dorosłych?	L. n 35	%
Pewność ich zdań	5	14%
Pewność siebie	2	6%
Próbują mną rządzić	11	31%
Poniżanie	2	6%
Stawianie wygórowanych wymagań, którym nie zawsze jestem w stanie sprostać	10	29%
Nie pozwalają spotykać się z ludźmi, których lubię	7	20%
Kiedy nie pozwalają mieć dziewczyny/chłopaka	4	11%
Inne	4	11%
Razem	106	303%

Suma procent nie równa się 100, ponieważ respondenci mogli dać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: badania własne.

Na podstawie danych liczbowych zawartych w tabeli 3 można zauważyć, że najbardziej denerwującym zachowaniem dorosłych jest brak zrozumienia, bo odpowiedź ta została wybrana 16 razy (46%). Zaraz za nią wyłania się nadopiekuńczość, zaznaczona 14 razy (40%), oraz niesprawiedliwe traktowanie, wybrane 13 razy (37%). Taką samą liczbą głosów, bo zaznaczoną dwukrotnie po 11 razy (31%), wyróżnia się odpowiedź: zakazywanie na wszystko oraz próby rządzenia przez dorosłych. Na odpowiedzi: poniżanie oraz pewność siebie wskazano 2 razy (6%). Ankietowani w rubryce „inne” wpisali: kiedy krzyczą, każą wyłączyć komputer, nie pozwalają wychodzić z powodu nauki, gdy nie mając racji, nie dają przekonać.

Tabela 4. Idealny rodzic w opinii ankietowanych

Jaki według Ciebie powinien być idealny rodzic?	L. n 35	%
Taki, który nie krytykuje	6	17%
Stara się zrozumieć	30	86%
Nakierowuje na właściwą drogę	15	43%
Pozwala na wszystko	3	9%
Spędza ze mną dużo czasu	17	49%
Taki, z którym można się pośmiać i o wszystkim porozmawiać	28	80%
Akceptuje taką/takim, jaką/jakim jestem	24	69%
Ma szacunek do moich uczuć i potrzeb	23	66%
Dostrzega starania i mocne strony	26	74%
Obdarza zaufaniem	26	74%
Poświęca czas i uwagę	22	63%
Inne	1	3%
Razem	221	631%

Suma procent nie równa się 100, ponieważ respondenci mogli dać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: badania własne.

Pytanie zawarte w kwestionariuszu ankiety dotyczy cech idealnego rodzica. Zdecydowana większość uczniów, bo aż 30 osób (86%), wskazuje, że idealny rodzic to taki, który stara się zrozumieć. 28 osób (80%) wymienia, że to taki, z którym można pośmiać się i o wszystkim porozmawiać. Idealny rodzic to także taki, który obdarza zaufaniem i dostrzega starania, jak i mocne strony u swoich dzieci. Tych odpowiedzi udzielono dwukrotnie po 26 razy. Badani twierdzą, że jeśli dorosły pozwala na wszystko, to nie czyni z niego idealnego rodzica. Ta odpowiedź została wybrana tylko 3 razy (9%). Jedna osoba udzieliła innej odpowiedzi. Badany stwierdził, iż idealny rodzic powinien także wymagać od swoich dzieci.

W okresie adolescencji centrum życia społecznego nastolatek zaczyna stopniowo przenosić z rodziny na rówieśników. Związki z grupą rówieśniczą są bardzo ważne, ponieważ umożliwiają doskonalenie umiejętności społecznych, a także zaspokojenie potrzeb – bezpieczeństwa, afiliacji, akceptacji i szacunku.

Respondenci odpowiadali na pytanie otwarte – „Z kim wolisz spędzać czas – z rodziną czy z grupą rówieśniczą? Uzasadnij odpowiedź”. Na pytanie odpowiedziało 16 osób (46%). Z grupą rówieśniczą czas preferuje spędzać 6 osób (17%), uzasadniając to w następujący sposób: z nimi czuje się swobodnie i wiem, że mnie zawsze zrozumieją; mają podobne problemy do moich i możemy wspólnie je rozwiązać; dzięki nim odnajduję siebie; z nimi mogę imprezować i porozmawiać o wszystkim; wśród rówieśników panuje mniej napięta atmosfera, przy nich można mówić i robić to, czego w rodzinie nie wolno, lubię ich towarzystwo, wspierają mnie i pomagają w rozwiązywaniu problemów; jestem przy nich szczęśliwa. Odpowiedź z rodziną wybrano 3 razy (9%), uzasadniając to następująco: w ich towarzystwie czuję się w pełni wysłuchana; z nimi mogę często wyjeżdżać; mam u nich większe poparcie i zaufanie; rodzina jest na zawsze, a koledy na chwilę. Odpowiedzi nie wiem udzieliło 7 osób (20%).

Tabela 5. Cechy grupy rówieśniczej, jakich brakuje w rodzinie

Co takiego daje Tobie grupa rówieśnicza, czego brakuje w rodzinie?	L. n 35	%
Zrozumienie	12	34%
Wspólne spędzanie czasu	13	37%
Akceptację	9	26%
Swobodę	16	46%
Wspólne cele, poglądy	21	60%
Tworzenie własnych zasad	9	26%
Poczucie solidarności	8	23%
Podobieństwo	19	54%
Poczucie przynależności	7	20%
Wspólne zainteresowania	24	69%
Dostarcza nowych doświadczeń	18	51%

Co takiego daje Tobie grupa rówieśnicza, czego brakuje w rodzinie?	L. n 35	%
Imponuje mi	1	3%
Inne	1	3%
Razem	158	451%

Suma procent nie równa się 100, ponieważ respondenci mogli dać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: badania własne.

Z tabeli 5 wynika, że najwięcej osób, bo 24 (69%), twierdzi, że najważniejsze są wspólne zainteresowania, zaraz za tą odpowiedzią 21 razy (60%) – wspólne cele i poglądy. Na trzecim miejscu, 19 razy (54%), wybrano podobieństwo. Jedna osoba uważa, że chciałaby, aby rodzina imponowała jej tak jak grupa rówieśnicza. W kwestionariuszu ankiety na powyższe pytanie przytoczono inną odpowiedź, a mianowicie: nie ma takich rzeczy, których brakowałoby w mojej rodzinie, a były w grupie rówieśniczej.

Dojrzewanie i dochodzenie do dorosłości jest procesem zindywidualizowanym – zależy zarówno od osobniczych cech jednostki, jak i kształtu środowiska wychowawczego, kontekstu społeczno-politycznego i kulturowego. W niektórych społecznościach przejście od dzieciństwa do dorosłości przebiega spokojnie i harmonijnie, natomiast w innych – najczęściej społeczeństwach zachodnich – naznaczone jest konfliktem i buntem⁴.

A. Oleszkowicz pod pojęciem bunt młodzieńczy rozumie, iż jest to: „doświadczana w jednostkowy przeżyciu wyrażana potrzeba i chęć sprzeciwiania się i wycofywania dalszej niezgody na te wszystkie fizyczne, społeczne i psychologiczne stany rzeczy, które jednostka subiektywnie spostrzega ograniczając, zagrażające lub niezgodne z jej realistycznymi oczekiwaniami i wyobrażeniami”⁵. **Bunt to pewnego rodzaju postawa odrzucająca określoną sytuację lub jakiś fakt społeczny, wyrażając względem niego swoje uwagi i niezadowolenie. Często przyjmujemy ją, ponieważ zachowanie innych ludzi nam nie odpowiada lub panujący system polityczny czy zmiana kulturowa w istniejącym w społeczeństwie nie zgadza się z naszymi poglądami. Jednostki zbuntowane w pełni świadome są obranych przez siebie celów i gotowe są do działania manifestacyjnego w wyrażaniu swojego niezadowolenia.**

Z kolei według Roberta Epsteina „bunt młodzieńczy stał się ważnym »narzędziem«, umożliwiającym młodzieży między innymi ekspansję, kreowanie siebie, obronę przed nadmiernymi naciskami ze strony otoczenia, a nawet odwet za życie w warunkach niezgodnych”⁶. W ujęciu psychologicznym składnikami

⁴ M. Sitarczyk, *Psychologia rozwoju człowieka w cyklu życia*, s. 13, https://issuu.com/elearning_wsh/docs/psychologia_rozwoju_czowieka_w_cy.

⁵ Za: A. Oleszkowicz [w]: M. Czerwińska-Jasiewicz, *Psychologia rozwoju młodzieży w kontekście biegu ludzkiego życia*, DIFIN, Warszawa 2015, s. 196.

⁶ A. Oleszkowicz, A. Senejko, *Psychologia dorastania*, Warszawa 2013, Wydawnictwo Naukowe PWN, s. 171.

buntu są: sądy, wszelkie przeżycia i towarzyszące emocje wyrażające zgodność wobec spostrzeganych relacji oraz potrzebę ich zmiany. Rozumiany jest jako pewien stan umysłu. Natomiast w ujęciu potocznym to zjawisko określone jest zachowaniem destrukcyjnym, które wiąże się z ciągłymi kłótniami, wyzywającymi ubiorami, lekceważeniem autorytetów, niszczeniem cudzego mienia.

Na pytanie otwarte „Jak rozumiesz pojęcie buntu młodzieńczego?” odpowiedziało 22 badanych (63%). Najczęstszą pojawiającą się odpowiedzią, bo występującą 9 razy (26%), była: pojęcie buntu młodzieńczego kojarzy mi się z przeciwstawianiem się nastolatków względem rodziców, rówieśników oraz nauczycieli. Pozostałym 13 (37%) uczniom bunt młodzieńczy kojarzy się: z okresem dojrzewania, kiedy młody człowiek zmienia się zarówno pod względem fizycznym, jak i psychicznym; z problemami młodego człowieka, spowodowanymi niezbyt dobrymi relacjami z rodzicami, rówieśnikami lub nauczycielami; z dojrzewaniem; z pokazywaniem otoczeniu, że nie jest się już dzieckiem i że ma się własne prawa; ze złością i agresją nastolatków; ze zmianami zachodzącymi w naszym organizmie i w naszym charakterze; z chęcią bycia dorosłym i samodzielnym; z odmiennością; ze złym zachowaniem młodych ludzi, którzy często robią różne rzeczy bezmyślnie, nie zwracając uwagi na konsekwencje swoich czynów; z okresem w życiu człowieka, jaki każdy musi przejść osobiście i to w odmienny sposób; z czasem, w którym przechodzimy przez różne problemy i spotykamy się z krytyką; z trudnością podjęcia życiowej decyzji, np. w sprawie wyboru nowej szkoły; z niemożnością podjęcia samodzielnej decyzji; z czasem, gdy młoda osoba jest wiecznie niezadowolona, krzyczy, zamyka się w pokoju, ciągle towarzyszy jej zły humor, sięga po wszelkiego rodzaju używki, kłamie bądź się samookalecza; z zaburzeniami emocjonalnymi i hormonalnymi zachodzącymi w organizmie; z przejawiającą się depresją wśród nastolatków.

Według Marii Czerwińskiej-Jasiewicz przyczyny buntu można podzielić na kilka rodzajów:

- „Przyczyny buntu związane z rozwojem ogólnym w okresie dorastania;
- Przyczyny o charakterze społecznym i kulturowym;
- Przyczyny związane z rozwojem fizycznym i cechami indywidualnymi”⁷.

Istotną przyczyną związaną z buntem w okresie dojrzewania jest m.in. rozwój osobowości i składające się na niego: tożsamość, autorefleksja i pojęcie JA. Istotny, z punktu widzenia rozwoju osobowości, jest rozwój myślenia formalnego. „Rozwój operacji formalnych, a więc myślenia abstrakcyjnego, pozwala, bowiem młodzieży na dostrzeganie i ocenę różnych problemów i charakterze indywidualnym i społecznym, na bardziej samodzielną ocenę siebie oraz innych ludzi, pozwala na widzenie rozbieżności między głoszonymi wartościami

⁷ M. Czerwińska- Jasiewicz, *Psychologia rozwoju młodzieży w kontekście biegu ludzkiego życia*, DIFIN, Warszawa 2015, s. 197.

a rzeczywistością, między własnymi potrzebami i wartościami a możliwością ich realizacji itd. Rozwojowi myślenia i nowym możliwościom w tym zakresie towarzyszy intensywny rozwój osobowości młodzieży, formowanie się jej indywidualnego systemu wartości i indywidualnego światopoglądu⁸. Młodzi ludzie dążą do otrzymania statusu dorosłego człowieka, czyli do uzyskania jeszcze większej niezależności i autonomii. Stanowi to konieczny warunek do poznania własnej tożsamości.

Szczególne znaczenie w tym okresie ma rozwój społeczny. Jednostka dąży do poszukiwania swojego miejsca w społeczeństwie. Podejmowanie decyzji życiowych, planowanie przyszłości oraz tworzenie koncepcji swojego życia pozwala jednostce lepiej poznać społeczeństwo, jego problemy, a ponadto przyczynia się do stopniowego osiągnięcia samodzielności.

Innym czynnikiem wyzwalającym bunt jest rozwój społeczno-kulturowy. Związane z tym są gwałtowne zmiany społeczne oraz istotne z nimi problemy, np. zmiany w szkolnictwie, na rynku pracy i bezrobocie oraz ogólna sytuacja społeczno-ekonomiczna. Czynniki te wpływają na perspektywy życiowe młodzieży. Kolejnym bodźcem do powstania buntu jest struktura szkolnictwa i rodziny, relacje między młodzieżą a dorosłymi oraz status ucznia. Dotychczas młodzież stanowiła podległość opiekunom, dzisiaj może być przyczyną oporu wobec nich⁹.

W literaturze przedmiotu można znaleźć następujące przyczyny buntu:

- zmiany hormonalne zachodzące w organizmie człowieka,
- niesprawiedliwe ocenianie,
- niedowartościowanie,
- brak zrozumienia,
- chęć zmiany świata,
- spychanie na boczny tor młodej osoby w społeczeństwie,
- pragnienie zwrócenia na siebie uwagi,
- kryzys tożsamości,
- upadek ideałów,
- konflikt pokoleniowy,
- sprzeciw wobec rzeczywistości.

Tabela 6. Przyczyny buntu młodzieńczego według ankietowanych

Wymień przyczyny buntu młodzieńczego?	L. n 35	%
Zmiany hormonalne zachodzące w organizmie człowieka	26	74%
Niesprawiedliwe ocenianie	16	46%
Niedowartościowanie	21	60%

⁸ *Ibidem*, s. 197–198.

⁹ *Ibidem*, s. 198.

Wymień przyczyny buntu młodzieńczego?	L. n 35	%
Pragnienie zwrócenia na siebie uwagi	25	71%
Spychanie na boczny tor młodej osoby	9	26%
Sprzeciw wobec rzeczywistości	9	26%
Obawa przed dorastaniem	5	14%
Podkreślanie swojej odmienności	5	14%
Obsesja na punkcie swojego wyglądu (niska waga, przyrost mięśni)	2	6%
Inne	1	3%
Razem	119	340%

Suma procent nie równa się 100, ponieważ respondenci mogli dać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: badania własne.

Najczęściej wybieraną odpowiedzią dotyczącą przyczyn buntu młodzieńczego są zmiany hormonalne zachodzące w organizmie człowieka, wybierana aż 26 razy (74%). Na drugim miejscu ukazuje się pragnienie zwrócenia na siebie uwagi. Z kolei na trzecim miejscu sytuuje się niedowartościowanie, odpowiedź zaznaczana 21 razy (60%). Odpowiedzi odznaczające się mniejszą i taką samą liczbą głosów stanowią: 9 razy (26%) spychanie na boczny tor młodej osoby i sprzeciw wobec rzeczywistości oraz 5 razy (14%) obawa przed dorastaniem i podkreślenie swojej odmienności. Najmniejszą liczbą głosów, bo tylko 2 razy (6%), stanowi obsesja na punkcie swojego wyglądu. Na powyższe pytanie udzielono także jednej innej odpowiedzi, a mianowicie: obawa przed odrzuceniem przez rówieśników.

Na pytanie otwarte, „Dlaczego młodzież dorastająca przechodzi przez okres buntu?” odpowiedziało 30 uczniów. Ankietowani swoje wybory uzasadniali następująco: 5 osób (14%) twierdzi, że młodzież dorastająca przechodzi przez okres buntu, ponieważ czuje chęć zmiany świata i własnego życia. Następne 5 osób (14%), że to przejście z etapu dzieciństwa do okresu dorosłości, w tym czasie młodzież chce stać się samodzielną, podejmować własne decyzje i mieć swoje zdanie. Z kolei 9 osób (26%) określa, że młodzież dorastająca przechodzi przez okres buntu, ponieważ w tym wieku czuje się niedoceniania oraz nieakceptowana przez najbliższe otoczenie, dlatego pragnie zwrócić na siebie uwagę. Trzy osoby (9%) zauważają, iż młodzież dojrzewająca chce przypodobać się swoim rówieśnikom, chce być „fajna”, inna niż koledzy i pragnie się wyróżniać. Następne 3 osoby (9%) twierdzą, że młodzież przechodzi przez okres buntu, ponieważ każdy, kto dorasta, stara się być inną osobą. Dwie osoby (6%) odpowiedziały, że młodzież musi odkrywać siebie, aby zastanowić się, kim jest i z kim warto zawiązywać nici sympatii. Dwie osoby (6%) wskazują, że młodzież przechodzi przez okres buntu, ponieważ spowodowane jest to czynnikami niezależnymi od nas samych, ponieważ są to zmiany związane z zaburzeniami hormonalnymi

w naszym ciele. Jedna osoba (3%) odpowiada, iż okres buntu daje nam możliwość poznania dobrej i złej strony oceny świata. Młodzież w tym czasie oczekuje od najbliższych miłości, wsparcia oraz zrozumienia.

Według Anny Oleszkowicz należy zastanowić się, przeciw komu i w zależności, od czego buntuje się młody człowiek. „Stwierdzenie, że młodzież buntuje się przeciw zastanej rzeczywistości, jest dość dużym uogólnieniem, które niewiele nam mówi o specyfice sytuacji wywołujących bunt. Pojawia się, zatem dalsze, bardziej szczegółowe pytanie o to, kto lub co jest spostrzegane, jako czynnik zagrażający, ograniczający lub niezgodny z oczekiwaniami młodego człowieka – czyli pytanie o przedmiot buntu”¹⁰.

Przedmiotami buntu są:

1) ludzie:

- rodzina, młodzi buntują się przeciw nadmiernej kontroli rodziców, wygórowanym wymaganiom, niesprawiedliwym traktowaniu go z rodzeństwem, przymuszaniu do zrobienia określonych rzeczy, wtrącaniu się w sprawy uczuciowe, z powodu braku zrozumienia, krytyki i zakazom;
- nauczyciele, młodzież buntuje się przeciw zadawaniu prac domowych, niesprawiedliwym ocenianiu, braku pomocy z ich strony, nieciekawych lekcjach, robieniu kartków itp.;
- populacja, nastolatki często przeszkadza takie zachowanie dorosłych jak: narzucanie własnego zdania, krytykowaniu za plecami, że np. nie ustąpił miejsca, o braku zrozumienia z ich strony, wrednym spojrzeniu, naruszający ich godność, sprzeciwiającym się im, a także, przeciw młodzieży znęcającymi się nad młodszymi;

2) społeczeństwo¹¹:

- relacje międzyludzkie, bunt zakłamaniu, nietolerancji, chamstwu, głupocie;
- niesprawiedliwości na świecie, bunt przeciw bezkarności, kłamstwu w mediach, cierpieniu, wojen;
- normy, sprzeciwianie się przeciw ogólnie przyjętym zasadom, tradycji, obyczajom, organizacjom.

3) państwo (polityka, instytucje);

4) religia (Kościół, księża, nakazy i zakazy religijne);

5) egzystencja człowieka¹².

¹⁰ A. Oleszkowicz, *Bunt młodzieńczy. Uwarunkowania. Formy. Skutki*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2006, s. 69.

¹¹ *Ibidem*, s. 69–70.

¹² M. Czerwińska-Jasiewicz, *Psychologia rozwoju młodzieży w kontekście biegu ludzkiego życia*, DIFIN, Warszawa 2015, s. 199.

Tabela 7. Przejawy zachowania młodzieży buntującej się w stosunku do nauczycieli

Jakie zachowania przejawia młodzież buntująca się w stosunku do nauczycieli?	L. n 35	%
Pyskuje	25	71%
Ośmiesza na forum klasy, szkoły	10	29%
Rozpowszechnia plotki i oszczerstwa na forum klasy, szkoły, w Internecie	10	29%
Grozi	3	9%
Szantażuje	3	9%
Nie wykonuje zadań domowych	22	63%
Jest nieprzygotowana do zajęć	23	66%
Wagaruje	26	74%
Jest arogancka	13	37%
Nie uważa na lekcjach	25	71%
Przejawia brak szacunku do nauczyciela i innych pracowników szkoły	22	63%
Jest niezdyscyplinowana	13	37%
Jest nerwowa	10	29%
Przeszkadza w prowadzeniu zajęć	24	69%
Używa wulgarnych słów pod ich adresem	16	46%
Dewastuje pomieszczenia szkolne	3	9%
Inne	0	0%
Razem	248	709%

% nie równa się 100, ponieważ respondenci mogli dać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: badania własne.

Tabela 7 dotyczy przejawów zachowania młodzieży zbuntowanej w stosunku do nauczycieli. Najczęstszą zaznaczaną odpowiedzią jest wagarowanie, wybrana 26 razy (74%). Młodzież „pyskuje” oraz nie uważa na lekcjach. Te odpowiedzi podano 25 razy (71%). Odpowiedzi: ośmiesza na forum klasy, szkoły, rozpowszechnia plotki i oszczerstwa na forum klasy, szkoły, w Internecie oraz że młodzież jest nerwowa w kierunku do nauczycieli, wyróżniają się taką samą liczbą głosów, bo aż trzykrotnie po 10 głosów.

Tabela 8. Przejawy zachowania młodzieży buntującej się w stosunku do rodziców

Jakie zachowania przejawia młodzież buntująca się w stosunku do rodziców?	L. n 35	%
Kłóci się	30	86%
Nie słucha	29	83%
Pyskuje	28	80%
Wybucha płaczem	10	29%
Krzyczy	22	63%
Stosuje przemoc	6	17%
Szantażuje	4	11%
Trzaska drzwiami	21	60%

Jakie zachowania przejawia młodzież buntująca się w stosunku do rodziców?	L. n 35	%
Ucieka z domu	21	60%
Zamyka się w pokoju	24	69%
Inne	0	0%
Razem	195	557%

% nie równa się 100, ponieważ respondenci mogli dać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: badania własne.

Ankietowani określili, że najbardziej charakterystyczne zachowania młodzieży buntującej się w stosunku do rodziców to: kłótnie, zaznaczono 30 razy (86%), niesłuchanie się, zaznaczono 29 (83%), oraz „pyskowanie”, którą zaznaczono 28 razy (80%). Wśród zachowań młodzieży, które uczniowie zaznaczyli tyle samo razy, pojawiła się odpowiedź: trzaskanie drzwiami i uciekanie z domu. Z tabeli wynika, że najrzadziej wybieraną odpowiedzią, bo tylko 4 razy (11%), jest szantaż.

Tabela 9. Przejawy zachowania młodzieży buntującej się w stosunku do rówieśników

Jakie zachowania przejawia młodzież buntująca się w stosunku do swoich rówieśników?	L. n 35	%
Nie rozmawia z nimi	14	40%
Stosuje przemoc fizyczną (bije, kopie, popycha, odpycha, szarpie itp.)	19	54%
Stosuje przemoc słowną i niewerbalną (używa wulgaryzmów, grozi, poniża, obraża, wyśmiewa, przezywa, rozpowszechnia plotki i oszczerstwa, również poprzez SMS-y i Internet, pokazuje obraźliwe gesty, szantażuje itd.)	27	77%
Manipuluje	5	14%
Inne	0	0%
Razem		

% nie równa się 100, ponieważ respondenci mogli dać więcej niż jedną odpowiedź.

Źródło: badania własne.

Wyniki badań zamieszczone w tabeli 10 wskazują na najczęstsze przejawy zachowania młodzieży buntującej się w relacjach z rówieśnikami. Aż 27 (77%) razy zaznaczono, iż młodzież w stosunku do swoich kolegów stosuje przemoc słowną i niewerbalną (używa wulgaryzmów, grozi, poniża, obraża, wyśmiewa, przezywa, rozpowszechnia plotki i oszczerstwa, również poprzez SMS-y i Internet, pokazuje obraźliwe gesty, szantażuje itd.). 19 razy (54%) wskazano, iż gimnazjaliści stosują przemoc fizyczną (biją, kopią, „popychają”, odpychają, szarpia itp.). Natomiast na ostatnim miejscu znajduje się odpowiedź: manipulacje, wybrana 5 razy (14%).

„Bunt młodzieńczy odgrywa istotną rolę zarówno w rozwoju, jak i w funkcjonowaniu młodzieży, może także pełnić ważną funkcję w życiu społecznym. Warto przy tym brać pod uwagę pozytywne skutki buntu młodzieńczego i możliwe negatywne skutki tego buntu, zarówno dla młodzieży, jak i dla społeczeństwa, w którym ono żyje”¹³.

Bibliografia

- Czerwińska-Jasiewicz M., *Psychologia rozwoju młodzieży w kontekście biegu ludzkiego życia*, Wydawnictwo DIFIN SA, Warszawa 2015.
- Harwas-Napierała B., Trempała J., *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2014.
- Kurzępa J., Lisowska A., Pierzchalska A. (red), *Współczesna młodzież pomiędzy eros a thanatos*, Agencja Wydawnicza „ARGI”, Wrocław 2008.
- Matczak A., *Zarys psychologii rozwoju. Podręcznik dla nauczycieli*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003.
- Oleszkowicz A., *Bunt młodzieńczy*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2006.
- Oleszkowicz A., Senejko A., *Psychologia dorastania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.

¹³ M. Czerwińska-Jasiewicz, *Psychologia rozwoju młodzieży w kontekście biegu ludzkiego życia*, DIFIN, Warszawa 2015, s. 201.

Agnieszka Próchniak

Katedra Administracji i Socjologii
Akademia Pomorska w Słupsku

Problems of Young People in the Labour Market

Problemy młodych ludzi na rynku pracy

Abstract

The purpose of this article is to present the situation of young people aged 15–24 in the labour market. Lack of professional experience and adjustment of possessed knowledge, skills or education to the needs reported on the labor market by employers means that some of the youth experience unemployment or are employed on temporary contracts. The instability of work and income means that many young people are at risk of precariat. Staying out of work, especially in the long term, may result in the depreciation of skills and competences acquired during education / training and the exclusion of young people from the labour market. In order to counteract these negative tendencies, efforts are increasingly being made by government and European institutions for the professional activation of this group of people.

Keywords: labour market, youth unemployment, temporary contracts of youth

Abstrakt

Celem tego artykułu jest przedstawienie sytuacji młodych ludzi w wieku 15–24 lata na rynku pracy. Brak doświadczenia zawodowego i dostosowania posiadanej wiedzy, umiejętności czy wykształcenia do potrzeb zgłaszanych na rynku pracy ze strony pracodawców powoduje, że część młodzieży doświadcza bezrobocia lub są zatrudniani na umowy czasowe. Niestabilność pracy i dochodów powoduje, że wielu młodych ludzi jest zagrożona precariatem. Pozostawanie bez pracy, zwłaszcza w dłuższej perspektywie, może skutkować deprecjacją umiejętności i kompetencji nabytych w trakcie nauki/edukacji oraz wykluczeniem

młodych osób z rynku pracy. Aby przeciwdziałać tym negatywnym tendencjom, coraz częściej podejmowane są działania przez instytucje rządowe i europejskie na rzecz aktywizacji zawodowej tej grupy osób.

Słowa kluczowe: rynek pracy, bezrobocie młodzieży, umowy czasowe młodzieży

1. Wstęp

Od kilkunastu miesięcy w Polsce odnotowuje się stały spadek bezrobocia. Ostatnie dane na ten temat pokazują, że w 2017 roku wskaźnik bezrobocia osiągnął poziom 4,3%, a udział bezrobotnych wśród ogółu osób w wieku 15–65 lat i więcej liczył zaledwie 2,7%. Dane makroekonomiczne wskazują na wzrost gospodarczy, umacnianie polskiej waluty, dodatni bilans między eksportem a importem towarów z naszego kraju oraz dobre prognozy na wzrost polskiego PKB.

Mimo dobrych danych płynących z rynku dla osób poszukujących lub planujących zmienić pracę niektóre z badań pokazują, że młodym ludziom trudno wejść na rynek pracy tuż po ukończeniu kształcenia na poziomie średnim czy wyższym oraz osiągnąć stabilizację w zakresie zatrudnienia i uzyskiwanych dochodów. Tym, co utrudnia młodym ludziom znalezienie stałej pracy, jest brak doświadczenia zawodowego oraz niedopasowanie posiadanych umiejętności i kompetencji do potrzeb zgłaszanych na rynku pracy przez pracodawców.

Celem tego artykułu jest nakreślenie sytuacji na rynku pracy młodych ludzi w wieku 15–24 lata. Jest to grupa obejmująca zarówno osoby bardzo młode, nadal kontynuujące własną edukację, ale także osoby w wieku określanym jako wczesna dorosłość, które szczególnie doświadczają problemów związanych z zakończeniem etapu edukacji i chęcią rozpoczęcia własnej kariery zawodowej.

2. Charakterystyka aktywności edukacyjnej i zawodowej młodzieży

Według GUS w 2017 roku populacja młodzieży w wieku 15–24 lata w Polsce liczyła 3,79 mln osób (w tym 1,74 mln osób w wieku 15–19 lat i 2,05 mln osób w wieku 20–24 lata). Współczynnik aktywności zawodowej dla tej grupy wiekowej wynosił 35,2% (40,1% mężczyźni i 29,9% kobiety). Wraz ze wzrostem wieku młodzieży współczynnik ten osiągał coraz wyższe wskazania – 7,1% dla osób w wieku 15–19 lat i 59,1% dla osób w wieku 20–24 lata. Wskaźnik zatrudnienia w tej grupie wiekowej kształtował się na poziomie 30,0% (34,5% mężczyźni i 25,3% kobiety). Wraz ze wzrostem wieku on również przyjmował coraz wyższe wskazania – 5,2% dla osób w wieku 15–19 lat i 51,1% dla

osób w wieku 20–24 lata. Wśród pracującej młodzieży 14,2% stanowiły osoby z wyższym wykształceniem (7,3% mężczyzn i 21,3% kobiet); 33,7% osoby z wykształceniem policealnym i średnim zawodowym (33,6% mężczyzn i 33,5% kobiet); 22,0% osoby z wykształceniem średnim ogólnokształcącym (19,5% mężczyzn i 25,9% kobiet); 20,5% z wykształceniem zasadniczym zawodowym (27,1% mężczyzn i 11,1% kobiet) i 10,0% z gimnazjalnym (12,6% mężczyzn i 6,4% kobiet). W oparciu o umowę o pracę na czas nieokreślony pracowało 31,5% młodzieży (w tym 33,3% mężczyzn i 29,2% kobiet), zaś 68,5% pracowało w oparciu o umowę na czas określony (w tym 66,7% mężczyzn i 70,8% kobiet). Ponad cztery piąte młodzieży (88,8%) w wieku 15–24 lata pracowało jako pracownicy najemni, w tym głównie w sektorze prywatnym (91,9%) niż publicznym (8,1%). Niewielki odsetek z nich (4,6%) prowadził działalność na własny rachunek, zaś 6,3% bezpłatnie pomagało członkom swojej rodziny¹.

Biernymi zawodowo w tej grupie wiekowej było 2,45 mln osób, co stanowiło 64,8% ogółu młodzieży (w tym 47,3% mężczyzn i 52,7% kobiet). Wśród osób w wieku 15–19 lat aż 92,9% stanowiły osoby biernie zawodowo, zaś w grupie osób w wieku 20–24 lata było ich tylko 40,9%. Biernymi zawodowo była raczej młodzież z miasta (54,3%) niż ze wsi (45,7%). Wśród nich największy odsetek stanowiły osoby nadal kształcące się (88,4%, w tym 90,6% mężczyzn i 86,5% kobiet). Co dwunasta z tych osób (8,0%) była bierna zawodowo ze względu na obowiązki rodzinne i prowadzenie domu (dotyczyło to 4,5% mężczyzn i 11,1% kobiet). Niewielki odsetek osób w tej grupie wiekowej był bierny z powodu swojej niepełnosprawności/choroby (2,0%, w tym 2,5% mężczyzn i 1,6% kobiet) oraz z powodu zniechęcenia w bezskutecznym poszukiwaniu pracy (0,7%, w tym 1,3% mężczyzn)².

Niska aktywność zawodowa młodzieży w wieku 15–19 lat wiąże się przede wszystkim z kontynuowaniem nauki, którą od kilku lat realizują raczej w liceach ogólnokształcących i profilowanych (48,0% w 2016 wobec 50,9% w 2012), niż w technikach (38,8% w 2016 wobec 35,9% w 2012) czy w zasadniczych szkołach zawodowych (13,2% w 2016 wobec 13,2% w 2012). Młodzież mieszkająca na wsi częściej niż młodzież mieszkająca w mieście uczy się w technikach (52,9% wobec 38,1%) i zasadniczych szkołach zawodowych (19,6% wobec 12,9%) niż liceach ogólnokształcących (27,5% wobec 49,0%)³.

Część młodych ludzi w wieku 20–24 lata nadal wybiera studia po ukończeniu kształcenia na poziomie średnim. W Polsce wskaźnik skolaryzacji netto dla szkolnictwa wyższego rozumiany jako stosunek (wyrażony procentowo) liczby osób uczących się w nominalnym wieku kształcenia na danym poziomie do całej populacji osób będących w wieku nominalnie przypisanym temu poziomowi

¹ GUS, *Aktywność ekonomiczna ludności Polski III kwartał 2017*, Warszawa 2018, s. 119.

² *Ibidem*, s. 177.

³ GUS, *Kapitał ludzki w Polsce w latach 2012–2016. Studia i analizy statystyczne*, Warszawa 2017, s. 134.

kształcenia w roku akademickim 2016/2017 wyniósł 36,0%, co oznaczało, że co trzecia osoba w wieku 20–24 lata podejmowała określony rodzaj studiów. Wartości tego wskaźnika regularnie spadają od roku akademickiego 2012/2013 (40,2%) ze względu na coraz mniejszą liczebność osób rozpoczynających studia, ale także nasycenie rynku pracy osobami z wyższym wykształceniem, dla których coraz częściej brakuje pracy po studiach. Jak podaje Główny Urząd Statystyczny, od wielu lat najbardziej popularnymi wśród studentów studiów wyższych są kierunki związane z naukami społecznymi, dziennikarstwem, informacją, gospodarką, administracją i prawem. Jednak od kilku lat odsetek studiujących na nich systematycznie się zmniejsza na rzecz studentów wybierających coraz częściej studia na kierunkach związanych z nauką, techniką, przemysłem i budownictwem. Według danych GUS w roku akademickim 2015/2016 wśród kończących studia najwięcej było absolwentów: administracji, prawa i biznesu (23,3%); techniki, przemysłu i budownictwa (20,2%); nauk społecznych (11,4%) i pedagogicznych (10,2%). Nieco mniej osób ukończyło studia w zakresie nauk medycznych (8,9%), humanistycznych (8,2%) i usług (7,8%). Najmniej studentów ukończyło studia w zakresie nauk przyrodniczych, matematyki i statystyki (4,9%); technologii teleinformatycznych (3,5%) i rolnictwa (1,5%)⁴.

3. Zjawisko bezrobocia młodzieży w Europie i w Polsce

Dane dotyczące problemu bezrobocia młodych ludzi pokazują, że w Polsce, jak i w wielu krajach Unii Europejskiej, mimo wzrostu gospodarczego są oni nadal liczną grupą pozostającą bez pracy. Według danych Eurostatu stopa bezrobocia wśród młodzieży europejskiej w wieku 15–24 lata w 2017 roku wynosiła 16,8% i była o 9,1% wyższa niż stopa bezrobocia notowana dla osób w wieku 25–75 lat (7,7%). Stanowiło to około 3,8 mln młodych ludzi pozostających bez pracy, mimo starań podejmowanych w celu jej znalezienia. Odsetek młodych bezrobotnych był najwyższy w Grecji (43,3%), w Hiszpanii (38,6%) i we Włoszech (35,1%), zaś niskie bezrobocie wśród młodzieży notowano w Słowenii (11,7%), na Łotwie (10,9%), na Węgrzech (10,7%), w Austrii (9,7%), w Holandii (8,9%), w Czechach (7,9%) i w Niemczech (6,8%)⁵.

W Polsce według danych GUS z 2017 roku stopa bezrobocia wśród osób w wieku 18–24 lata wynosiła 14,7%. W grupie osób w wieku 18–19 lat kształtowała się na poziomie 29,5%, zaś wśród osób w wieku 20–24 lata – 13,4%. Udział bezrobotnych w całej populacji młodzieży w danej grupie wiekowej wy-

⁴ GUS, *Kapitał ludzki w Polsce w latach 2012–2016*, op. cit., s. 46, 140, 145–148.

⁵ Eurostat, *Unemployment statistics*, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/Unemployment_statistics, [dostęp: 20.01.2018 r.].

nosił 7,0% dla osób w wieku 18–24 lata, 4,3% dla osób w wieku 18–19 lat i 7,9% dla osób w wieku 20–24 lata⁶. W grupie wszystkich osób zarejestrowanych jako bezrobotni młodzież w wieku 15–24 lata stanowiła 24,1% (w tym 25,2% mężczyzn i 22,6% kobiet). Wśród bezrobotnych mieszkających na wsi co trzecia osoba (33,4%), a wśród bezrobotnych mieszkających w mieście co piąta (18,1%) była w wieku 15–24 lata. W tej grupie wiekowej status osoby bezrobotnej w zdecydowanej części wynikał z faktu ukończenia szkoły i niemożności znalezienia pierwszej pracy (59,4%, dotyczyło to 54,5% mężczyzn i 67,4% kobiet) niż utraty pracy dotychczasowej (22,8%, dotyczyło to 25,5% mężczyzn i 19,8% kobiet), powrotu do pracy po przerwie (10,7%, dotyczyło to 11,8% mężczyzn i 9,3% kobiet) czy wreszcie rezygnacji z pracy dotąd wykonywanej (6,6%, dotyczyło to tylko 9,1% mężczyzn). Młodzi ludzie na ogół szukali pracy poprzez swoich krewnych i znajomych (70,0%), bezpośredni kontakt z zakładem pracy (49,7%), powiatowy urząd pracy (47,2%), zamieszczanie lub odpowiadanie na ogłoszenia (34,5%). Rzadziej było to uczestniczenie w testach i rozmowach kwalifikacyjnych (10,6%) czy też korzystanie z prywatnych biur pośrednictwa pracy (5,6%). W przypadku osób bezrobotnych w wieku 15–19 lat znajdowali oni pracę w ciągu 3 miesięcy od daty rejestracji w urzędzie pracy. W przypadku bezrobotnych w wieku 20–24 lata ponad połowa z nich (52,8%) znajdowała pracę w ciągu 3 miesięcy od daty rejestracji (dotyczyło to 48,9 % mężczyzn i 56,7% kobiet). Co trzecia osoba z tej grupy (34,4%) podejmowała pracę w ciągu 4–12 miesięcy (dotyczyło to 36,8% mężczyzn i 31,3% kobiet). Co ósmy bezrobotny (12,8%) w wieku 20–24 lat czekał na pracę dłużej niż 13 miesięcy (dotyczyło to 14,3% mężczyzn i 11,9% kobiet). Wśród bezrobotnej młodzieży przeważały raczej osoby z wykształceniem policealnym i średnim zawodowym (26,9%), zasadniczym zawodowym (24,4%), średnim ogólnokształcącym (22,8%) niż gimnazjalnym, podstawowym i niepełnym podstawowym (15,7%) czy wyższym (10,6%). W grupie mężczyzn bezrobotni legitymowali się głównie wykształceniem zasadniczym zawodowym (31,8%), policealnym i średnim zawodowym (29,1%), niż średnim ogólnokształcącym (17,3%), gimnazjalnym, podstawowym i niepełnym podstawowym (17,3%) czy wyższym (4,5%). W grupie kobiet bezrobotne legitymowały się głównie wykształceniem średnim ogólnokształcącym

⁶ Stopa bezrobocia wśród młodzieży to odsetek bezrobotnych w wieku od 15 do 24 lat w porównaniu do całkowitej siły roboczej (zarówno zatrudnionej, jak i bezrobotnej) w tej grupie wiekowej. Należy jednak pamiętać, że duża część osób w tym wieku znajduje się poza rynkiem, pracy, ponieważ wielu młodych ludzi nadal uczy się lub studiuje w pełnym wymiarze godzin, a zatem nie są oni dostępni do pracy. To wyjaśnia, dlaczego stopy bezrobocia wśród młodzieży są na ogół wyższe niż ogólne stopy bezrobocia innych grup wiekowych. Z tego powodu często stosuje się wskaźnik bezrobocia młodzieży liczony jako odsetek bezrobotnych młodych ludzi w porównaniu do całkowitej populacji tej grupy wiekowej obejmującej nie tylko osoby aktywne zawodowo, ale także bierne zawodowo (osoby uczące się, niepełnosprawne, opiekujące się członkami rodziny). Według tych miar stopa bezrobocia jest niemal dwukrotnie niższa.

(30,2%), policealnym i średnim zawodowym (24,4%) niż wyższym (16,3%), zasadniczym zawodowym (15,1%) czy gimnazjalnym, podstawowym i niepełnym podstawowym (13,9%)⁷.

4. Młodzież NEET

Grupą budzącą szczególny niepokój są osoby niezainteresowane ani dalszą własną edukacją, ani udziałem w szkoleniach nadających różne kwalifikacje zawodowe, ani zmotywowane do aktywnego poszukiwania i wykonywania pracy zawodowej. Według danych Eurostatu w 2016 roku grupa ta w Europie obejmowała populację 6,6 milionów młodych ludzi, określanych w skrócie młodzieżą NEET (Not in Education, Employment, or Training) i stanowiła 11,6% młodych Europejczyków w wieku 15–24 lata. O ile w grupie wiekowej 15–19 lat tej kategorii młodzieży odpowiadał odsetek zaledwie 6,1%, to w grupie osób 20–24 lata osób tych było około 16,7%. Kategoria NEET mieści w sobie zarówno młode osoby poszukujące pracy, jak i takie, które nie są zainteresowane poszukiwaniem zatrudnienia oraz z różnych powodów są wykluczone z rynku pracy (długotrwale chorzy, niepełnosprawni, opiekujący się dziećmi lub krewnymi). Odsetek młodzieży NEET przyjmuje różne wartości w poszczególnych krajach, najwyższe osiągając we Włoszech (19,9%), Bułgarii (18,2%), Chorwacji (16,9%) i Grecji (15,8%), a najniższe w Holandii (4,6%), Luksemburgu (5,4%), Danii (5,8%), Szwecji (6,5%) i Niemczech (6,7%). W Polsce wskaźnik ten w 2016 roku wyniósł 10,5% dla osób w wieku 15–24 lata. W grupie wiekowej 15–19 lat osób tych było 2,9%, a w grupie 20–24 lata – 16,8%⁸.

Młodzież NEET jest traktowana jako niewykorzystany potencjał kapitału ludzkiego danego społeczeństwa, który jest poza rynkiem pracy albo z wyboru, albo wbrew sobie. Według badań Eurofound to zróżnicowana grupa, w której można wyróżnić siedem podkategorii osób. Największą z nich stanowią osoby krótkotrwale (29,8%) i długotrwale bezrobotne (22,0%) oraz osoby opiekujące się członkami swoich rodzin – dziećmi, osobami starszymi lub długotrwale chorymi (15,4%). Kolejne grupy to osoby wybierające alternatywne ścieżki kariery, jak np. artyści (12,5%), osoby niepełnosprawne niemogące podjąć pracy zarobkowej (6,8%), osoby zniechęcone poszukiwaniem pracy (5,8%) i osoby, które podjęły ponownie naukę lub szkolenie (7,8%), co może skutkować w niedalekiej przyszłości wyjściem z kategorii NEET⁹. W Polsce młodzież NEET to przede

⁷ GUS, *Aktywność ekonomiczna Polski*, op. cit., s. 119, 159, 163–164.

⁸ Eurostat, *Young people neither in employment nor in education and training by sex, age and labour status (NEET rates)* [http://ec.europa.eu/eurostat/Statistics on young people neither in employment nor in education or training](http://ec.europa.eu/eurostat/Statistics%20on%20young%20people%20neither%20in%20employment%20nor%20in%20education%20or%20training), dostęp: 20.01.2018 r.

⁹ Eurofound, *Młodzież NEET*, www.eurofound.europa.eu/pl/topic/neets, dostęp: 20.01.2018 r.

wszystkim osoby zajmujące się członkami swoich rodzin (31,1%), osoby krótko (30,3%) i długotrwale bezrobotne (18,8%), osoby niepełnosprawne (9,2%), osoby zniechęcone poszukiwaniem pracy (6,0%), osoby podejmujące naukę (2,7%) i wybierające alternatywne ścieżki kariery (1,2%). Co ciekawe, bezrobotną część młodzieży NEET stanowią raczej mężczyźni, zaś bierną zawodowo – kobiety¹⁰.

Młodzież NEET budzi troskę polityków wielu państw, ponieważ jest ona narażona na długotrwale wykluczenie z rynku pracy ze względu na swoje niskie kwalifikacje (na ogół niski poziom wykształcenia) lub ambicje zawodowe (mimo posiadania wyższego wykształcenia), zagrożona ubóstwem ze względu na brak stałych dochodów pozwalających zaspokajać podstawowe potrzeby, a także zagrożona ograniczeniem dostępu do usług medycznych czy zabezpieczeń społecznych gwarantowanych dla osób pracujących. Może być również skazana na margines życia społecznego ze względu na środowisko rodzinne, z którego się wywodzi (rodziny patologiczne, rodziny imigrantów) oraz brak lub ograniczony dostęp do dóbr kultury. Z punktu widzenia polityki państwa jest to grupa nieproduktywna, ponieważ nie dostarcza państwu dochodu w postaci podatków z pracy i konsumpcji dóbr oraz stanowi koszt z powodu uzyskiwanych świadczeń socjalnych w sytuacji braku dochodów. Już dziś koszt funkcjonowania tej grupy w samej Unii Europejskiej szacuje się na 153 mld euro z tytułu wypłacanych zasiłków oraz utraconych zarobków i podatków.

Z tego też względu coraz częściej w ramach polityki zatrudnienia poszczególnych państw postuluje się o podejmowanie konkretnych działań na rzecz zapobiegania bezrobociu wśród osób młodych i poprawy ich sytuacji na rynku pracy. W kwietniu 2013 roku kraje Unii Europejskiej przyjęły program „Gwarancje dla młodzieży”, w ramach którego każde państwo zobowiązało się do tego, aby młodzieży do 25. roku życia umożliwić dostęp do dobrych jakościowo ofert pracy, kształcenia ustawicznego oraz przygotowania zawodowego i stażu. Do 2016 roku programem tym objęto 16 mln młodych ludzi. Prawie dwie trzecie z nich (62,5% – około 10 mln osób) podjęło pracę lub dalsze kształcenie, a także wzięło udział w przygotowaniu zawodowym lub stażu. Efekty tego programu w połączeniu z dobrą koniunkturą gospodarczą w Europie przyniosły konkretne rezultaty w postaci spadku bezrobocia z poziomu 23,7% w 2013 roku do poziomu 18,7% w 2016 roku. Odsetek młodzieży NEET w Europie w wieku 15–24 lata obniżył się z poziomu 13,2% w 2013 roku do 11,5% w 2016 roku. W Polsce spadł on z poziomu 12,2% w 2013 roku do 10,5% w 2016 roku¹¹.

¹⁰ Eurofound, Exploring the diversity of NEETs: County profile. www.eurofound.europa, dostęp: 20.01.2018 r.

¹¹ Komisja Europejska, *Zatrudnienie, sprawy społeczne i włączenie społeczne. Program „Gwarancje dla Młodzieży”*, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1079&langId=pl> dostęp: 20.01.2018 r.

Wielu pracodawców niechętnie zatrudnia młodych ludzi ze względu na duże koszty przysposobienia pracownika do miejsca pracy, ale także dużą mobilność tej grupy ludzi, która niekiedy opuszcza firmę, gdy już nabierze odpowiednich kwalifikacji do podjęcia pracy. By choć w części przełamać opór pracodawców przed zatrudnianiem młodych osób, ale także zahamować ich rotację i skłonić obie strony do związania się zawodowo ze sobą na dłużej, wdraża się programy mające wspomóc finansowo firmy i przedsiębiorstwa w ich kształceniu zawodowym.

Jednym z nich jest obowiązujący w Polsce program „Praca dla młodych”. W jego ramach pracodawca, który zatrudni na co najmniej 12 miesięcy w pełnym wymiarze godzin osobę bezrobotną do 30. roku życia, zarejestrowaną w urzędzie pracy, będzie mógł skorzystać z refundacji części kosztów poniesionych na jego wynagrodzenie, nagrody czy składki na ubezpieczenie społeczne. Maksymalna wysokość refundacji może wynieść do 100% minimalnego wynagrodzenia za pracę wraz ze składką na ubezpieczenia społeczne od tego wynagrodzenia. Po zakończeniu refundacji pracodawca jest zobowiązany do utrzymania zatrudnienia w pełnym wymiarze czasu pracy przez minimum 12 miesięcy. W tym czasie może skorzystać ze środków Krajowego Funduszu Szkoleniowego na podnoszenie kwalifikacji zatrudnionej osoby. Szacuje się, że program ten może umożliwić przeszło 100 tys. młodym ludziom podjęcie pracy w pełnym wymiarze czasu pracy w okresie najbliższych trzech lat¹².

5. Elastyczne formy zatrudnienia młodych ludzi

Problemem młodych ludzi jest nie tylko wejście na rynek pracy, ale także utrzymanie się na nim. Na ogół pierwszą umową o pracę, jaką pracodawcy chętnie podpisują z młodym człowiekiem, jest umowa na czas określony zawierana w formie umowy cywilnoprawnej regulowanej przez kodeks cywilny, a nie kodeks pracy. Badania GUS na temat nietypowych form zatrudnienia z 2016 roku pokazują, że w grupie osób pracujących w wieku 15–24 lata odsetek zatrudnienia na podstawie umowy zlecenia i umowy o dzieło w pracy głównej wśród wszystkich osób pracujących w tym wieku wyniósł 13,1% (dla całej populacji pracujących było to 4,4%). Co więcej, dla przeważającej liczby osób (80,2%) przebadanych przez GUS praca na umowach cywilnoprawnych nie była ich własnym dobrowolnym wyborem i, co równie ważne, dla prawie każdego badanego (92,5%) była to jedyna forma pracy wykonywana w tym czasie¹³. Według Eurostatu na umowach

¹² Program Praca dla Młodych, www.mpips.gov.pl/praca/program-praca-dla-mlodych/, dostęp: 20.01.2018 r.

¹³ GUS, *Pracujący w nietypowych formach zatrudnienia. Notatka informacyjna*, Warszawa, styczeń 2016.

czasowych w Polsce w 2016 roku pracowało 70,6% osób w wieku 15–24 lata, podczas gdy w Unii Europejskiej odsetek dla tej grupy wiekowej wynosił 43,8%. Umowy te były zdecydowanie jedynymi formami zatrudnienia młodych w wieku 15–19 lat (92,4% w Polsce wobec 58,0% w Unii), natomiast w przypadku osób w wieku 20–24 lata odsetek ten wynosił 69,0% (w Unii – 39,5%)¹⁴.

Z perspektywy pracodawcy umowa ta w trakcie czasowego obowiązywania pozwala przyrzeć się nowemu pracownikowi, jak sobie radzi w danym miejscu, jak wykorzystuje posiadane kompetencje i umiejętności, czy pasuje do zespołu pracowniczego i kultury organizacyjnej firmy. Z drugiej strony, jest tanią/dobłą formą zatrudniania pozwalającą regulować (obniżać lub podwyższać) koszty pracy i bezproblemowo, na określony czas, pozyskiwać dodatkowych pracowników lub zwalniać pracowników zbędnych z punktu widzenia funkcjonowania firmy.

Z perspektywy pracownika umowa ta pozwala na świadczenie pracy w ściśle określony sposób i w ściśle określonym czasie. Dla osoby zainteresowanej jedynie pracą dorywczą nie wiąże ona pracownika na stałe z pracodawcą i pozwala osiągnąć pewien minimalny dochód z pracy. Umowy cywilnoprawne jednak nie zapewniają większości przywilejów gwarantowanych osobom zatrudnionym na podstawie umów o pracę. Nie ma w nich ubezpieczenia chorobowego, macierzyńskiego czy rehabilitacyjnego. Pracownikom zatrudnionym na te umowy nie przysługuje ubezpieczenie emerytalne, rentowe czy chorobowe. Nie obowiązują tutaj również przepisy dotyczące minimalnych wynagrodzeń, wypłaty nadgodzin, okresów wypowiedzenia czy urlopów. Utrudniony jest dla nich także dostęp do szkoleń i programów podwyższania kwalifikacji zawodowych. W przypadku pracy dorywczej lub dodatkowej brak szeregu przywilejów i zabezpieczeń w tego typu umowach nie stanowi problemu dla osoby pracującej. Jednak gdy staje się ona jedyną formą zatrudnienia pracownika w dłuższej perspektywie czasowej, rodzi szereg problemów w wymiarze życia osobistego, zawodowego i gospodarczego państwa.

Umowy cywilnoprawne nie dają stabilnego zatrudnienia, ograniczają finansowe możliwości ludzi (nie pozwalają zaciągać pożyczek i kredytów, niskie stawki nie zapewniają możliwości godnego życia na poziomie podstawowym), rodzą stres związany ze świadomością utraty pracy w określonej perspektywie czasowej i niepewność co do dalszych losów zawodowych w danym miejscu pracy i zamieszkania. W dalszej konsekwencji nie pozwalają na pełne uniezależnienie finansowe od własnych rodziców czy też podejmowanie bardziej dojrzałych decyzji o wchodzeniu w związki małżeńskie i decyzji macierzyńskich. Brak perspektyw na stałe zatrudnienie i wyższe pensje skłania młodych ludzi do migracji zarobkowych albo do większych aglomeracji miejskich, albo za granicę,

¹⁴ Eurostat, *Young temporary employees as percentage of total number of employees by sex, age and country of birth*, http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/yth_empl_050, dostęp: 20.01.2018 r.

przyczyniając się tym samym do „drenażu mózgów” i wyjazdu osób stanowiących cenny zasób pracy¹⁵.

Regularne badania firmy Work Service na temat migracji zarobkowych Polaków pokazują, że w 2017 roku w grupie osób w wieku 18–24 lata aż 29,0% badanych rozważało wyjazd do pracy za granicę. W porównaniu do badań z 2016 roku w tej grupie badanych nastąpił wzrost o 21,0% (z poziomu 8,0%). Decyzja o migracji rozważana była raczej przez osoby z wykształceniem średnim (44,0%), zawodowym (29,0%) i podstawowym (16,0%) niż wyższym (11,0%); posiadające dochody netto poniżej 2000 zł (64,0%); pracujące na pełny etat (37,0%), niepełny etat/umowy o dzieło (22,0%) i osoby bezrobotne (22,0%). Niezmiennym powodem emigracji wskazywanym przez badanych były wyższe zarobki za granicą niż w Polsce (82%), wyższy standard życia (40,0%), lepsze perspektywy rozwoju zawodowego (36,0%), brak odpowiedniej pracy w Polsce (24,0%) i lepsze warunki socjalne (24,0%)¹⁶.

Osoby trwale zatrudnione na umowach czasowych mają dużą szansę stać się prekariuszami, czyli osobami zajmującymi niskopłatny, niestabilny i nieobjęty systemem świadczeń socjalnych rynek pracy. Brak stabilności zatrudnienia i dochodów nie pozwala prekariuszom na formowanie się ich tożsamości zawodowej. Nie mogą oni stać się w pełni profesjonalistami, bo nie mają szansy na rozwijanie swoich kompetencji i doświadczeń w danej dziedzinie w jednym miejscu pracy. Niepewność zatrudnienia nie sprzyja rozwijaniu poczucia przynależności do społeczności zawodowej i „zakorzenienia w firmie”. Ten stan może utrudniać budowanie postawy odpowiedzialności za własne działania i losy firmy oraz nie służy postawie lojalności wobec przełożonego i zespołu pracowniczego. Może nie sprzyjać wyzwalaniu zaangażowania w pracę i utożsamiania się z kulturą organizacyjną firmy. Może nie motywować do doskonalenia swoich umiejętności wobec braku perspektyw na stałe zatrudnienie, awans czy wyższe wynagrodzenie. Wobec czasowego charakteru swojej pracy w danym miejscu prekariusze mogą doświadczać poczucia alienacji i instrumentalnego traktowania przez innych pracowników, braku poczucia własnej wartości i bezcelowości swojego działania oraz braku społecznego szacunku dla wykonywanej przez nich pracy¹⁷.

W tym kontekście dość wymownie prezentują się wyniki badań GUS na temat czynników najważniejszych w pracy zawodowej. Dla osób w wieku 18–24 lata tymi czynnikami są: odpowiednia płaca (67,0%), brak napięć i stresów (61,3%), stabilność zatrudnienia (52,7%), możliwość rozwoju osobiste-

¹⁵ Ł. Krzyżanowska, M. Stec, *Rynek pracy – główne pojęcia i teorie*, [w:] A. Giza, M. Sikorska (red.), *Współczesne społeczeństwo polskie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 537.

¹⁶ Work Service, *Migracje zarobkowe Polaków VII*, Listopad 2017, www.workservis.com, dostęp: 20.01.2018 r.

¹⁷ G. Standing, *Prekariat. Nowa niebezpieczna klasa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014, s. 22–35.

go (29,8%), dogodne godziny pracy (22,6%), praca zgodna z umiejętnościami (21,6%), duża samodzielność (19,2%), możliwość szybkiego awansu (8,5%), długi czas urlopów w pracy (4,9%), wykonywanie zajęcia poważanego przez ludzi (1,8%) oraz możliwość wykonywania pracy w domu (1,6%). Dla tej grupy osób niemożność znalezienia pracy po ukończeniu szkoły (46,2%) oraz posiadanie niestałych i niepewnych dochodów (16,9%) jest oceniane jako bardziej dotkliwe w sferze życia zawodowego niż posiadanie pracy uciążliwej/brudnej/niebezpiecznej (11,8%), nadmiar obowiązków w pracy trudny do podołania im (7,9%), ominięcie awansu zawodowego (6,1%), poważne problemy z szefem (5,9%), niesprawiedliwe traktowanie w pracy (5,9%) czy przeniesienie na gorsze stanowisko (3,8%). Główne cele zawodowe tej grupy badanych koncentrują się raczej na zdobyciu nowych kwalifikacji jako możliwości lepszych zarobków w przyszłości (24,4%) i podjęciu lepiej płatnej lub dodatkowej pracy (15,5%) niż na awansie zawodowym (9,1%) czy założeniu własnej firmy (1,1%)¹⁸. Badania te jak w soczewce pokazują, że u progu własnej kariery zawodowej dla młodych ludzi najważniejsza jest stabilizacja i pewność zatrudnienia wraz z odpowiednim wynagrodzeniem niż czynniki związane z rozwojem i awansem zawodowym, które mogą być istotne, gdy ma się już ugruntowaną pozycję w pracy.

6. Umiejętności i kompetencje cenione przez pracodawców u młodzieży

Problemem młodych ludzi na rynku pracy jest brak umiejętności i kompetencji, których oczekują pracodawcy wobec swoich obecnych lub przyszłych pracowników. Według nich idealny kandydat aplikujący o pracę tuż po skończonej edukacji powinien mieć przede wszystkim specjalistyczną wiedzę i znajomość branży, w której działa firma oraz znać przynajmniej jeden język obcy. Ponadto pracodawcy cenią określone kompetencje osobiste (takie jak: gotowość do stałego rozwoju, zaangażowanie, etyczne postępowanie, odpowiedzialność, elastyczność i zdolność do adaptacji, dążenie do osiągania założonych rezultatów, lojalność wobec firmy, empatia, umiejętność podejmowania decyzji), interpersonalne (efektywna komunikacja, umiejętność pracy w zespole i z osobami z różnych środowisk, umiejętności negocjacyjne) czy intelektualne (umiejętność określania priorytetów i rozwiązywania problemów, logicznego i niezależnego myślenia, kreatywność). Obok kompetencji miękkich coraz bardziej są cenione także umiejętności związane z myśleniem analitycznym i umiejętność obsługi specjalistycznych programów komputerowych¹⁹.

¹⁸ GUS, *Kapitał ludzki w Polsce w latach 2012–2016*, op. cit., s. 228–232.

¹⁹ *Nauka w Polsce, Idealny absolwent studiów ze specjalistyczną wiedzą i kompetencjami miękkimi*, www.naukawpolsce.pap.pl, dostęp: 20.01.2018 r.

Pracodawcy często zwracają uwagę na luki kompetencyjne młodych osób starających się o pracę. Dotyczą one różnicy w ocenie ważności danej kompetencji dla pracodawcy, a tym co reprezentują sobą i swoją wiedzą absolwenci. W ocenie pracodawców tym co nie zawsze potrafią młodzi absolwenci, a powinni już umieć po skończonej edukacji, jest umiejętność organizacji pracy i efektywnego zarządzania czasem, rozwiązywania problemów, ale także umiejętność pracy pod presją i elastyczność w działaniu. Ponadto młodym ludziom zarzuca się brak poprawnej samooceny (świadomości swoich mocnych i słabych stron), nieefektywne komunikowanie się, niewłaściwe zaangażowanie w pracę i brak chęci do związania się z firmą na dłużej. Dodatkowo przypisuje się im brak umiejętności negocjacyjnych czy pracy w zespole. Dla niektórych pracodawców luką kompetencyjną jest brak doświadczenia zawodowego absolwentów, fachowej wiedzy adekwatnej do działania przedsiębiorstw czy nieumiejętność zarządzania projektami²⁰.

Z tego też względu coraz częściej pracodawców zachęca się do ścisłej współpracy ze szkołami branżowymi i wyższymi przy opracowywaniu programów kształcenia dla określonych kierunków, tak by już na etapie uczenia się/studiowania choć w części program ten pozwalał na rozwijanie konkretnych umiejętności i kompetencji poszukiwanych przez pracodawców u osób starających się u nich o pracę. Lokalnie działających przedsiębiorców zachęca się także do współpracy przy organizowaniu praktyk i staży dla uczniów/studentów, by umożliwić im w trakcie nauki także pozyskiwanie potrzebnego doświadczenia zawodowego. Tego typu działania wydają się najlepszą drogą do niwelowania luk kompetencyjnych, które dostrzega się obecnie u absolwentów szkół średnich i wyższych. Kształcenie zgodne z zapotrzebowaniem rynku pozwala także młodym ludziom lepiej dostosować się do szybko zmieniających się warunków na rynku pracy oraz pojawiających się tym samym nowych zadań i funkcji zawodowych.

7. Podsumowanie

Młodzi ludzie są ważnym zasobem ludzkim każdego społeczeństwa. Wielu z nich kształci się, by tą drogą zdobyć niezbędne kompetencje i umiejętności przydatne w przyszłej pracy zawodowej. O ile zdecydowana większość młodzieży w wieku 15–19 lat nadal uczestniczy w różnych formach edukacji i szkoleń, to osoby w wieku 20–24 są grupą bardziej zróżnicowaną pod względem swojej

²⁰ Raport, *Kompetencje i kwalifikacje poszukiwane przez pracodawców wśród absolwentów szkół wyższych wchodzących na rynek pracy. Wyniki badania przeprowadzonego przez Szkołę Główną Handlową w Warszawie, Amerykańską Izbę Handlu w Polsce oraz Ernst & Young, Warszawa, maj 2012* www.firma.sgh.waw.pl, dostęp: 20.01.2018 r.

sytuacji edukacyjno-zawodowej. Jeszcze kilka dekad temu młodzi ludzie wchodzili na rynek pracy raczej po ukończeniu swojej edukacji na poziomie średnim lub wyższym. W dzisiejszych czasach coraz częściej, z konieczności lub wyboru, starają się oni szybciej wejść na rynek pracy, niekiedy łącząc edukację z pracą w niepełnym wymiarze lub pracując sezonowo, by poprawić swoją sytuację finansową. Coraz częściej jest i tak, że osoby młode zatrudnione dalej kształcą się, by zdobyć nowe umiejętności i podnieść swoje dotychczasowe kwalifikacje.

Znalezienie pracy jest problemem, z którym musi się zmierzyć każdy młody człowiek po zakończeniu swojej edukacji. Młodzi absolwenci kończący szkoły zasadnicze, średnie czy wyższe napotykają na trudności związane ze znalezieniem przede wszystkim stabilnego zatrudnienia. Głównym problemem młodych ludzi na rynku pracy jest nie tylko brak doświadczenia zawodowego, ale także brak dostosowania posiadanej wiedzy, umiejętności i wykształcenia do potrzeb zgłaszanych na rynku pracy ze strony pracodawców. To niedopasowanie posiadanych kwalifikacji do potrzeb rynku pracy powoduje, że część z nich zasila grupę osób bezrobotnych. Inni decydują się na podjęcie jakiejkolwiek pracy, w jakimkolwiek zawodzie i za niewielkie pieniądze, by tylko wejść na rynek pracy. Bardziej mobilni wyjeżdżają za granicę, podejmując pracę nie w swoim zawodzie i poniżej własnych aspiracji oraz oczekiwań zawodowych. Niestabilność pracy i dochodów powoduje, że wielu młodych ludzi jest zagrożona prekariatem.

Pozostawanie bez pracy, zwłaszcza w dłuższej perspektywie, może skutkować deprecjacją umiejętności i kompetencji nabytych w trakcie nauki/edukacji oraz wykluczeniem młodych osób z rynku pracy. Aby przeciwdziałać tym negatywnym tendencjom, coraz częściej podejmowane są działania przez instytucje rządowe i europejskie na rzecz aktywizacji zawodowej tej grupy osób poprzez wyposażenie ich w nowe umiejętności i kompetencje drogą staży i praktyk, tak by umożliwić im podejmowanie pracy wysokiej jakości – dającej wysokie dochody, zapewniającej stabilność zatrudnienia i ochronę praw socjalnych.

Zatrudnienie młodych ludzi jest nie tylko warunkiem realizacji ich własnych aspiracji osobistych i zawodowych, ale w szerszym kontekście warunkiem rozwoju gospodarczego i dobrostanu społecznego państwa. Jest to szczególnie istotne wobec zmieniającej się demografii i starzejącego się społeczeństwa, w którym coraz bardziej wzrasta obciążenie demograficzne osób aktywnych zawodowo coraz szybciej rosnącą grupą osób w wieku poprodukcyjnym. Pozostawanie młodych ludzi poza rynkiem pracy nie tylko nie włącza ich w partycypacyjny system zabezpieczenia emerytalnego danego społeczeństwa, ale również nie pozwala im na wypracowywanie własnych składek i prawa do świadczeń emerytalnych w przyszłości.

Bibliografia

- Eurofound, *Młodzież NEET*, www.eurofound.europa.eu/pl/topic/neets, dostęp: 20.01.2018 r.
- Eurofound, *Exploring the diversity of NEETs: County profile*. www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef1602en2.pdf, dostęp: 20.01.2018 r.
- Eurostat, *Young people neither in employment nor in education and training by sex, age and labour status (NEET rates)*, http://ec.europa.eu/eurostat/Statistics_on_young_people_neither_in_employment_nor_in_education_or_training, dostęp: 20.01.2018 r.
- Eurostat, *Young temporary employees as percentage of total number of employees by sex, age and country of birth*, http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/yth_empl_050, dostęp: 20.01.2018 r.
- Eurostat, *Unemployment statistics*, http://ec.europa.eu/eurostat/Unemployment_statistics, dostęp: 20.01.2018 r.
- GUS, *Aktywność ekonomiczna ludności Polski III kwartał 2017*, Warszawa 2018.
- GUS, *Kapitał ludzki w Polsce w latach 2012–2016. Studia i analizy statystyczne*, Warszawa 2017.
- GUS, *Pracujący w nietypowych formach zatrudnienia. Notatka informacyjna*, Warszawa styczeń 2016.
- Komisja Europejska, *Zatrudnienie, sprawy społeczne i włączenie społeczne. Program „Gwarancje dla Młodzieży”*, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1079&langId=Pl>, dostęp: 20.01.2018 r.
- Krzyżanowska Ł., Stec M., *Rynek pracy – główne pojęcia i teorie*, [w:] A. Giza, M. Sikorska (red.), *Współczesne społeczeństwo polskie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Program Praca dla Młodych*, www.mpips.gov.pl/praca/program-praca-dla-mlodych/. dostęp: 20.01.2018 r.
- Nauka w Polsce, Idealny absolwent studiów ze specjalistyczną wiedzą i kompetencjami miękkimi*. <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C413799%2Cidealny-absolwent-studiow--ze-specjalistyczna-wiedza-i-kompetencjami-miekkimi.html>, dostęp: 20.01.2018 r.
- Raport „Kompetencje i kwalifikacje poszukiwane przez pracodawców wśród absolwentów szkół wyższych wchodzących na rynek pracy”. Wyniki badania przeprowadzonego przez Szkołę Główną Handlową w Warszawie, Amerykańską Izbę Handlu w Polsce oraz Ernst & Young. Warszawa 2012 www.firma.sgh.waw.pl/pl/Documents/RKPK_raport_2012.pdf, dostęp: 20.01.2018 r.
- Standing G., *Prekariat, Nowa niebezpieczna klasa*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2014.
- Work Serwis, *Migracje zarobkowe Polaków VII*, Listopad 2017 www.workservice.com/pl/.../Migracje-Zarobkowe-Polakow-VII-listopad-2017, dostęp: 20.01.2018 r.

Iryna Surina
Kazbek Gaysanov

Katedra Administracji i Socjologii
Akademia Pomorska w Słupsku

Youth Migration as Important Feature of Modern Society

Migracja młodzieży jako istotna cecha nowoczesnego społeczeństwa

Abstract

The article presents the phenomenon of migration of young people as an essential feature of modern society. The essence and scale of world and European migration were characterized, statistics on the characteristics of Poland as an emigration country were presented, the relationship between the situation on the labor market and the youth exodus was shown, and also the educational migrations of young people were analyzed.

Keywords: migration, emigration, immigration, exodus, educational migration, the scale of migration, youth, student youth.

Abstrakt

W artykule przedstawiono zjawisko migracji młodzieży jako istotnej cechy nowoczesnego społeczeństwa. Scharakteryzowano istotę i skalę migracji światowej i europejskiej, przedstawiono dane statystyczne dotyczące charakterystyki Polski jako kraju emigracyjnego, pokazano zależność sytuacji na rynku pracy z exodusem młodzieży, a także przeanalizowano migracje edukacyjne młodych ludzi.

Słowa kluczowe: migracja, emigracja, imigracja, exodus, migracja edukacyjna, skala migracji, młodzież, młodzież studencka.

1. Wprowadzenie

Procesy globalizacji światowej, a przede wszystkim integracji europejskiej doprowadziły do zmian funkcjonowania współczesnego społeczeństwa. Szczególne mocno zmiany te wpłynęły na kraje europejskie, determinując ich istnienie w warunkach społecznej niestabilności i dezorganizacji. Taka sytuacja spowodowała, że większość krajów europejskich od kilku lat dotyka „nowa fala migracji”. Należy zauważyć, że fala migracji dotyka ludzi w różnym wieku, ale najbardziej mobilni są młodzi.

Artykuł ma na celu analizę mobilności przestrzennej młodzieży, w tym młodzieży akademickiej na tle procesów migracyjnych w Europie. W tym celu przedstawiono dane dotyczące emigracji i imigracji młodzieży, szczególną uwagę poświęcono migracji edukacyjnej młodych ludzi. Dane użyte w analizie pochodzą z United Nations, Eurostatu, Głównego Urzędu Statystycznego, a także zastosowano wtórną analizę danych badań empirycznych dotyczących różnych aspektów migracji młodych ludzi. Ponadto przeanalizowano również literaturę, materiały Internetu i prasy krajowej oraz zagranicznej celem przedstawienia aktualnej skali migracji, w tym ruchliwości młodzieży.

2. Istota i skala migracji

Migracja to zjawisko wieloaspektowe, wieloczynnikowe oraz złożone, co sprawia, że jest ono zainteresowaniem badaczy różnych dyscyplin i dziedzin naukowych (demografia, socjologia, psychologia, ekonomika, politologia, kulturologia itd.). Stąd w literaturze naukowej można spotkać się z wieloma definicjami migracji, które mają jeden wspólny element – postrzeganie migracji jako mobilności (ruchliwości) przestrzennej. „Różnice wynikają zaś z odrębnego postrzegania kwestii związanych ze zmianą miejsca zamieszkania, zmianą społeczności lub zmianą geograficzną”¹.

Tak A. Runge i J. Runge określają migrację ludności jako zmianę miejsca zamieszkania lub czasowego pobytu². M. Okólski zdefiniował migrację jako mechaniczny ruch bądź wędrówkę ludności, który dotyczy trwałej zmiany miejsca zamieszkania, czyli jest równoznaczny z przemieszczeniem terytorialnym³. Na potrzeby niniejszej pracy przyjmuje się określenie migracji jako ruchu

¹ M. Pasternak-Malicka, *Przyczyny i skutki migracji zagranicznych młodych Polaków*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Współczesne Problemy Ekonomiczne. Globalizacja. Liberalizacja. Etyka 2013, nr 7, s. 177.

² A. Runge, J. Runge, *Słownik pojęć z geografii społeczno-ekonomicznej*, Videograf Edukacja, 2008, s. 200.

³ M. Okólski, *Demografia – podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie*, Scholar, Warszawa 2004, s. 82.

ludności, skutkiem którego jest zmiana miejsca zamieszkania na okres czasowy lub na stałe. Uwaga zostanie skoncentrowana przede wszystkim na emigracji młodzieży i imigracji młodych ludzi do Polski.

Wyróżnia się między innymi migrację wewnętrzną i zewnętrzną, która charakteryzuje się przemieszczaniem ludności z jednej jednostki administracyjnej do innej wewnątrz państwa lub z jednego państwa do drugiego (tak zwana migracja zagraniczna). Obecnie każdy w wymienionych rodzajów migracji występuje w dużym stopniu.

Zauważono, że we współczesnym świecie procesy migracyjne stają się cechami charakterystycznymi egzystencji państw, stanowią nieodzowny element procesu globalizacji, dzięki któremu osiągają dużą skalę. Jak podaje United Nations, w 2015 roku liczba migrantów w skali światowej wyniosła 243 mln (ponad 3proc. populacji) i wzrosła w stosunku do roku 2010 o 22 mln. Dla porównania – w roku 1990 liczba emigrantów była równa 152 mln, co stanowiło 2,9% populacji. Zauważono także, że w latach 1950–2015 głównymi obszarami przyjmującymi migrantów (obszarami imigracyjnymi) były Europa, Ameryka Północna i Oceania, podczas gdy Afryka, Azja, Ameryka Łacińska i Karaiby były nadawcami migrantów (obszarami emigracyjnymi). Od 2000 do 2015 roku średnia roczna migracja netto do Europy, Ameryki Północnej i Oceanii stanowiła średnio 2,8 miliona osób rocznie. Przy tym, jeśli popatrzeć na skalę światowej migracji według krajów o tak zwanym wysokim dochodzie (państwa o wysokim poziomie rozwoju gospodarczego), stwierdzono, że atrakcyjność tych krajów jest jeszcze bardziej zauważalna. W okresie od 2000 do 2015 roku do krajów należących do obszaru imigracyjnego migrowało średnio 4,1 miliona migrantów rocznie z krajów o niższym i średnim poziomie rozwoju gospodarczego. W przyszłości prognozowany jest wzrost liczby ludności w krajach o wysokim dochodzie (82% wzrostu populacji) dzięki imigracji⁴. Średnia wieku migranta w skali globalnej to 39 lat. W 2013 roku aż 33,1% globalnej populacji migrantów stanowiły osoby w wieku 15–34 lata. Wskaźnik ten był jeszcze wyższy dla krajów rozwijających się (37,9%, United Nations 2013). W niektórych regionach świata, należących do obszarów imigracyjnych, np. w Ameryce Łacińskiej i na Karaibach, populacja migrantów „odmłodziła się”⁵.

Jak zaznaczono w „World Youth Report”, liczba studentów kształcących się za granicą wzrosła z 2 mln w 2000 roku do 3,6 mln w 2010 roku, co stanowi wzrost o 78%. Chiny, Indie i Republika Korei były głównymi źródłami międzynarodowej migracji studentów. Przy tym w skali światowej Stany

⁴ *World Population Prospects The 2015 Revision. Key Findings and Advance Tables*, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, United Nations, New York, 2015, s. 6, https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/key_findings_wpp_2015.pdf, dostęp: 15.01.2018 (tłum. I. Surina).

⁵ *Ibidem*.

Zjednoczone Ameryki były najpopularniejszym kierunkiem wyjazdu zagranicznych studentów, stanowiąc 19% ogółu studentów. Następnie Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej (11%), Australia (8%), Francja (7%), Niemcy (6%) i Japonia (4%)⁶.

Analizując sytuację migracyjną w Europie, co raz częściej mówi się o kryzysie migracyjnym. Przejawia się on, co najmniej, w dwóch kierunkach i dwóch formach: emigracji i imigracji. Unijne statystyki dotyczące międzynarodowej migracji pokazują, że w 2015 roku łącznie 4,7 mln osób imigrowało do jednego z państw członkowskich UE-28, natomiast co najmniej 2,8 mln emigrantów opuściło jakieś państwo członkowskie UE. Największą liczbę imigrantów w 2015 roku przyjęły: Niemcy (1543,8 tys.), Zjednoczone Królestwo (631,5 tys.), Francja (363,9 tys.), Hiszpania (342,1 tys.) i Włochy (280,1 tys.). Największą liczbę emigrantów w 2015 roku odnotowały Niemcy (347,2 tys.), a w dalszej kolejności Hiszpania (343,9 tys.), Zjednoczone Królestwo (299,2 tys.), Francja (298 tys.) i Polska (258,8 tys.). Ogółem w 17 państwach członkowskich UE odnotowano wyższy poziom imigracji niż emigracji, natomiast w takich krajach, jak Bułgaria, Irlandia, Grecja, Hiszpania, Chorwacja, Cypr, Polska, Portugalia, Rumunia, Łotwa i Litwa, liczba emigrantów przekroczyła liczbę imigrantów⁷.

Procesy migracyjne w skali światowej, jak i europejskiej oddziałują na wszystkie strefy działalności ludzkiej, warunkują kierunki rozwoju społeczeństwa, tworzą społeczeństwa wielokulturowe, a także wpływają na odmładzanie lub starzenie się populacji. Jak podkreśla Sławomir Kurek, „migracje będą dodatkowym czynnikiem stymulującym bądź hamującym postęp starzenia się populacji i różnicować go regionalnie”⁸.

Należy zaznaczyć, że w krajach europejskich jednym z głównych czynników zwiększającym mobilność ludności, przede wszystkim młodych ludzi, było przystąpienie trzynastu nowych krajów Europy Środkowo-Wschodniej do Unii Europejskiej w 2004 roku oraz w roku 2007. Te zmiany odkryły mieszkańcom tych krajów nowe możliwości, związane z otwarciem granic – swobodnym ruchem ludności, a „zagraniczne rynki pracy stały się przed migrującymi otworem”.

⁶ *World Youth Report*, United Nations, New York 2013, s.23, <http://www.un.org/esa/socdev/unyin/wyr/2013/report.pdf>, dostęp: 15.03.2018 (tłum. I.Surina).

⁷ *Statystyka dotycząca migracji i populacji migrantów*, Eurostat, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics/pl, dostęp: 10.02.2018.

⁸ S. Kurek, *Przestrzenne zróżnicowanie starzenia się ludności Polski w świetle prognoz GUS*, [w:] J.T. Kowalewski, P. Szukalski (red.), *Starość i starzenie się jako doświadczenie jednostek i zbiorowości ludzkich*, Zakład Demografii UŁ, Łódź 2006, s. 394–398.

3. Polska jako kraj emigracyjny

Polska jest znana i uważana za tradycyjny kraj emigracyjny. Tradycyjnie głównymi krajami docelowymi emigracji z Polski w ostatnich latach są Wielka Brytania oraz Niemcy, choć „geografia emigracyjna” Polaków się rozszerzyła. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego w 2016 roku najwięcej polskich emigrantów przebywało w Wielkiej Brytanii (788 tys.), Niemczech (687 tys.), Holandii (116 tys.), Irlandii (112 tys.), Norwegii (85 tys.). Kierunkami emigracji są także: Austria, Belgia, Dania i Szwecja. Ogólnie w końcu 2016 roku poza granicami Polski przebywało czasowo około 2515 tys. mieszkańców naszego kraju, tj. o 118 tys. (4,7%) więcej niż w 2015 roku, w tym w Europie przebywało około 2214 tys. osób, a w krajach członkowskich UE – około 2096 tys.⁹

Migracja to zjawisko wieloaspektowe, co oznacza, że przyczyn jego nasilenia się jest wiele: otwarcie granic między krajami europejskimi (jak było zaznaczono wyżej), globalizacja, rozwój techniki i technologii umożliwiający podróże na dalekie odległości i w krótkim czasie, a także próba standaryzacji kwalifikacji zawodowych, przede wszystkim w Europie (umożliwiająca ludziom w określonych państwach europejskich na podjęcie pracy), niski poziom materialno-ekonomiczny, wysoki stopień bezrobocia. Kraje o wysokim rozwoju gospodarczym, wykazujące inny poziom życia, przyciągają migrantów, zwłaszcza młodzież. „Człowiek jako istota racjonalna, kierująca się korzyściami ekonomicznymi, podejmuje decyzje o przeniesieniu się do miejsca, gdzie jego potrzeby materialne zostaną zaspokojone”¹⁰.

4. Exodus młodzieży a rynek pracy

Młodzież jest grupą szczególnie skłonną do mobilności, w tym mobilności przestrzennej (do wyjazdów). Problem migracji młodzieży nasila się w ostatnich latach i dotyczy wielu krajów europejskich, w których migracje młodzieży są kluczowym problemem. Exodus młodzieży osiąga niespotykaną wcześniej skalę. Młodzi ludzie są jedną z najliczniejszych grup migrantów. Według danych Eurostatu w 2016 roku z dwudziestu sześciu krajów europejskich emigrowało 751 082 młodych ludzi w wieku 15–29 lat, w tym z Francji – 108 355, Niemiec – 104 028, Hiszpanii – 81 607, Polski – 62 965¹¹.

⁹ *Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004–2016*, GUS, Departament Badań Demograficznych i Rynku Pracy, 16.10.2017, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-zagraniczne-ludnosc/informacja-o-rozmiarach-i-kierunkach-emigracji-z-polski-w-latach-2004-2016,2,10.html>, dostęp: 17.02.2018.

¹⁰ J. Rokitowska, *Skłonność do migracji młodych ludzi na przykładzie gminy Oborniki Śląskie – potencjalne implikacje dla rozwoju lokalnego*, *Ekonomia XXI Wieku* 2017, nr 1(13), s. 123.

¹¹ *Population (Demography, Migration and Projections)*, Eurostat, <http://ec.europa.eu/eurostat/web/population-demography-migration-projections/deaths-life-expectancy-data>;

Ogólnie emigrowało z krajów Unii Europejskiej 2,8 mln osób¹², a młodzież w wieku 15–29 lat stanowi 26,8% wszystkich emigrantów.

Wśród młodych migrantów są osoby wykwalifikowane, a także ci, którzy gotowi są do podjęcia pracy fizycznej za znacznie wyższe wynagrodzenie niż w kraju ojczystym. Zdarza się, że są to zajęcia, których nie podjęliby w kraju wysyłającym¹³. Przy tym część młodych ludzi, przede wszystkim ci, którzy dopiero wchodzą na rynek pracy, stanowią prekariat¹⁴. Niepewność swojej przyszłości oraz sytuacja na rynku pracy powodują, że dla wielu młodych ludzi wyjazd z miejsca pochodzenia (lub stałego zamieszkania) pozostaje jedyną szansą na znalezienie godnej pracy, wyjście z biedy, ułożenie życia czy ucieczkę przed rzeczywistością.

Należy zauważyć, że stopa bezrobocia rejestrowanego w Polsce na dzień 31.12.2016 roku wynosiła 8,2%. Wśród osób bezrobotnych 41,1% (549,3 tys.) stanowiły młodzi ludzie w wieku 15–34 lat. Warto zauważyć, że bezrobotni w wieku 15–34 lata, którzy po raz pierwszy podejmowali pracę, stanowili 33% (181 tys.¹⁵) ogółu młodzieży w tym wieku. Przy czym absolwenci szkół wyższych stanowili 3,9% (52,0 tys.¹⁶) ogółu bezrobotnych oraz 14,3% ogółu absolwentów w roku akademickim 2015/2016¹⁷. To oznacza, że każdy siódmy absolwent szkoły wyższej jest potencjalnie bezrobotnym.

Stopa bezrobocia wśród niedawnych absolwentów była wyższa niż wśród ogółu populacji osób do 30. roku życia (21% *versus* 18%), co wskazuje na istnienie barier wejścia młodzieży na rynek pracy w Polsce. Ponadto aż 34% bezrobotnych absolwentów pozostaje bez pracy ponad rok¹⁸. Przy tym nie występuje statystycznie znaczna różnica między stopą bezrobotnych absolwentów w kraju a stopą długotrwale bezrobotnych wśród niedawnych absolwentów krajów unijnych (32%).

Emigration by age group, sex and citizenship, <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>, dostęp: 21.02.2018 (tłum. I. Surina).

¹² *Statystyka dotycząca migracji i populacji migrantów*, op. cit.

¹³ P. Zientara, *Międzynarodowe migracje o charakterze ekonomicznym: Przyczyny, mechanizmy, konsekwencje*, Wydawnictwo UG, Gdańsk 2012, s. 89–95.

¹⁴ Prekariat – termin wprowadzono przez Guya Standinga – jest to grupa społeczna, charakteryzująca się stanem braku pewności, stałości i stabilności, niemożliwością przewidzenia przyszłości. Por. G. Standing, *Prekariat. Nowa niebezpieczna klasa*, PWN, Warszawa 2014.

¹⁵ *Rocznik statystyczny pracy*, GUS, Departament Badań Demograficznych i Rynku Pracy, Warszawa 2017, s. 185.

¹⁶ *Ibidem*, s. 170–173.

¹⁷ Liczba absolwentów szkół wyższych w roku akademickim 2015/2016 stanowiła 364 619 osób. Por.: *Szkoły wyższe i ich finanse w 2016 r.*, GUS, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, Warszawa 2017, s. 26, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/edukacja/szkoly-wyzsze-i-ich-finance-w-2016-r-2,13.html#>, dostęp: 17.01.2018.

¹⁸ *Bezrobocie wśród polskich absolwentów poniżej średniej dla UE*, IBE, opublikowano: 03.01.2016, <http://www.ibe.edu.pl/pl/o-instytucie/aktualnosci/573-bezrobocie-polskich-absolwentow>, dostęp: 22.02.2018.

Sytuacja na rynku pracy powoduje, że liczba ofert pracy jest mała, a konkurencja zawodowa jest tak duża, że coraz więcej młodych ludzi po skończeniu studiów nie może znaleźć zatrudnienia. Co drugi absolwent wyższej uczelni ma problem ze znalezieniem zatrudnienia.

Należy podkreślić, że dane badań empirycznych potwierdzają, że wykształcenie wyższe przestało chronić młodych ludzi przed bezrobociem. Zgodnie w danymi sondażu „Studia wyższe – dla kogo, po co i z jakim skutkiem” przeprowadzonego przez CBOS wynika, że 78% badanych uważa, że **kształcenie na uczelniach** w Polsce jest masowe i że **studiować** może każdy, a 64% twierdzi, że osoby z wyższym wykształceniem technicznym cieszą się większym powodzeniem na rynku pracy niż osoby z wykształceniem humanistycznym. Tylko prawie 2% respondentów przekonanych jest o tym, że pracę łatwiej znaleźć z osobom posiadającym wykształcenie humanistyczne. Przy tym 23% respondentów jest pewna, że absolwenci obu rodzajów studiów mają podobne szanse na rynku pracy¹⁹.

Krajowe badania pokazują, iż wyjechać do pracy za granicę chce ta część młodzieży, która w ogóle jeszcze nie pracowała lub jest bezrobotna. Ta grupa młodych ludzi uważa, że dla nich wyjazd jest jedynym sposobem na bezrobocie, szansą na ułożenie sobie życia. Po włączeniu się Polski do Unii Europejskiej i istniejącej integracji do europejskiej przestrzeni edukacyjnej część absolwentów uczelni wyższych liczy, że za granicą będzie miała możliwość szybszego rozwoju zawodowego i uzyskania wyższego wynagrodzenia. Z tego aktywnie korzystają studenci podczas wakacji letnich, a także absolwenci uczelni wyższych.

Według badań „Pierwsze kroki na rynku pracy”, przeprowadzonych przez firmę doradczą Deloitte i warszawskiej AGH (n = 3618 studentów z Polski, Czech, Litwy, Łotwy i Słowacji), większość respondentów nie widzi problemu, jeśli miałyby zmienić miejsce zamieszkania w związku z pracą. Gotowość przeprowadzki do innego miasta deklaruje 69%, a do innego państwa 59% badanych. Przy tym 60% polskich studentów uważa, że uczelnie wyższe nie przygotowują ich dobrze do przyszłej pracy oraz negatywnie oceniają przygotowanie, jakie daje im uczelnia do procesu poszukiwania pracy. Polscy studenci właśnie są najbardziej wymagający. Na początku kariery domagają się pensji w wysokości trzech tysięcy złotych – o tysiąc więcej niż Litwini i Łotysze²⁰. Wynika to głównie z niskich wynagrodzeń dla absolwentów szkół wyższych.

¹⁹ Badanie przeprowadzono od 6 do 12 czerwca na reprezentatywnej próbie losowej 1010 dorosłych mieszkańców Polski. Por. *Dyplom uczelni jest bezwartościowy? Tak sądzi ponad połowa Polaków*, <http://www.newsweek.pl/polska/dyplom-uczelni-jest-bezwartosciowy--tak-sadzi-ponad-polowa-polakow,105978,1,1.html>, opublikowano: 03.07.2013, dostęp: 12.02.2018.

²⁰ *Studia są bez sensu? Polacy krytykują szkolnictwo wyższe*, <http://www.natablicy.pl>, 15.04.2011, dostęp: 17.02.2018.

W roku 2017 roku, według danych serwisu Work Service, na stanowisku zgodnym lub częściowo zgodnym z wykształceniem pracowało nieco ponad 51% osób, a 49% osób pracowało w zawodach niezgodnych ze swoim wykształceniem²¹. Podkreśla się, że „w Polsce niedawni absolwenci dwukrotnie częściej niż ich rówieśnicy z krajów UE pracują na umowy czasowe (52% wobec 26%). 63% niedawnych absolwentów przyjmuje umowę czasową z braku stałych miejsc pracy. Praca na podstawie umowy czasowej w innych krajach Europy Środkowej i Wschodniej jest rzadkim zjawiskiem – Polska stanowi wyjątek”²². Taka sytuacja w konsekwencji zmusza absolwentów do korzystania z zasiłków dla osób bezrobotnych, mobilności zagranicznej w celach zarobkowych lub do przekwalifikowania.

P. Łysak stwierdza, że z dnia na dzień wzrasta popyt na pracowników wszechstronnie wykształconych, posiadających wiedzę i doświadczenie charakterystyczne niekiedy dla kilku różnych dziedzin. Analitycy przewidują, że zdolność utrzymania się na rynku pracy będą miały tylko te osoby, które błyskawicznie reagując na dokonujące się zmiany, stale będą się dokształcać. Twierdzą ponadto, że będzie się to wiązać z częstą zmianą zawodu²³.

Zaznaczmy, że wśród różnych form migracji wyróżniają się czasowe migracje zarobkowe. Najczęściej taki wyjazd uwarunkowany jest czynnikami ekonomicznymi – możliwością przetrwania, brakiem pracy i środków do życia w Polsce, możliwością podniesienia standardu życia czy zaspokojenia potrzeb materialnych. S. Kozak podkreśla, że są osoby, dla których „migracja staje się swoistym stylem życia”. Akceptacja oraz przyzwyczajenie migranta i jego rodziny do takiego modelu powoduje ciągłe odraczanie powrotu, a migranci wpadają w „nałóg” migrowania²⁴. Jak wynika z Raportu „Migracje zarobkowe Polaków” przygotowanego przez agencję pracy Work Service we wrześniu 2017 roku, emigrację zarobkową rozważało 14% Polaków i Polek. Uważa się, że Polski emigrant zarobkowy to dwudziestokilkulatek ze wsi lub niewielkiego miasta udający się za granicę na stałe. Eksperci twierdzą, że „potencjał emigracyjny Polski zaczyna się wyczerpywać: wyjeżdżamy mniej chętnie, a jeśli już, to na dłużej. Niechętnie wracamy”²⁵.

²¹ *Barometr rynku pracy Work Service*, Edycja IX, 2018, <http://www.workservice.com/pl/Centrum-prasowe/Raporty/Barometr-Rynku-Pracy/Barometr-Rynku-Pracy-Work-Service-IX-edycja>, dostęp: 18.02.2018

²² *Bezrobocie wśród polskich absolwentów poniżej średniej dla UE*, op. cit.

²³ I. Surina, *System kształcenia wyższego a potrzeby rynku pracy*, Acta Pomerania 2012, nr 4, s. 250–260.

²⁴ Por. S. Kozak, *Patologia eurosieroctwa w Polsce. Skutki migracji zarobkowej dla dzieci i ich rodzin*, Warszawa 2010.

²⁵ A. Rozwadowska, *Migracja Polaków. Wyjeżdżają osoby w sile wieku i na stałe*, opublikowano 14.11.2017, <http://wyborcza.pl/7,155287,22642615,migracja-polakow-wyjezdza-osoby-w-sile-wieku-i-na-stale.html>, dostęp: 24.02.2018.

Jak już było podkreślono, głównymi kierunkami migracji młodych ludzi są przede wszystkim Wielka Brytania i Niemcy, a ostatnio też Norwegia. Czynniki przyciągającymi są przede wszystkim wysokie wynagrodzenie (w porównaniu z Polską), ubezpieczenie i bezpieczeństwo socjalne. Podkreśla się, że Norwegia potrzebuje nie tylko osób do wykonywania prostych prac, ale też pracowników o bardzo wysokich kwalifikacjach: lekarze, inżynierowie i fachowcy wysokiej klasy²⁶.

5. Migracje edukacyjne młodzieży w wymiarze europejskim

Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej otworzyło przed młodzieżą nowe możliwości, umożliwiając im nie tylko zarobkowanie za granicami kraju, ale także podjęcie nauki na uczelniach zagranicznych.

Warto zaznaczyć, że w listopadzie 2011 roku Rada Europy przyjęła dwa uzupełniające zagadnienia do strategii „Europa 2020” oraz ET 2020, dotyczące strategicznych ram europejskiej współpracy w dziedzinie kształcenia i szkolenia, mobilności edukacyjnej. W ramach pierwszego z nich dodano, że te 20% absolwentów szkół wyższych, powinni odbyć okres studiów wyższych lub szkolenia (w tym praktyki zawodowe) za granicą, co będzie odpowiadało minimum 15 punktom europejskiego systemu transferu i akumulacji punktów (ECTS). Zajęcia mają trwać co najmniej trzy miesiące. Drugie – dodano w maju 2012 roku – dotyczące zdolności do zatrudnienia: do 2020 r. w Unii Europejskiej (liczącej 28 krajów, UE-28) odsetek zatrudnionych absolwentów w wieku 20–34 lat, którzy zakończyli kształcenie i szkolenie nie później niż trzy lata przed rokiem referencyjnym, powinien wynosić co najmniej 82%²⁷.

W związku z powyższym mobilność akademicka jest jednym z czynników rozwoju europejskiej przestrzeni szkolnictwa wyższego. Również mobilność, zwłaszcza studentów, wpływa na rozwój osobowości oraz doświadczeń zawodowych, kompetencji, owocuje później ich mobilnością jako pracowników, rozwija umiejętności komunikacji w języku obcym, kształtuje ich życiowy świat. W dziedzinie szkolnictwa wyższego program Erasmus+ daje przede wszystkim studentom możliwość rozwoju umiejętności i zwiększenia ich możliwości zatrudnienia. Studenci mogą studiować za granicą do 12 miesięcy (w każdym cyklu kształcenia wyższego). W programie Erasmus+, według ocen Komisji

²⁶ *Emigracja zarobkowa: jak powstrzymać odpływ młodych ludzi z Polski?*, Polskie Radio, <https://www.polskieradio.pl/42/275/Artykul/1479279,Emigracja-zarobkowa-jak-powstrzymac-odplyw-molodych-ludzi-z-Polski>, dostęp: 28.02.2018.

²⁷ *Dane statystyczne dotyczące kształcenia wyższego*, Eurostat, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Tertiary_education_statistics/pl, dostęp: 15.02.2018.

Europejskiej, powinno wziąć udział ponad dwa miliony studentów, w tym szacowane 25 tys. studentów wspólnych programów studiów magisterskich²⁸.

Jak pokazują dane Raportu Komisji Europejskiej „Mobility Scoreboard: Higher Education Background”, głównym krajem przeznaczenia wybieranym przez absolwentów studiów zagranicznych (dla studentów pochodzących z krajów europejskich) jest Wielka Brytania (40%). Ten kraj przeznaczenia został wybrany przez nieco ponad cztery razy więcej absolwentów niż Holandia (9%), która jest drugim najbardziej popularnym kierunkiem. Kolejne popularne kraje przeznaczenia to Niemcy (7%), Szwajcaria i Austria. Co ciekawe, na ranking Holandii, Austrii i Szwajcarii główny wpływ miała waga absolwentów germanistyki, która wynosiła odpowiednio 53%, 58% i 38% łącznej liczby absolwentów studiów za granicą²⁹.

W przypadku wymian w ramach programu Erasmus najbardziej popularne kraje wybierane przez studentów biorących udział w wymianach różnią się od najbardziej popularnych kierunków wybieranych przez absolwentów studiów za granicą. Studenci wyjeżdżający na wymianę w ramach programu Erasmus wybierają jako kraje przeznaczenia Hiszpanię (14%), Niemcy (13%), Francja (13%), Włochy (10%) i Wielką Brytanię (6%). W raporcie podano, że średnia stopa mobilności edukacyjnej studentów w ramach programu Erasmus dla UE-28 w roku akademickim 2013/2014 wynosiła 1,3% populacji uczestniczącej w mobilności, w tym w ramach studiów pierwszego stopnia uczestniczyło średnio 3,9% studentów, a w ramach studiów drugiego stopnia – 2,6% studentów. Najwyższy odsetek studentów uczestniczących w programie Erasmus był w Luksemburgu i Liechtensteinie (odpowiednio 6,4% i 3,6%), następnie na Łotwie i Litwie, gdzie odsetek ten wynosi powyżej 2%. Ogólnie siedemnaście krajów znajdowało się powyżej średniej dla UE-28. Piętnaście krajów znajduje się poniżej średniej dla UE-28, w tym najniższe odsetki odnotowano w Macedonii i Turcji. Spośród 28 państw członkowskich Bułgaria, Grecja, Chorwacja, Polska, Szwecja i Wielka Brytania to kraje, w których odsetek ten wynosił poniżej 1%³⁰.

W 2013 roku 5003 studentów studiujących na polskich uczelniach na studiach licencjackich i magisterskich wyjechało na studia za granicę w ramach programu Erasmus. Najczęściej wyjeżdżający wybierali kraje Europy Północnej i Zachodniej (Wielka Brytania – 41%, Niemcy – 18%, Dania i Niderlandy – po 7%, Francja – 6%), a każdy piąty (21%) student wyjechał

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Mobility Scoreboard: Higher Education Background Report. (Tablica wyników mobilności studentów. Uwarunkowania studiowania za granicą)*, Raport Eurydice. Komisja Europejska/EA-CEA/Eurydice, 2016. Luksemburg: Urząd Publikacji Unii Europejskiej, Warszawa 2017, s. 67, <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/97c912df-b535-11e6-9e3c-01aa-75ed71a1/language-pl/format-PDF>, dostęp: 21.01.2018.

³⁰ *Ibidem*, s. 66.

do nieznanego kraju. W Raporcie podkreślono, że absolwenci studiów za granicą brali pod uwagę czynnik regionalny, uwzględniając często pokrewieństwo języków. Przy czym studenci wyjeżdżający wybierali najczęściej kraje graniczące z krajem pochodzenia. Studenci pochodzący z Austrii (15%), Francji (10%) i Polski (10%) wybrali kraj sąsiadujący – Niemcy, przy czym to są trzy kraje z pięciu, w których Niemcy były najczęstszym wybieranym krajem dla studiów zagranicznych. Podobnie cztery z pięciu najbardziej popularnych krajów przeznaczenia wybieranych przez absolwentów studiów zagranicznych pochodzących z Niemiec – Holandia (26%), Austria (18%), Szwajcaria (12%) i Francja (4%). Te czynniki jako decydujące można zaobserwować w odniesieniu do wyborów większości krajów. Zaobserwowano także pewne skrajności. „Na przykład, 91% absolwentów studiów zagranicznych ze Słowacji ukończyło studia w Republice Czeskiej; w roku akademickim 2012/13 – 95% studentów z Irlandii, którzy ukończyli studia za granicą studiowało w Wielkiej Brytanii, a w tym samym roku 84% zagranicznych studentów kończących studia w Grecji pochodziło z Cypru. Od tej reguły można zaobserwować tylko kilka odstępstw, jak w przypadku Bułgarii i Łotwy, skąd studenci wyjeżdżali na studia do bardziej odległych krajów”³¹. Natomiast ta tendencja, uwarunkowana bliskością językową i kulturową w wyborze kraju wyjazdu w przypadku absolwentów realizujących pełen program studiów za granicą, nie ma decydującego znaczenia i wpływu na wybór kraju przeznaczenia przez studentów uczestniczących w wymianach Erasmusa³².

Rozwijanie mobilności akademickiej studentów w ramach programu Erasmus jest zjawiskiem i przedsięwzięciem pozytywnym. Często, obok chęci rozwoju, powodem wyjazdu młodych ludzi jest też zdobywanie nowych doświadczeń i umiejętności, zaspokojenie aspiracji zawodowych, ocena ewentualnych ofert pracy oraz przyszłych możliwości finansowych.

6. Migracje edukacyjne do Polski

Polska staje się ostatnio krajem najbardziej atrakcyjnym oraz przyciągającym studentów zagranicznych. W rankingu przygotowywanym przez portal Study.eu³³ po raz pierwszy znalazła się na 10. miejscu. Na pierwszym miejscu okazały się Niemcy (80,7 pkt.), które przyciągają studentów zagranicznych,

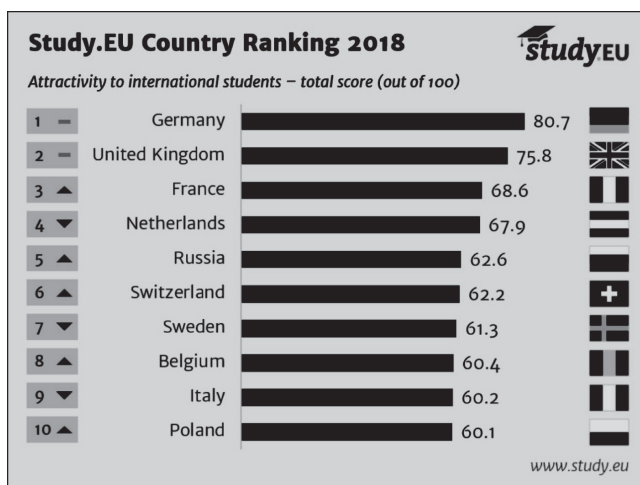
³¹ *Ibidem*, s. 67–68.

³² *Ibidem*.

³³ Zaznaczono, że w rankingu zgromadzone są informacje o ponad 7,5 tysiąca programów studiów prowadzonych w całej Europie. Zestawienie złożone jest z trzech filarów o różnych wagach. Edukacja (45% całkowitej oceny) – jakość edukacji, koszty (30%) – ceny mieszkania i nauki, życie i kariera (25%) – jakość życia oraz szanse znalezienia pracy w kraju po ukończeniu studiów. W zestawieniu ujęto łącznie 30 krajów europejskich, w tym Norwegia, Rosja, Ukraina czy Turcja. Każdy z krajów mógł otrzymać maksymalnie 100 punktów. Por. *Country Ranking 2018*, <http://www.study.eu>.

oferując wysoką jakość kształcenia na światowej klasy uniwersytetach, a także studia w publicznych szkołach wyższych bez czesnego. Na drugim miejscu Wielka Brytania (75,8 pkt.), która zajęła pierwsze miejsce w kategoriach „edukacja” oraz „życie i kariera”, ale ostatnie ze względu na wysokie koszty utrzymania i niewspółmiernie wysokie opłaty za naukę. Na trzecim miejscu – Francja (68,6 pkt.). Kolejne miejsca w zestawieniu zajęły: Holandia (67,9 pkt.), Rosja (62,6 pkt.), Szwajcaria (62,2 pkt.), Szwecja (61,3 pkt.), Belgia (60,4 pkt.), Włochy (60,2 pkt) i na dziesiątym miejscu – Polska (60,1 pkt).

Wykres 1. Ranking krajów europejskich najbardziej atrakcyjnych dla zagranicznych studentów

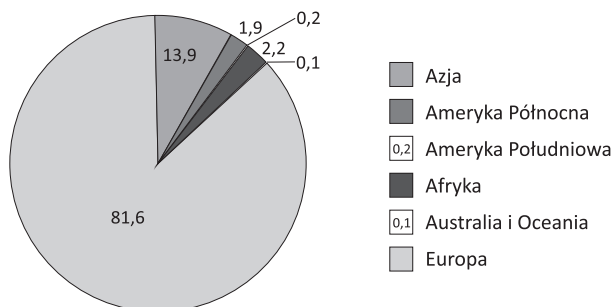
Źródło: *Country Ranking 2018*, Study.eu, <https://www.study.eu/article/the-study-eu-country-ranking-2018-for-international-students>.

Według danych Fundacji Rozwoju Systemu Edukacji w 2015 roku w ramach programu Erasmus do Polski przyjechało 14 609 studentów zagranicznych, w tym z Turcji (3803), Hiszpanii (3311), Francji (1265), Włoch (1260), Niemiec (1087) i Portugalii (1065). Kierunki, które są popularne wśród zagranicznych studentów w Polsce, to ekonomia, informatyka oraz kierunki techniczne, a także kierunki medyczne, które najbardziej popularne wśród studentów ze Szwecji i Norwegii³⁴. Uważa się, że Polska tak wysokie miejsce zawdzięcza wysokiej pozycji w kategorii „koszt”, jak również w kategorii „edukacja” ze względu na liczbę programów studiów w języku angielskim.

³⁴ *Wyjazdy i przyjazdy studentów i pracowników uczelni w ramach Erasmus+ w edycji 2015*, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, <http://www.frse.org.pl/wyjazdy-i-przyjazdy-studentow-i-pracownikow-uczelni-w-ramach-erasmus-w-edycji-2015/>, dostęp: 28.01.2018.

W roku akademickim 2016/2017 (stan na 30.11.2016 r.) na polskich uczelniach studiowało 65 793 studentów-cudzoziemców, liczba których stanowiła 4,9% ogółu studentów. Studenci-cudzoziemcy reprezentowali 171 państw ze wszystkich kontynentów świata, ale stopa reprezentacji jest różna. Najwięcej wśród studentów obcokrajowców było studentów z Europy 81,6% (44 państw – 53 719 osób), w dalszej kolejności studenci z Azji – 13,9% (48 państw – 9 177), Afryki – 2,2% (45 państw – 1 440), Ameryki Północnej i Środkowej – 1,9% (16 państw – 1 255), Ameryki Południowej – 0,2% (13 państw – 164), Australii i Oceanii – 0,1% (5 państw – 34), a także 4 studentów-bezpaństwowców³⁵. Należy zaznaczyć, że liczba studentów zagranicznych na polskich uczelniach w 2016 roku była trzy razy większa niż w roku 2010 roku (1,2% ogółu studentów).

Wykres 2. Studenci-cudzoziemcy na polskich uczelniach według kontynentów, %

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Szkoły wyższe i ich finanse w 2016 r.*, GUS, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, Warszawa 2017, s. 136–140.

W ostatnich czterech latach Polskę zalewa fala migracyjna przybyszów przede wszystkim z Ukrainy. Na koniec 2017 roku w Polsce liczba imigrantów z Ukrainy stanowiła ok. 1,2 miliona osób, „w kolejnych latach wielkość migracji z Ukrainy będzie mniejsza i będzie rosła ok. 200–300 tys. osób rocznie” – stwierdza Jacek Kotłowski wicedyrektor Departamentu Analiz Ekonomicznych Narodowego Banku Polskiego³⁶. Natomiast Sergij Nikolajchuk, dyrektor Departamentu Polityki Monetarniej i Analiz Ekonomicznych Narodowego Banku Ukrainy, stwierdza, że liczba Ukraińców wyjeżdżających w celach zarobkowych do Polski będzie znacznie rosła przez najbliższe dwa–trzy lata ze względu na niskie zarobki na Ukrainie. Przy tym zauważył, że w ciągu pięciu–dziesięciu lat

³⁵ *Szkoły wyższe i ich finanse w 2016 r.*, GUS, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, Warszawa 2017, s. 136–140.

³⁶ *Na koniec 2017 liczba imigrantów z Ukrainy wyniesie ok. 1,2 mln osób*, <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Na-koniec-2017-liczba-imigrantow-z-Ukrainy-wyniesie-ok-1-2-mln-osob-7555291.html>, opublikowano: 13.11.2017, dostęp: 21.02.2018.

Ukraińcy przestaną wyjeżdżać do Polski, ponieważ sytuacja ekonomiczna na Ukrainie zmieni się na lepsze, a jakość życia wyraźnie wzrośnie³⁷.

Eksperti ukraińscy twierdzą, że kryzys ekonomiczny na Ukrainie niekorzystnie wpływa na zatrudnienie w kraju. Ministerstwo Polityki Społecznej Ukrainy pod koniec 2015 roku stwierdziło, że stopa bezrobocia osiągnęła najwyższy poziom w historii niepodległej Ukrainy. Według oficjalnych danych pod koniec 2015 roku na Ukrainie zatrudnionych było 16,5 mln osób, a bezrobotnych – 1,638 mln osób. Stopa bezrobocia według metodologii Międzynarodowej Organizacji Pracy stanowiła 9%, natomiast stopa bezrobocia wśród młodych ludzi poniżej 25. roku życia wzrosła do prawie 23%. Przy tym pod koniec 2015 roku pół miliona pełnoetatowych pracowników zostało ostrzeżonych o masowych zwolnieniach, co stanowi prawie dwa razy więcej niż na koniec 2014 roku³⁸.

Efektem migracji mieszkańców Ukrainy do Polski jest fakt dużej fali chętnych do zamieszkania i pracy w Polsce, której nie było nigdy wcześniej. Przy czym największą część imigrantów ukraińskich stanowią osoby młode: od 2014 roku 65% stanowili osoby w wieku 18–35 lat, średni wiek w tej grupie wyniósł 33 lata³⁹. Często to są osoby dobrze wykształcone, które stanowią fundament wysokiej jakości kapitału ludzkiego. Taka sytuacja determinowana jest przede wszystkim wejściem w życie nowej ustawy o cudzoziemcach, która ułatwiła pracodawcom staranie się o pracowników zagranicznych.

Na tle ogólnej migracji ukraińskiej odrębną, ale też istotną grupą imigrantów z Ukrainy jest grupa młodzieży studenckiej. Liczba studentów ukraińskich na polskich uczelniach również gwałtownie rośnie. W roku akademickim 2016/2017 w szkołach wyższych zarejestrowanych było 35 584 studentów z Ukrainy⁴⁰, co stanowiło 54,1% ogółu studentów-cudzoziemców, a w 2015 roku według danych GUS, na uczelniach wyższych zarejestrowanych było 30,6 tys. studentów z Ukrainy. W stosunku do 2014 roku ich liczba wzrosła o 30,8%, a w stosunku do roku 2013 uległa podwojeniu.

Według danych badań przeprowadzone przez NBP w 2015 roku połowa z nich poza studiowaniem jest aktywna na rynku pracy, a duża część wyraża chęć podjęcia pracy (33,6%). Wypowiadając się o swoich planach na przyszłość, deklarują, że chcieliby w przyszłości pracować w Polsce (36,6%) lub przynajmniej częściowo być związani zawodowo z Polską (32,5%). Pozostali planują migrację

³⁷ Нацбанк України: потік українських трудових мігрантів в Польщу буде рости, «Українські новості», opublikowano: 28.02.2018, <https://regnum.ru/news/2385245.html>, dostęp: 10.03.2018 (tłum. I.Surina).

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ I. Chmielewska, G. Dobroczycki, J. Puzyńkiewicz, *Nowa fala migracji obywateli Ukrainy do Polski*, Obserwatorfinansowy.pl, *Ekonomika-Debate-Polska-Swiat*, opublikowano: 12.12.2016, <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/nowa-fala-migracji-obywateli-ukrainy-do-polski/>, dostęp: 10.03.2018.

⁴⁰ *Szkoły wyższe i ich finanse w 2016 r., op. cit.*, s. 136–140.

do innego kraju (22,0%), a jedynie niewielki procent (2,4%) chciałby wrócić na Ukrainę⁴¹.

7. Przyczyny migracji młodych ludzi

Czynników mających wpływ na migrację związaną ze zmianą miejsca zamieszkania jest coraz więcej. Wiadomo, że każdy indywidualnie podchodzi do konieczności opuszczenia swojego miejsca zamieszkania oraz wyjazdu do innej jednostki organizacyjnej wewnątrz kraju lub za granicę.

Strach przed jutrem, niepewność przyszłości, chęć lepszego życia powodują migrację młodzieży. Mówiąc o przyczynach migracji młodych ludzi, dokonamy dyferencjacji młodzieży na: młodzież studiującą, która wyjeżdża w ramach międzynarodowych programów mobilności akademickiej, młodzież studiującą i realizującą pełen program studiów za granicą oraz na młodzież „niestudiującą” i migrującą w celach zarobkowych.

Dla młodzieży studiującej motywem wyjazdu w ramach międzynarodowych programów mobilności akademickiej jest pragnienie poznania innego kraju, języka, kultury, jak również ocenianie możliwości i przyszłych szans zawodowych. Dla młodzieży migrującej w celach realizacji pełnego programu studiów za granicą podstawowym motywem wyjazdu jest zdobycie wykształcenia wyższego za mniejsze koszty, posiadania dyplomu, a nawet dwóch (w ramach programu „podwójnego dyplomu”, „dwóch dyplomów”) dyplomów szkoły wyższej, a także rozwój osobowości oraz zdobycie doświadczeń i kompetencji zawodowych. Dla młodzieży migrującej w celach zarobkowych przeważają czynniki o charakterze ekonomicznym (bieda, bezrobocie, niskie płace). Jeśli chodzi o migrację studentów i młodzieży z Ukrainy, to ich emigracja jest determinowana przede wszystkim wewnętrzną sytuacją na rynku pracy. Ekspersi ukraiński twierdzą, że „ukraiński rynek pracy jest tak wadliwy, że lepiej nie orientować się na niego. Nikt na Ukrainie nie może powiedzieć, na jakie zawody będzie popyt na krajowym rynku pracy za pięć lat. Również trudno jest przewidzieć, na jakie specjalności będzie zapotrzebowanie w tym roku. Wygląda na to, że u Nas w ogóle nikt nikomu nie jest potrzebny. (...) Powodzenie będzie dla tych, którzy zdążą wyjechać. Innego trendu nie będzie”⁴². To oznacza, że migracja młodzieży ukraińskiej będzie rosła.

Mimo że wciąż głównymi czynnikami migracji mającymi decydujące znaczenie są czynniki ekonomiczne (np. dla 83,3% ukraińskich migrantów⁴³), to w ostatnich latach czynniki nieekonomiczne nabierają coraz większego

⁴¹ I. Chmielewska, G. Dobroczyk, J. Puzynkiewicz, *op. cit.*

⁴² *Безработица в Украине. Проблема становится массовой*, РІА Новости Украина: <https://rian.com.ua/analytics/20160210/1004974324.html>, dostęp: 10.03.2018 (tłum. I. Surina).

⁴³ I. Chmielewska, G. Dobroczyk, J. Puzynkiewicz, *op. cit.*

znaczenia. Do nich zalicza się czynniki o charakterze politycznym, społecznym, prawnym, kulturowym, a także trwające konflikty zbrojne w krajach wysyłających. Wśród czynników nieekonomicznych wymienia się także uregulowania prawne, system polityczny, sytuację osobistą i rodzinną emigranta, plany życiowe, dyskryminację religijną, etniczną, łamanie praw człowieka, a także migrację jako wzorzec kogoś z rodziny lub przyjaciół. Można powiedzieć, że przyczyną migracji osób młodych jest przede wszystkim reakcja osoby migrującej na komfort życiowy, tzn. reakcja na różnice społeczno-ekonomiczne i polityczne między wizją swojego życia w kraju przyjmującym (pożądanym) a realną sytuacją życiową w kraju wysyłającym (niepożądanym).

8. Zakończenie

Migracja, w tym migracja młodzieży, jest zjawiskiem społecznym i ma charakter masowy. Migracja nie pozostaje „bez znaczenia dla obu geograficzno-politycznych uczestników tego procesu, tj. państwa opuszczanego i państwa docelowego. Masowe wędrówki ludności oddziałują na wszystkie aspekty funkcjonowania państwa, a jednym z nich, zresztą tym, na który migracje potrafią wpływać w sposób bodaj najsilniejszy, jest jego życie gospodarcze. Migracje ludności zawsze mają silny aspekt ekonomiczny”⁴⁴.

Przyjazd i zatrudnienie imigrantów powoduje wzrost gospodarczy kraju przyjmującego. Dla kraju wysyłającego są to korzyści finansowe – transfery zarobków osób pracujących poza granicami kraju, np. łącznie w 2015 roku Ukraińcy pracujący w Polsce przesłali do domu 5.0 mld złotych⁴⁵, a także korzyści w postaci kapitału ludzkiego, przejawiające się w doświadczeniu zawodowym oraz wiedzy przyszłych reemigrantów. Najważniejszymi negatywnymi aspektami migracji młodzieży dla kraju wysyłającego są drenaż mózgów, zmniejszenie potencjalnej ilości kapitału ludzkiego, przeszkoda wzrostu regionalnego, wyludnienie małych i średnich miast oraz wsi, starzenie się społeczeństwa⁴⁶. Warto zaznaczyć, że aspekt ekonomiczny oddziałuje na procesy społeczne i polityczne w krajach emigracyjnych, jak i w imigracyjnych. Pod tym względem przepływ migrantów, przede wszystkim grupy młodych ludzi, staje się znaczącym czynnikiem w rozwoju nowoczesnych społeczeństw.

Migracja młodzieży ma pozytywne i negatywne strony. W kontekście rozwoju osobowościowego emigracja młodych ludzi jest szansą na ułożenie życia według ich własnej wizji, wyobrażenia swojego życia i życia rodziny

⁴⁴ J. Bińkowski, *Ukraińska migracja do Polski. Analiza zjawiska w kontekście sytuacji na rynku pracy*, Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego we Wrocławiu, Warsaw Enterprise Institute, Warszawa-Wojnowice 2017, s. 13.

⁴⁵ I. Chmielewska, G. Dobroczeck, J. Puzyńkiewicz, *op. cit.*

⁴⁶ J. Rakitowska, *op. cit.*, 123–125.

„za morzem” w kraju bogatszym, gdzie żyje się lepiej. Z drugiej strony emigracja młodzieży w pewnym stopniu stanowi czynnik spowalniający i hamujący rozwój społeczno-demograficzny i ekonomiczny kraju wysyłającego. Oprócz tego emigracje zagraniczne młodzieży w pewnym stopniu stanowią negatywny czynnik związany m.in. z zaburzeniem funkcjonowania rodziny, w tym wpływający dość często na pogorszenie relacji w rodzinie, rozpady rodzin, a także na rozwój zjawiska eurosieroctwa. Mimo to migracja powoduje pojawienie się problemów i konfliktów kulturowych wskutek wzajemnego nieprzyjęcia – i imigrantów, i rodowitych mieszkańców krajów Europy – kultury każdej ze stron. Mimo to „migracja zatem jako jedna z opcji drogi życiowo-zawodowej jest atrakcyjna, zwłaszcza dla młodego pokolenia. Możliwość poznania świata i zdobycia za granicą doświadczenia jest czynnikiem zachęcającym młodych ludzi do podjęcia ryzyka zagranicznego wyjazdu”⁴⁷. Migracja jest to zjawisko i nasilający się proces społeczny, uwarunkowany globalizacją i stanowi istotną cechę rozwoju nowoczesnego społeczeństwa wskutek dużej ruchliwości przestrzennej młodzieży jako grupy społecznej.

Bibliografia

- Barometr rynku pracy Work Service*, Edycja IX, 2018, <http://www.workservice.com/pl/Centrum-prasowe/Raporty/Barometr-Rynku-Pracy/Barometr-Rynku-Pracy-Work-Service-IX-edycja>, dostęp: 10.03.2018.
- Bezrobocie wśród polskich absolwentów poniżej średniej dla UE*, IBE, opublikowano: 03.01.2016, <http://www.ibe.edu.pl/pl/o-instytucie/aktualnosci/573-bezrobocie-polskich-absolwentow>, dostęp: 22.02.2018.
- Bińkowski J., *Ukraińska migracja do Polski. Analiza zjawiska w kontekście sytuacji na rynku pracy*, Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego we Wrocławiu, Warsaw Enterprise Institute, Warszawa–Wojnowice 2017.
- Chmielewska I., Dobroczek G., Puzynkiewicz J., *Nowa fala migracji obywateli Ukrainy do Polski*, Obserwatorfinansowy.pl, *Ekonomika-Debate-Polska-Świat*, opublikowano: 12.12.2016, <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/nowa-fala-migracji-obywateli-ukrainy-do-polski/>, dostęp: 10.03.2018.
- Country Ranking 2018*, <http://www.study.eu>, dostęp: 12.03.2018.
- Dane statystyczne dotyczące kształcenia wyższego*, Eurostat, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Tertiary_education_statistics/pl, dostęp: 15.02.2018.
- Dyplom uczelni jest bezwartościowy? Tak sądzi ponad połowa Polaków*, <http://www.newsweek.pl/polska/dyplom-uczelni-jest-bezwartosciowy--tak-sadzi-ponad-polo-wa-polakow,105978,1,1.html>, opublikowano: 03.07.2013, dostęp: 12.02.2018.
- Emigracja zarobkowa: jak powstrzymać odpływ młodych ludzi z Polski?*, Polskie Radio,

⁴⁷ M. Szyszka, *Zagraniczna migracja zarobkowa jedną ze strategii życiowych młodego pokolenia*, *Rocznik Nauk Społecznych* 2016, nr 2, tom 8(44), s. 150, <http://czasopisma.tnkul.pl/index.php/rns/article/view/4563>, dostęp: 15.03.2018.

- <https://www.polskieradio.pl/42/275/Artykul/1479279,Emigracja-zarobkowa-jak-po-wstrzymac-odplyw-mlodych-ludzi-z-Polski>, dostęp: 28.02.2018.
- Emigration by age group, sex and citizenship*, <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>, dostęp: 21.02.2018.
- Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004–2016*, GUS, Departament Badań Demograficznych i Rynku Pracy, 16.10.2017, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-zagraniczne-ludnosci/informacja-o-rozmiarach-i-kierunkach-emigracji-z-polski-w-latach-20042016,2,10.html>, dostęp: 17.02.2018.
- Kaczmarczyk P., *Migracje zarobkowe Polaków w dobie przemian*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.
- Kozak S., *Patologia eurosieroctwa w Polsce. Skutki migracji zarobkowej dla dzieci i ich rodzin*, Warszawa, Difin SA., 2010.
- Kurek S., *Przestrzenne zróżnicowanie starzenia się ludności Polski w świetle prognoz GUS*, [w:] J.T. Kowalewski, P. Szukalski (red.), *Starość i starzenie się jako doświadczenie jednostek i zbiorowości ludzkich*, Zakład Demografii UŁ, Łódź 2006.
- Mobility Scoreboard: Higher Education Background Report. (Tablica wyników mobilności studentów. Uwarunkowania studiowania za granicą)*, Raport Eurydice. Komisja Europejska/EACEA/Eurydice, 2016. Luksemburg: Urząd Publikacji Unii Europejskiej, Warszawa 2017, <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/97c912df-b535-11e6-9e3c-01aa75ed71a1/language-pl/format-PDF>, dostęp: 21.01.2018.
- Okólski, *Demografia – podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie*, Scholar, Warszawa 2004.
- Pasternak-Malicka M., *Przyczyny i skutki migracji zagranicznych młodych Polaków*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Współczesne Problemy Ekonomiczne. Globalizacja. Liberalizacja. Etyka 2013, nr 7.
- Polakowska-Kujawa J.(red.), *Współczesna Europa w procesie zmian*, Difin, Warszawa 2006.
- Population (Demography, Migration and Projections)*, Eurostat, <http://ec.europa.eu/eurostat/web/population-demography-migration-projections/deaths-life-expectancy-data>, dostęp: 21.02.2018.
- Rocznik statystyczny pracy*, GUS, Departament Badań Demograficznych i Rynku Pracy, Warszawa 2017.
- Rokitowska J., *Skłonność do migracji młodych ludzi na przykładzie gminy Oborniki Śląskie – potencjalne implikacje dla rozwoju lokalnego*, *Ekonomia XXI Wieku* 2017, nr 1(13).
- Rozwadowska A., *Migracja Polaków. Wyjeżdżają osoby w sile wieku i na stałe*, opublikowano 14.11.2017, <http://wyborcza.pl/7,155287,22642615,migracja-polakow-wyjezdzaja-osoby-w-sile-wieku-i-na-stale.html>, dostęp: 24.02.2018.
- Runge A., Runge J., *Słownik pojęć z geografii społeczno-ekonomicznej*, Videograf Edukacja 2008.
- Surina I., *System kształcenia wyższego a potrzeby rynku pracy*, *Acta Pomerania* 2012, nr 4.
- Surina I., Gaysanov K., *Przemiany środowiska wychowawczego w kontekście kryzysu migracyjnego*, [w:] I. Junová, G. Slaninová (red.), *SOCIALIA* 2015, „Možnosti

- uplatnění sociálního pedagoga / sociální pedagogiky v současné společnosti”, GAUDEAMUS, Hradec Králové 2016.
- Standing G., *Prekariat. Nowa niebezpieczna klasa*, PWN, Warszawa 2014.
- Statystyka dotycząca migracji i populacji migrantów*, Eurostat, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics/pl, dostęp: 10.02.2018.
- Studia są bez sensu? Polacy krytykują szkolnictwo wyższe*, <http://www.natablicy.pl>, 15.04.2011, dostęp: 17.02.2018.
- Szkoły wyższe i ich finanse w 2016 r.*, GUS, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, Warszawa 2017.
- Szyszka M., *Zagraniczna migracja zarobkowa jedną ze strategii życiowych młodego pokolenia*, Rocznik Nauk Społecznych 2016, nr 2, tom 8(44), s. 150, <http://czasopisma.tnku.pl/index.php/rns/article/view/4563>, dostęp: 15.03.2018.
- Zientara P., *Międzynarodowe migracje o charakterze ekonomicznym: Przyczyny, mechanizmy, konsekwencje*, Wydawnictwo UG, Gdańsk 2012.
- World Population Prospects The 2015 Revision. Key Findings and Advance Tables*, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, United Nations, New York, 2015, https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/key_findings_wpp_2015.pdf, dostęp: 15.01.2018.
- World Youth Report*, United Nations, New York 2013, <http://www.un.org/esa/socdev/unyin/wyr/2013/report.pdf>, dostęp: 15.03.2018.
- Wyjazdy i przyjazdy studentów i pracowników uczelni w ramach Erasmus+ w edycji 2015*, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, <http://www.frse.org.pl/wyjazdy-i-przyjazdy-studentow-i-pracownikow-uczelni-w-ramach-erasmus-w-edycji-2015/>, dostęp: 28.01.2018.
- Безработица в Украине. Проблема становится массовой*, РИА Новости Украина: <https://rian.com.ua/analytics/20160210/1004974324.html>, dostęp: 10.03.2018.
- Нацбанк Украины: поток украинских трудовых мигрантов в Польшу будет расти*, «Украинские новости», opublikowano: 28.02.2018, <https://regnum.ru/news/2385245.html>, dostęp: 10.03.2018.

Anna Agnieszka Suchocka

Akademia Pomorska w Słupsku

The Aspirations of Young People and Their Determinants – Theoretical Study

Aspiracje młodzieży i ich uwarunkowania – studium teoretyczne

Abstract

In her article, the author presents the aspirations of young people and their determinants. This topic is regularly raised in pedagogical, psychological and sociological literature. Aspirations play a very important role in forming a young person's way of lifestyle and, consequently that of the whole society.

An overview of the different aspirations and their types has been presented and the author has described determinants of the aspirations: personal, environmental – a family, peer group, school and social conditions.

Keywords: the aspirations, determinants of the aspirations, determinants personal environmental, a family, peer group, school.

Abstrakt

W swoim artykule autorka przedstawiła aspiracje młodzieży i ich uwarunkowania. Jest to temat bardzo często poruszany w literaturze pedagogicznej, psychologicznej, socjologicznej. Aspiracje bowiem pełnią bardzo ważną rolę w kształtowaniu sposobu życia młodego człowieka, a co za tym idzie, całego społeczeństwa.

Został ukazany przegląd różnych ujęć aspiracji i ich rodzaje. Następnie autorka opisała uwarunkowania aspiracji: osobowościowe, środowiskowe – rodzina, grupa rówieśnicza, szkoła oraz uwarunkowania społeczne.

Słowa kluczowe: aspiracje, uwarunkowania aspiracji, uwarunkowania osobowościowe i środowiskowe, rodzina, grupa rówieśnicza, szkoła.

1. Wstęp

Aspiracje życiowe młodzieży zainteresowały mnie z powodu wykonywanej przeze mnie pracy. Od wielu lat jestem nauczycielem akademickim i zauważyłam, że dzisiejsza młodzież ma duży problem z wyborem własnej drogi życiowej. W ostatnich latach, ze względu na przemiany zachodzące w kraju, młodzież przyjmuje inne wzory, ideały i dążenia. Artykuł przedstawia aspiracje młodzieży i ich uwarunkowania. Jest to temat bardzo często poruszany w literaturze pedagogicznej, psychologicznej, socjologicznej. Aspiracje bowiem pełnią bardzo ważną rolę w kształtowaniu sposobu życia młodego człowieka, a co za tym idzie, całego społeczeństwa. Zamierzenia i dążenia młodzieży, a także realizacja tych oczekiwań w dużym stopniu wyznaczają kierunek rozwoju społeczeństw, oddziałują na obraz życia społecznego i ekonomicznego, pełnią znaczącą rolę w dzisiejszym i przyszłym funkcjonowaniu jednostek oraz mniejszych i większych grup społecznych.

2. Pojęcia aspiracji

„Wśród aspiracji przejawianych przez przedstawicieli różnych populacji szczególnie ważne znaczenie posiada poznanie aspiracji młodzieży. W okresie dorastania i młodzieńczym pojawiają się i rozwijają określone aspiracje; od ich treści oraz poziomu zależy w dużym stopniu przebieg rozwoju społecznego oraz procesu socjalizacji dorastającej młodzieży, jej aktywny udział w różnych formach działania, doświadczane w nim sukcesy i niepowodzenia. Samopoznanie aspiracji oraz prawidłowości ich funkcjonowania są pomocne w procesie samowychowania i samokształcenia sprzyjającym wszechstronnemu rozwojowi osobowości”¹.

Pojęcie aspiracji jest rozpowszechnione zarówno w mowie potocznej, jak i w literaturze naukowej. W potocznym ujęciu aspiracje odpowiadają wartościom do których dąży jednostka. W naukowym zaś autorzy bardzo często traktują termin aspiracje zamiennie z takimi pojęciami, jak nadzieja, marzenia czy perspektywy życiowe. Najczęściej aspiracje uwarunkowują potrzeby dążenia jednostki czy też grupy. W zależności od tego, jaką pozycję zajmuje wartość dla jednostki podjętego działania, takie jest jego umotywowanie².

Jak uważa A. Kłoskowska, aspiracje uznajemy za kategorię potrzeb, których jednostka nie posiada lub które musi odnowić, ponieważ te potrzeby

¹ Z. Skorny, *Aspiracje młodzieży oraz kierujące nimi prawidłowości*, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich 1980, s. 6.

² P. Tyrała, *Aspiracje a rzeczywistość edukacyjno-wychowawcze w okresie przeobrażeń strukturalnych państwa*, Wyd. WSP, Rzeszów 1997, s. 75.

stanowią atrybut jej wysokiego prestiżu społecznego. Takie pojmowanie pokrywa się z potrzebami rozwojowymi w teorii Masłowa³.

„Mimo że aspiracje rozumiane są rozmaicie, w zależności od potrzeby naukowej dyscypliny (np. psychologii, pedagogiki, socjologii), każdorazowo ich określenie wyprowadzane jest z motywacji, życzeń, dążeń i życiowych celów. Przykładem ogólnego pojmowania aspiracji jest traktowanie ich jako dominujących potrzeb, dążeń i zainteresowań jednostki (grupy), objętych przemożnym zamiarem realizacji”⁴. Według B. Malinowskiego „aspiracje są to potrzeby wyższego rzędu, będące wynikiem uświadomionych dążeń, zainteresowań, które jednostka czy też grupa zamierza zrealizować, dąży do ich zaspokojenia w określonych warunkach i czasie, przez działania własne i innych”⁵.

„Aspiracje są jednym z ważnych składników osobowości. Definiowane są jako życzenia, pragnienia, zamierzenia dotyczące wyników własnego działania oraz osiągniętych w przyszłości stanów związanych z wykonaniem określonego zadania lub osiągnięciem jakiegoś celu. Uzależnione są od warunków społeczno-ekonomicznych oraz od całokształtu sytuacji życiowej człowieka, od jego samooceny, zainteresowań, zdolności, akceptowanej hierarchii wartości oraz – głównie w wieku szkolnym – od wpływu rodziny, rówieśników, szkoły, środków masowego przekazu”⁶.

Traktując aspiracje jako oczekiwania dotyczące spodziewanych wyników własnego działania, należy zaznaczyć, że są one jednym z rodzajów oczekiwań. Prócz nich istnieją oczekiwania odnoszące się do przebiegu różnych zjawisk lub wystąpienia określonych zdarzeń (np. spodziewamy się, że jutro będzie słoneczna pogoda) oraz oczekiwania dotyczące wyników działania innych ludzi (np. oczekujemy, że dana drużyna wygra mecz). Tego rodzaju oczekiwań nie nazwiemy aspiracjami, których przedmiot ogranicza się do wyników własnego działania, rezultatów lub stanów będących następstwem własnej aktywności.

Aspiracje bywają określane jako dążenia, zamierzenia, pragnienia, życzenia dotyczące wyników własnego działania lub osiągnięcia za jego pośrednictwem pożądanego stanu satysfakcjonującego danego osobnika oraz spełniających dlań funkcję nagrody⁷. Jak podaje Z. Skorny za W. Kopalińskim, aspiracje to: „dążenie (do osiągnięcia czegoś), pragnienie (dopięcia celu, dobiecia do czegoś)”⁸. Według J.D. Franka poziomem aspiracji nazywamy „poziom

³ Cyt. za: M. Gulda, *Młodzież wobec przyszłości*, Gdańsk 1990, s. 53.

⁴ A. Janczur, *Wybrane czynniki kształtujące styl życia młodzieży*, Wyd. WSP, Rzeszów 1988, s. 45.

⁵ *Ibidem*, s. 45.

⁶ B. Bukowska, *Aspiracje, cele i plany życiowe młodzieży*, Biblioteka w Szkole 1999, nr 5, s. 26.

⁷ Cyt. za: Z. Skorny, *op. cit.*, s. 10.

⁸ *Ibidem*, s. 11.

przyszłego wykonania czynności, który pragnie osiągnąć osobnik znajdujący poprzednio uzyskany poziom wykonania”⁹. D. Krech i R.S. Crutchfield uważają, że poziomem aspiracji jest to „poziom wykonywania przyjmowany przez daną osobę w określonej formie aktywności ukierunkowanej na cel”¹⁰. Według M. Łoś „poziom aspiracji „rozumiany jest najczęściej jako zespół dążeń wyznaczonych przez hierarchię celów, które jednostka akceptuje oraz definiuje jako ważne i które przesądzają o jej planach życiowych”¹¹. Według A. Sokołowskiej aspiracje nazywamy „ogół pragnień i dążeń dotyczących osobistej przyszłości jednostki”¹². A. Janowski uważa, że każda jednostka ma własne plany życiowe i cele, które chce osiągnąć. To właśnie pragnienie według autora to aspiracje¹³.

„Z pedagogicznego punktu widzenia aspiracje stanowią ogół dążeń życiowych jednostki wyznaczonych przez hierarchię celów i przejawiających się we względnie stałych prawidłowościach zachowań związanych z ich realizacją. Aspiracje można także zdefiniować jako przejaw skupienia się człowieka na jakimś ważnym dla niego dążeniu. Stanowią wówczas przejaw świadomego dążenia do zaspokojenia potrzeby czegoś istotnego”¹⁴.

Aspiracje mogą dotyczyć różnych sfer życia: zainteresowań, życia osobistego, wyboru kariery zawodowej. Bardzo ważne są tutaj wartości, które człowiek przyjmuje jako własne¹⁵.

3. Rodzaje aspiracji

„(...) aspiracje dotyczące przyszłej nauki; można je określić mianem **aspiracji edukacyjnych**. Odnoszą się one do poziomu wykształcenia, który dany osobnik pragnie lub zamierza w przyszłości osiągnąć. Aspiracje te mogą przyjmować formę chęci ukończenia zasadniczej szkoły zawodowej, technikum zawodowego, odbycia wyższych studiów, uzyskanie określonego stopnia naukowego (»Zamierzam rozpocząć naukę w technikum budowlanym«, »Chciałbym ukończyć wyższe studia«, »Pragnę uzyskać dyplom Magistra«¹⁶).

„Aspiracje edukacyjne są również określane jako aspiracje do kształcenia, oświatowe lub szkolne”¹⁷. Według S. Kowalskiego aspiracje szkolne to „chęć

⁹ *Ibidem*, s. 11.

¹⁰ E. Syrek, *Aspiracje życiowe młodzieży niedostosowanej społecznie*, Katowice 1986, s. 12.

¹¹ Cyt. za: E. Syrek, *op. cit.*, s. 12.

¹² *Ibidem*, s. 12.

¹³ M. Bartosiak-Tomusiak, *Aspiracje edukacyjne społeczeństwa*, Edukacja i Dialog 1996, nr 6, s. 4.

¹⁴ T. Hejnicka-Bezwińska, *Orientacje życiowe młodzieży*, Wyd. WSP, Bydgoszcz 1991, s. 32.

¹⁵ M. Wołk, *Aspiracje po polsku*, Edukacja i Dialog 2005, nr 4, s. 63.

¹⁶ Z. Skorny, *op. cit.*, s. 35.

¹⁷ W. Sikorski, *Korekcja zawyżonych aspiracji edukacyjno-zawodowych młodzieży*, Psychologia Wychowawcza 1997, nr 4, s. 344.

osiągnięcia wyobrażonego sukcesu szkolnego jako ocenianego w danej kulturze lub subkulturze życiowo ważnego celu”¹⁸.

„U młodzieży, a nieraz u dzieci w starszym wieku szkolnym spotykamy się z **aspiracjami zawodowymi**”. Odnoszą się one do zdobycia w przyszłości określonego zawodu lub wykonywania pewnych czynności zawodowych (»Chciałbym zostać lekarzem«, »Zamierzam być nauczycielem«, »Pragnę w przyszłości pracować przy budowie nowych osiedli mieszkaniowych»). Aspiracje mogą również dotyczyć wykonywanych funkcji zawodowych, właściwości przyszłej pracy, zajmowanego w niej stanowiska, miejsca pracy.

Aspiracje zawodowe mogą przyjmować formę aspiracji dotyczących skutecznej działalności zawodowej (...). Aspiracje takie można również określić mianem aspiracji uzyskania sukcesu w działaniu lub aspiracji efektywnego działania. Ten rodzaj aspiracji może również dotyczyć działalności naukowej (...), artystycznej (...), sportowej (...) oraz innych form działalności.

Aspiracje zawodowe łączą się nieraz z aspiracjami do samokształcenia. W ujęciu J. Szczepańskiego przejawiają się one w dążeniu „do rozwijania pożądanых cech umysłu, charakteru, woli i kultury życia emocjonalnego. Z tym rodzajem aspiracji spotykamy się w formie zamierzeń lub pragnień odnoszących się do uzupełnienia luk w posiadanej wiedzy, opanowania określonych umiejętności, uzyskania dodatkowych kwalifikacji. Pojawienie się tego rodzaju aspiracji jest niejednokrotnie następstwem trudności i niepowodzeń doznawanych w działalności zawodowej lub też łączy się z zamiarem przekwalifikowania”¹⁹.

„U dorastającej młodzieży szczególną pozycję zajmują również aspiracje zawodowe, które bezpośrednio dotyczą zdobycia konkretnego zawodu. W ich obszarze mieszczą się także bardziej szczegółowe plany przyszłej aktywności zawodowej, jej efektywności oraz stopnia doznawanej satysfakcji. Aspiracje zawodowe mogą również odnosić się do prestiżu społecznego wynikającego z pełnienia określonych funkcji w przyszłym miejscu pracy. Między aspiracjami edukacyjnymi i zawodowymi występują ścisłe relacje, ponieważ wybór szkoły i specjalności kształcenia zawodowego decydująco wpływają na przyszłość zawodową. Dlatego też te dwie kategorie aspiracji zwykło się rozpatrywać łącznie jako aspiracje edukacyjno-zawodowe”²⁰.

„Aspiracje odnoszące się do partnera łączą się z aspiracjami dotyczącymi rodziny, które można skrótowo określić mianem **aspiracji rodzinnych**. Przyjmują one formę pragnień lub zamierzeń odnośnie do optymalnego okresu założenia rodziny, liczby dzieci, sposobu ich wychowania, stosunków panujących w rodzinie itp.”²¹

¹⁸ Cyt. za: W. Sikorski, *Zaniżone aspiracje edukacyjne- ich źródła i korekcja*, Opieka, Wychowanie, Terapia 1999, nr 2, s. 5.

¹⁹ Z. Skorny, *op. cit.*, s. 35–36.

²⁰ W. Sikorski, *Korekcja zawyżonych aspiracji edukacyjno-zawodowych*, Psychologia Wychowawcza 1997, nr 4, s. 345.

²¹ Z. Skorny, *op. cit.*, s. 37.

„Mianem **aspiracji społecznych** określimy pragnienia lub dążenia dotyczące udziału w działalności wymagającej nawiązywania kontaktów interpersonalnych. Do aspiracji społecznych można zaliczyć aspiracje kierownicze, aspiracje towarzyskie, aspiracje prestiżu społecznego oraz aspiracje prospołeczne.

Aspiracje kierownicze to pragnienia lub zamierzenia pełnienia funkcji kierowniczych oraz zajmowania wysokiej pozycji w hierarchii władzy. **Aspiracje towarzyskie** dotyczą nawiązywania kontaktów towarzyskich z określonymi osobami lub grupami osób. **Aspiracje prestiżu społecznego** przejawiają się w chęci zdobycia szacunku, uznania, akceptacji w środowisku, w którym przebywa i działa dany osobnik; niejednokrotnie występują one łącznie z aspiracjami kierowniczymi²².

Wiele czynników, nie zawsze uświadomionych sobie przez ludzi, wpływa na pojawienie się aspiracji. Nie zawsze jasno można przedstawić te uwarunkowania ale są pewne stałe determinanty, które wpływają na kształtowanie się aspiracji²³.

„Mechanizm kształtowania się aspiracji jest zdeterminowany wieloma czynnikami. Najczęściej wymienia się spośród nich środowisko rodzinne, grupę rówieśniczą, mass media, szkołę, sytuację społeczną, gospodarczą, polityczną²⁴.

Na poziom aspiracji wpływają zmienne:

- płeć;
- pochodzenie społeczne;
- typ środowiska – stopień urbanizacji;
- dostępność danych szkół w miejscu zamieszkania;
- atrakcyjność zawodu poszczególnych szkół;
- przeciętne dotychczas uzyskiwanych ocen;
- poziom kwalifikacji nauczyciela;
- wykształcenie rodziców;
- standard życia rodziny;
- rodzinne tradycje kształcenia, wpływ starszego rodzeństwa;
- konsumpcja kulturalna rodziny;
- skłonność do samodzielności²⁵.

„Kształtowanie się aspiracji uczniów dotyczących wyznaczonych zawodów uwarunkowana jest czynnikami ekonomicznymi, społecznymi oraz osobowościowymi. Jednak cechy ekonomiczne środowiska odgrywają wśród nich rolę szczególnie ważną²⁶.

²² *Ibidem*, s. 39.

²³ T. Lewowicki, *Aspiracje dzieci i młodzieży*, Wyd. PWN, Warszawa 1987, s. 28.

²⁴ M. Wołk, *op. cit.*, s. 62–63.

²⁵ T. Wilk, *Możliwości zaspokojenia potrzeb edukacyjnych młodzieży w warunkach zmiany społecznej w Polsce*, wyd. Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002, s. 23.

²⁶ *Ibidem*.

4. Uwarunkowania aspiracji

Na aspiracje mają wpływ uwarunkowania osobowościowe, środowiskowe (rodzina, grupa rówieśnicza, szkoła) oraz uwarunkowania społeczne.

Bardzo ważne w życiu młodego człowieka jest planowanie dalszego życia, wyboru ścieżki edukacyjnej i zawodowej. W okresie adolescencji młodzież formułuje swoje aspiracje, które wpływają na kształtowanie się postaw życiowych. Ze względu na zachodzące zmiany społeczno-ekonomiczne zmianom ulegają różne czynniki, które mają wpływ na zmianę i modyfikację aspiracji²⁷.

W procesie kształtowania się aspiracji bardzo ważna jest samoocena jednostki, która zależy od indywidualnych cech człowieka a także od wyników jego działania. Jeśli działanie kończy się niepowodzeniem, aspiracje ulegają obniżeniu. I odwrotnie – im lepszy wynik działania, tym wyższe są aspiracje²⁸.

„Jak świadczą o tym wyniki szeregu badań, poziom aspiracji jest ponadto uzależniony od wyników działania danego osobnika związanych z doznanymi uprzednio sukcesami lub niepowodzeniami. Ponieważ pojęcia te są różnie rozumiane w literaturze naukowej, spróbujemy obecnie określić ich znaczenie.

Sukcesy i niepowodzenia zachodzą w trakcie wykonywania przez danego osobnika czynności zmierzających do osiągnięcia określonego wyniku. Jeśli zostaje on osiągnięty, wówczas mamy do czynienia z sukcesem, brak natomiast zamierzonego wyniku jest niepowodzeniem.

Wytworzenie się określonych aspiracji oraz ich poziom jest uzależniony od struktury osobowości. Jednym z jej składników są przejawiane przez danego osobnika postawy ryzykanckie i asekuracyjne. Zachodzi ponadto zależność między aspiracjami, poziomem neurotyzmu, samoakceptacją, obrazem własnej osoby oraz niektórymi innymi składnikami osobowości”²⁹.

„Samoocena jest elementem systemu wiedzy człowieka o samym sobie. System wiedzy o sobie, w miarę gromadzenia wciąż nowych doświadczeń, podlega ciągłemu porządkowaniu i organizowaniu się w pewien specyficzny układ wyobrażeń, określany często jako obraz własnej osoby (*self-image*), czy też pojęcie o sobie samym (*self-concept*). (...)

W rezultacie zdobywanych doświadczeń kształtuje się system poglądów, opinii i sądów wartościujących o samym sobie, stanowiący złożoną strukturę obejmującą wiele różnorodnych elementów.

Większość autorów – C. Rogers, W. James, J. Reykowski, W. Łukaszewski i inni – wyraża zgodny pogląd co do istnienia dwóch zasadniczych elementów tej struktury, wyróżniając tzw. Ja realne i ja idealne.

²⁷ W. Sikorski, *Dynamika aspiracji życiowych młodzieży uczącej się*, Edukacja 2000, nr 1, s. 43.

²⁸ Z. Skorny, *op. cit.*, s. 68.

²⁹ *Ibidem*, s. 68–69.

Ja realne, czyli aktualne wyobrażenie o sobie samym, jest rezultatem doświadczeń płynących z przeszłości bądź teraźniejszości.

Ja idealne z kolei ma charakter życzeniowy i obejmuje te cechy, które jednostka chciałaby posiadać³⁰.

„Wielu psychologów uważa, iż poziom aspiracji kształtuje się pod wpływem samooceny: wysoka samoocena jest czynnikiem wyzwalającym wysoki poziom aspiracji, niska implikuje niski poziom aspiracji. Okazuje się również, że w procesie formowania się samooceny i aspiracji istotną funkcję pełni obraz własnej osoby. Ów obraz tworzy się na podstawie indywidualnych doświadczeń oraz sądów i opinii innych ludzi (np. rodziców, nauczycieli, rówieśników). Samoocena determinowana jest przez posiadane warunki osobiste (cechy indywidualne) oraz skuteczność wcześniejszej aktywności w określonym obszarze działania. Między tymi dwiema grupami czynników zachodzi sprzężenie zwrotne: rezultaty aktywności są uzależnione od posiadanych cech indywidualnych, podjęcie zaś działania wpływa na rozwój odpowiednich cech indywidualnych (warunków osobistych). Im bardziej trafna (tzn. zbieżna z posiadanymi faktycznie warunkami osobistymi) jest samoocena, tym większe prawdopodobieństwo prawidłowego ukształtowania realistycznego poziomu aspiracji³¹”.

„Aspiracje są składnikiem osobowości człowieka aktywnego, decydują o tym, że podejmuje on określone działania, wyznaczają kierunek i determinują siłę tych działań; należyce ukształtowane sprzyjają prawidłowemu rozwojowi osobowości człowieka i jego świadomemu wysiłkowi, mającemu na celu doskonalenie wewnętrzne³²”.

„Wiadomo, że aspiracje się zmieniają i kształtują dynamicznie wraz z rozwojem osobowości jednostki³³”.

„Wśród wielu czynników determinujących aspiracje wymienia się potrzeby. W psychologii społecznej i psychologii motywacji wskazuje się na potrzeby różnego typu (od biologicznych poczynając, a na tzw. duchowych kończąc), których zaspokojenie (chęć zaspokojenia) związane jest ze sferą motywacyjną – w tym za aspiracjami. Ale – jak się twierdzi – dążenia ludzi wywoływane są nie tylko chęcią zaspokojenia potrzeb, lecz również przez charakterystyczny dla ludzi eksploratorski, twórczy stosunek do otaczającego świata.

Szczególnym rodzajem ludzkich potrzeb są potrzeby osiągnięć. Uważa się je – zgodnie z typowym dla wielu psychologów przeświadczeniem – za właściwości stosunkowo stałe i przejawiające się w różnych sytuacjach. Powiada się nawet o „cechach zgeneralizowanych”, które warunkują działania człowieka

³⁰ B. Galas, *Czynniki współwystępujące z samooceną i aspiracjami młodzieży*, Psychologia Wychowawcza 1994, nr 1, s. 11.

³¹ W. Sikorski, *Korekcja zawiżonych aspiracji edukacyjno-zawodowych*, Psychologia Wychowawcza 1997, nr 4, s. 345.

³² Z. Skorny, *op. cit.*, s. 107.

³³ T. Wilk, *op. cit.*, s. 20.

niezależnie od treści tego działania – pod warunkiem jednak wystąpienia elementu współzawodnictwa, konkurencji. Ale twierdzi się też, iż potrzeby osiągnięć mogą różnić się w zależności od dziedziny działania, to zaś nie pozostaje bez wpływu na obraz aspiracji kierunkowych (rodzajów aspiracji)”³⁴.

„Wiadomo, że aspiracje się zmieniają i kształtują dynamicznie wraz z rozwojem osobowości jednostki. Środowisko człowieka, w szerokim tego słowa znaczeniu, jest z jednej strony terenem, na którym realizuje się osobowość ludzka (w tym i aspiracje), z drugiej zaś jest systemem wymagań, nakazów i możliwości, które stymuluje, ukierunkowuje, a jednocześnie ogranicza działalność jednostki”³⁵.

Zdaniem A. Janowskiego to rodzina jest pierwszym i najważniejszym środowiskiem życia dziecka, w którym poznaje ono podstawowe wartości, normy postępowania. W rodzinie dokonuje się proces uspołecznienia, ponieważ to rodzice poprzez swój sposób postępowania, swoje normy i zasady, pokazują dziecku sposób życia. Z reguły to rodzice starają się rozbudzić w swoich pociechach różne zainteresowania, zamiłowania, ale czasami także swoje niezrealizowane marzenia. To oni kształtują aspiracje swojego dziecka, które często mogą stanowić wierne odbicie aspiracji rodziców³⁶.

„Rodzina pierwsza wkracza w proces ogólnego rozwoju dziecka, pierwsza wskazuje mu określone wartości moralne. Złożoność procesu socjalizacji zapoczątkowanego w łonie rodziny pogłębia fakt, że przekazuje ona młodemu pokoleniu sytuację społeczną związaną z jej przynależnością do określonej klasy społecznej. Socjologowie nazywają to »mechanizmem wstępnego dziedziczenia”. Z. Bauman wysuwa szereg funkcji z tym mechanizmem związanych, szczególnie ważnych dla problemu życiowych perspektyw młodzieży:

- 1) Fakt urodzenia w takiej, a nie w innej rodzinie określa automatycznie wstępną pozycję klasową osobnika, a tym samym punkt jego życiowego startu. Człowiek rodzi się w rodzinie robotniczej, rodzinie chłopskiej, rodzinie przemysłowców czy finansistów. Dopóki nie zdobędzie własnej pozycji społecznej, zasadzającej się na własnym miejscu w społecznym procesie wytwarzania, jego przynależność klasowa jest tożsama z przynależnością klasową rodziców. A ten etap »cedowanej« rodzinie przynależności klasowej przypada na decydujący okres rozwoju osobowości człowieka.
- 2) Fakt urodzenia określa nie tylko punkt startu życiowej drogi, lecz i szanse takich lub innych skutków.

³⁴ T. Lewowicki, *Aspiracje dzieci i młodzieży*, Wyd. PWN, Warszawa 1987, s. 29–30.

³⁵ M. Bartosiak-Tomusiak, *Aspiracje edukacyjne społeczeństwa*, Edukacja i Dialog 1996, nr 6, s. 5.

³⁶ R. Parzęcki, *Uwarunkowania aspiracji zawodowych młodzieży w środowisku wiejskim*, Toruń 1986, s. 38.

3) Wpływ rodziny różnicuje też – odpowiednio do podziałów klasowych – życiowe ambicje i wzory.

Od przynależności rodzinnej zależy więc, czy droga życiowa rozpoczyna się łatwo, czy z wysiłkiem i na jakie obiektywne szanse może liczyć młody człowiek w realizowaniu swych dążeń i pragnień. Rodzina również, zgodnie z uznawanymi w kręgu swojej klasy wartościami i normami postępowania, wpływa na treść o poziom aspiracji, na sposób wrastania w społeczeństwo. (...)

Prócz klasowo-środowiskowych warunków rozwoju perspektyw życiowych, istnieją jeszcze korzystne lub niekorzystne pod tym względem warunki wewnątrz rodzinne. Wzory osobowościowe rodziców, ich osobiste postawy i aspiracje mają, jak wiadomo, wpływ już na najwcześniejsze doświadczenia życiowe dziecka. Przy tym dążenia rodziców, ich stosunek do dzieci, narzucane im modele życiowe mogą mieć źródło w osobistych potrzebach rodziców, pragnących zrealizować w drugim pokoleniu własne niewyżyte pragnienia, zaspokoić własne ambicje i zainteresowania, lub sprostać nakazom rodzinnych tradycji. Mimo rosnącej wciąż emancypacji młodego pokolenia (zwłaszcza pod względem ekonomicznym) nasiąkanie atmosferą określonego zawodu lub określonego modelu życiowego w kręgu rodzinnym nierzadko determinuje przyszłość dziecka w takich jej istotnych aspektach jak: wybór zawodu, pozycja społeczna kobiety, stosunek do małżeństwa itd.³⁷

Poza rodzicami (czy rodziną – szczególnie, gdy np. w rodzinie występuje duża różnica wieku między rodzeństwem) na kształtowanie się aspiracji wpływają – intencjonalnie lub nieintencjonalnie – także inne osoby dorosłe. Związane to bywa z przejmowaniem norm grupowych, z przyswajaniem standardów funkcjonujących w danej grupie.

W przypadku kształtowania się aspiracji dzieci i młodzieży znaczną rolę odgrywają grupy rówieśnicze i uznawane w nich standardy. Inne przy tym mogą być standardy grup rówieśniczych funkcjonujących w środowisku zamieszkania, a inne – grup istniejących np. w szkole lub w instytucjach pozaszkolnych (np. w klubach, zespołach artystycznych czy kołach zainteresowań w domach młodzieży itp.).

Oddziaływanie szkoły na aspiracje ma bardzo złożony charakter. W szkole ogniskują się rozmaite czynniki osobowościowe i czynniki, które określić można jako pedagogiczne. Uczniowie poddawani są oddziaływaniu wielu – często odmiennym – normom. Pozostając jednak chociażby tylko przy sprawach procesu socjalizacji dzieci i młodzieży, można powiedzieć, że właśnie na terenie szkoły następuje kształtowanie (kształtowanie się) własnych, uświadomionych (i wybranych z wielu, a także w miarę uzasadnionych) dążeń.

³⁷ A. Sokołowska, *Stosunek młodzieży do jej perspektyw życiowych*, PWN, Warszawa 1967, s. 29–32.

Bardzo bogaty jest materiał ilustrujący związki między aspiracjami i środowiskiem lokalnym, w którym żyje człowiek, między aspiracjami i typem miejsca zamieszkania (i czynnikami występującymi w miejscu zamieszkania). Szczególnie silny wydaje się wpływ zamieszkania w środowisku miejskim lub wiejskim na aspiracje – ich rodzaje, poziom, strukturę. Zróżnicowanie aspiracji dostrzegalne jest u młodzieży i ludzi dorosłych, a także u dzieci z różnych wsi – zlokalizowanych np. w regionach uprzemysłowionych, obecnie uprzemysławianych, wreszcie w regionach typowo rolniczych.

W dużych miastach występują zróżnicowania aspiracji m.in. w zależności od stopnia zintegrowania środowiska lokalnego, wzorców stylu życia i planów życiowych mieszkańców środowiska lokalnego.

Wśród czynników środowiskowych coraz większe znaczenie odgrywają szeroko rozumiane uwarunkowania kulturowe, a więc wzorce kulturowe propagowane w społeczeństwie, tradycje, udział w oświacie i kulturze itp. Szczególną rolę – nie zawsze pozytywną – spełniają w tym przypadku środki masowej komunikacji, a wśród nich telewizja³⁸.

„**Szkola** jest drugą obok rodziny, instytucją mającą zasadniczy wpływ na kształtowanie człowieka. Jej rola i zasięg oddziaływania były zmienne w zależności od różnych epok i różnych ustrojów społecznych. Jako naczelna instytucja wychowawcza we współczesnej cywilizacji, szkoła jest nie tylko ogniwem między rodziną i społeczeństwem, lecz również środowiskiem, w którym odzwierciedlają się głównie przejawy życia społecznego w jego węższym i szerszym aspekcie. Z racji swego powołania góruje ona w zasadzie nad środowiskiem rodzinnym dzięki fachowemu przygotowaniu do pracy wychowawczej, dzięki arsenałowi odpowiednich środków dydaktycznych, organizacji i urzędowemu prestiżowi. (...) Nikt nie kwestionuje wychowawczej roli szkoły, stawiając jej pod tym względem odpowiedzialne zadania, które można by ogólnie określić jako wszechstronne przygotowanie dla przyszłości. W związku z tym wyłania się pytanie natury praktycznej: czego wychowanek może oczekiwać od szkoły, w jakiej mierze służy mu ona pomocą w kształtowaniu aspiracji życiowych, w zarysowaniu perspektyw przyszłości i realizowaniu związanych z nimi zamierzeń? Dzięki licznym swoim funkcjom szkoła w zasadzie jest w stanie oczekiwania te spełnić. Funkcje te są następujące: a) wyposażenie w wiedzę i umiejętność pracy umysłowej w takim stopniu, aby możliwe było dalsze jej bardziej samodzielne zdobywanie na wyższych szczeblach, b) rozbudzenie i kształtowanie zainteresowań, rozwój umiejętności korzystania z dóbr i środków kultury, c) rozwój i kształcenie osobowości ze szczególnym uwzględnieniem postaw i cech społecznie korzystnych i umożliwiających jednostce pomyślny start życiowy oraz umiejętność bezkonfliktowego współżycia i współdziałania, d) aktywne wprowadzenie w życie

³⁸ T. Lewowicki, *op. cit.*, s. 33–37.

społeczne i uświadomienie w zakresie aktualnych warunków bytu społecznego oraz najistotniejszych potrzeb i tendencji jego rozwoju, i wreszcie e) w toku długoletniej działalności wychowawczej wypróbowanie sił ucznia i możliwości jego samooceny oraz wskazanie mu perspektyw dalszego rozwoju.

Zadanie te nie wydaje się zbyt wygórowane, zważywszy, że do dyspozycji szkoły staje w zasadzie, szereg pomocniczych i wspierających ją instytucji i środków wychowawczego oddziaływania jak: organizacje młodzieżowe, placówki wychowania pozaszkolnego, środki kultury masowej – znacznie rozszerzających i pogłębiających jej wpływy. Przy właściwym wykorzystaniu wszystkich swoich możliwości efekt pracy szkoły powinien być widoczny w wyrównywaniu – przynajmniej na poziomie jakiegoś określonego minimum braków i niedociągnięć w środowisku rodzinnym. Systematyczne, planowe i świadomie ukierunkowane oddziaływanie szkoły powinno kompensować często nikłe, lub wręcz szkodliwe wpływy wychowawcze rodziny³⁹.

„Jednym z wielu jej zadań jest bowiem przygotowanie młodzieży do właściwego wyboru szkoły i dalszej drogi życiowej”⁴⁰.

„Na kształtowanie się aspiracji wpływa środowisko społeczne za pośrednictwem standardów grupowych. Powodują one wystąpienie tendencji do upodobniania własnych aspiracji do aspiracji lub wyników działania grupy”⁴¹.

Duży wpływ na wybór szkoły i zawodu może wywierać grupa rówieśnicza. Może on być dwojakiego rodzaju:

- 1) bezrefleksyjne naśladowanie bardziej samodzielnych, bardziej wyrobionych jednostek przez mniej samodzielnych kolegów; jest to zjawisko „owczego pędu” do danej szkoły,
- 2) wpływ na decyzję poprzez udzielanie informacji o istnieniu szkoły, zawodu, warunkach przyjęcia itp.
- 3) Oznacza to, że wśród kolegów z grupy rówieśniczej spotykamy się ze zjawiskiem naśladowania.

Jak zauważył W. Winclawski, w starszych klasach szkoły podstawowej bardzo często zaczynają się tworzyć grupy uczniów związanych jednakowymi planami życiowymi na przyszłość, a więc np. grupa młodzieży pozostającej na gospodarstwie lub zamierzającej kontynuować dalszą naukę w określonej szkole. Takie zbliżenie się uczniów o jednakowej orientacji związanej z przyszłością bardzo często prowadzi do zjawiska określanego mianem „naśladowania w wyborze szkoły i zawodu”. Zdaniem Z. Kosel „naśladowanie wyboru szkoły czy zawodu dokonane przez innych uczniów praktykowane jest najczęściej przez uczniów o nieco niższym poziomie intelektualnym, nie mających jeszcze całkowicie sprecyzowanych zainteresowań, nie zdecydowanych w wyborze szkoły

³⁹ A. Sokołowska, *op. cit.*, s. 33–35.

⁴⁰ R. Parzęcki, *op. cit.*, s. 39.

⁴¹ Z. Skorny, *op. cit.*, s. 68.

i zawodu, czy wreszcie nie posiadających dostatecznych informacji na ten temat. Uczniowie naśladują też starszych kolegów oraz starsze rodzeństwo chodzących już do szkoły ponad podstawowej i od nich czerpią w miarę pełne informacje na temat szkoły i zawodu. Wydaje się, że zjawisko naśladowania wynika z braku wystarczającej wiedzy o szkołach i zawodach”⁴².

Sytuacja życiowa bardzo często wpływa na sytuację społeczną dziecka. Poziom materialny rodziny, wykształcenie rodziców, przynależność klasowa często wpływają na warunki rodzinne i stosunki w niej panujące, co wyznacza dziecku określoną pozycję społeczną⁴³.

„W zespole uczniowskim inne warunki społeczne posiada uczeń mający zaможных, wykształconych rodziców niż uczeń wychowany w rodzinie o niskim poziomie wykształcenia, znajdującej się przy tym w trudnej sytuacji materialnej.

W badaniach nad społecznymi uwarunkowaniami wyboru szkoły i zawodu stwierdzono wyraźny wpływ pochodzenia społecznego związany z następującymi zjawiskami natury socjologicznej:

- różnymi systemami wartości w poszczególnych środowiskach społecznych,
- wpływem środowiska społecznego na szanse edukacyjne, jakie stwarza ono młodemu pokoleniu.

Na szanse te składają się między innymi: poziom pracy szkół podstawowych, dostęp do szkół ponadpodstawowych, wiedza o zawodach, sytuacja materialna rodziny, poziom wykształcenia rodziców.

Szereg autorów, a wśród nich S. Kowalski, uważa przynależność społeczną młodzieży za decydujący czynnik wyznaczający poziom jej aspiracji. Na potwierdzenie tej prawidłowości S. Kowalski podaje fakt, że dzieci inteligentne, pomimo niejednokrotnie słabych postępów w nauce, aspirują do wyższego wykształcenia, natomiast młodzież pochodząca z innych środowisk, głównie rolniczych i robotniczych, pomimo sukcesów szkolnych wykazuje niższe aspiracje do kształcenia.

W badaniach często uwiadamia się znaczna różnica w aspiracjach i typach kariery zawodowej uczniów w zależności od pochodzenia społecznego. Aspiracje zawodowe dzieci inteligentnych i bogatych rolników są znacznie wyższe od aspiracji dzieci robotników, pracowników usługowych i uboższych rolników. Wybierają one znacznie częściej zawody wymagające średniego i wyższego wykształcenia”⁴⁴.

⁴² R. Parzęcki, *op. cit.*, s. 42–43.

⁴³ *Ibidem*, s. 35.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 36–38.

5. Podsumowanie

Aspiracje młodzieży są szeroko ujmowane w literaturze przez różnych autorów, którzy zgodnie uważają, że są to dążenia do zaspokojenia własnych ambicji i potrzeb. Kształtują się one w znacznej mierze pod wpływem najbliższych środowisk oraz wartości, postaw i aspiracji osób żyjących w tych środowiskach. Młodzież trafnie ocenia własne możliwości wewnętrzne, jak i zewnętrzne, i dokonuje wyboru swojej ścieżki życiowej. Bardzo duży wpływ na ten wybór ma rodzina i wartości w niej preferowane, grupa rówieśnicza, szkoła oraz środowisko społeczne. Z nich bowiem wynikają czynniki, które kształtują aspiracje młodego człowieka i wpływają na aktywność całowyciową.

Bibliografia

- Bartosiak-Tomusiak M., *Aspiracje edukacyjne społeczeństwa*, Edukacja i Dialog 1996, nr 6.
- Bednarski H., *Aspiracje zawodowe uczniów szkół podstawowych*, Poznań–Bydgoszcz 1971.
- Bukowska B., *Aspiracje, cele i plany życiowe młodzieży*, Biblioteka w Szkole 1999, nr 5.
- Frankfort-Nachmias Ch., Nachmias D., *Metody badawcze w naukach społecznych*, Zysk i S-ka, Poznań 2001.
- Gałas B., *Czynniki współwystępujące z samooceną i aspiracjami młodzieży*, Psychologia Wychowawcza 1994, nr 1.
- Giddens A., *Socjologia*, PWN, Warszawa 2006.
- Gulda H., *Zmiany postaw wobec niektórych wartości życiowych*, Gdańsk 1990.
- Gulda M., *Młodzież wobec przyszłości*, Gdańsk 1990.
- Hejnicka-Bezwińska T., *Orientacje życiowe młodzieży*, WSP, Bydgoszcz 1991.
- Janczur A., *Wybrane czynniki kształtujące styl życia młodzieży*, WSP, Rzeszów 1988.
- Jundziłł I., *Trudności wychowawcze w rodzinie*, Nasza Księgarnia, Warszawa 1989.
- Komorowska H., *Metody badań empirycznych w glottodydaktyce*, Warszawa 1982.
- Kubielski W., *Zarys metodologii badań pedagogicznych*, Słupsk 2001.
- Lewowicki T., *Aspiracje dzieci i młodzieży*, PWN, Warszawa 1987.
- Łobocki M., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Impuls, Kraków 2004.
- Łoś M., *Aspiracje a środowisko*, PWN Warszawa 1972.
- Nowak D., *Młodzież w świetle wyboru drogi życiowej*, Wychowanie na co Dzień 2001.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Żak, Warszawa 1998.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Żak, Warszawa 2004.
- Parzęcki R., *Uwarunkowania aspiracji zawodowych młodzieży w środowisku wiejskim*, Toruń 1986.

- Pilch T., Bauman T., *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, ŻAK, Warszawa 2001.
- Pilch T., *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa 1982.
- Piekarski J., *Międzypokoleniowa transmisja wartości w środowisku rodzinnym małego miasta. Wychowawcze studium relacji międzygeneracyjnych*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1992.
- Sikorski W., *Jak zapobiegać zaniżonym aspiracjom*, Edukacja i Dialog 1996, nr 6.
- Sikorski W., *Dynamika aspiracji życiowych młodzieży uczącej się*, Edukacja 2000, nr 1.
- Sikorski W., Korekcja zawyżonych aspiracji edukacyjno-zawodowych młodzieży, *Psychologia Wychowawcza* 1997, nr 4.
- Sikorski W., *Zaniżone aspiracje edukacyjne- ich źródła i korekcja*, Opieka, Wychowanie, Terapia 1999, nr 2.
- Sokołowska A., *Stosunek młodzieży do jej perspektyw życiowych*, PWN, Warszawa 1967.
- Skorny Z., *Aspiracje młodzieży oraz kierujące nimi prawidłowości*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1980.
- Seul S., *Aspiracje absolwentów szkoły podstawowej*, Edukacja i Dialog 1997, nr 3.
- Syrek E., *Aspiracje życiowe młodzieży niedostosowanej społecznie*, Wyd. UŚ, Katowice 1986.
- Tyrały P. (red.), *Aspiracje a rzeczywistość edukacyjno-wychowawcza w okresie przeobrażeń strukturalnych państwa*, Wyd. WSP, Rzeszów 1997.
- Węglińska M., *Jak pisać pracę magisterską?*, Impuls, Kraków 2004.
- Wołk M., *Aspiracje po polsku*, Edukacja i Dialog 2005, nr 4.
- Wojciechowska M., *Wartości edukacyjne uznawane przez uczniów ze środowisk robotniczych*, Edukacja 1997, nr 4.
- Wilk W., *Możliwości zaspokojenia potrzeb edukacyjnych młodzieży w warunkach zmiany społecznej w Polsce*, Wyd. UŚ, Katowice 2002.

Bibliografia

- Aleksyuk A.M., *Pedagogika vischoyi osviti Ukrayini: Istoriya, Teoriya: pidruch. dlya stud., aspirantiv ta molodih vikladachiv visch. navch. zakl*, K., Libid 1998.
- Arhangelskaya A.L., *Ot innovatsiy v obuchenii k innovatsionnyim formam kontrolya*, [w:] A.L. Arhangelskaya, L.A. Dunaeva (red.), *Vestnik rossiyskogo universiteta družbyi narodov*, „Seriya: Voprosy Obrazovaniya” 2007, nr 4.
- Arhangelskiy S.I., *Leksii po nauchnoy organizatsii uchebnogo protsessa v vyisshey shkole*, M, Vyssh. shk., 1976.
- Ayala E.S., Cala V.C., *The impact of social capital in socio-emotional competencies of Spanish and immigrant adolescents from the southeast of Spain*, „International Journal of Inclusive Education” 2017, nr 21(8).
- Balabuha K.V., *Pidgotovka maybutnlh uchiteliv inozemnoyi movi do navchannya starshoklasnikov frazeologiyi*, dis. ... kand. ped. nauk, 13.00.02, Pivdenoukr. derzh. ped. un-t im. K.D. Ushinskogo, O., 2007.
- Barometr rynku pracy Work Service. Edycja IX, 2018*, <http://www.workservice.com/pl/Centrum-prasowe/Raporty/Barometr-Rynku-Pracy/Barometr-Rynku-Pracy-Work-Service-IX-edycja>, dostęp: 10.03.2018.
- Bartosiak-Tomusiak M., *Aspiracje edukacyjne społeczeństwa*, „Edukacja i Dialog” 1996, nr 6.
- Bednarski H., *Aspiracje zawodowe uczniów szkół podstawowych*, Poznań-Bydgoszcz 1971.
- Bennett M., *Basic concepts of intercultural communication. Selected Readings*, Intercultural Press, Boston- London 1998.
- Bezrobocie wśród polskich absolwentów poniżej średniej dla UE*, IBE, opublikowano: 03.01.2016, <http://www.ibe.edu.pl/pl/o-instytucie/aktualnosci/573-bezrobocie-polskich-absolwentow>, dostęp: 22.02.2018.
- Big Fish Games*, <https://www.bigfishgames.com/blog/history-of-hidden-object-games-interview-with-patrick-wylie/>, dostęp: 05.01.2018.
- Bińkowski J., *Ukraińska migracja do Polski. Analiza zjawiska w kontekście sytuacji na rynku pracy*, Kolegium Europy Wschodniej im. Jana Nowaka-Jeziorańskiego we Wrocławiu, Warsaw Enterprise Institute, Warszawa–Wojnowice 2017.
- Blyzniuk T., Sydoriv S., *Ensuring the personality-centered approach in Inclusive Education*, [w:] *Scientific Bulletin of Chełm. Section of Pedagogy*, Chełm 2017.

- Bondar V., *Inclusive education as a social and pedagogical phenomenon*, „Ridna shkola”, 2011, nr 3, http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2011_3_4
- Budka, P., Mader, E., Stockinger, J., Prilisauer, K., & Anderl, E., *Interactive computer aided learning in social science education: strategies, scenarios, tools, and evaluations of an e-learning environment at the Department of Social and Cultural Anthropology of the University of Vienna*, [w:] M. Auer (red.), *Interactive Computer Aided Learning Conference Proceedings: ePortfolio and Quality in e-learning*, Kassel University Press, Kassel 2007 <http://www.univie.ac.at/ksa/e-learning>, dostęp: grudzień 2017.
- Budnyk O., *Inclusive education, manual*, Ivano-Frankivsk 2015.
- Bukowska B., *Aspiracje, cele i plany życiowe młodzieży*, „Biblioteka w Szkole” 1999, nr 5.
- Chmielewska I., Dobroczek G., Puzynkiewicz J., *Nowa fala migracji obywateli Ukrainy do Polski*, Obserwatorfinansowy.pl, Ekonomia-Debate-Polska-Świat, opublikowano: 12.12.2016, <https://www.obserwatorfinansowy.pl/tematyka/makroekonomia/nowa-fala-migracji-obywateli-ukrainy-do-polski/>, dostęp: 10.03.2018.
- Country Ranking 2018, <http://www.study.eu>, dostęp: 12.03.2018.
- Czerwińska-Jasiewicz M., *Psychologia rozwoju młodzieży w kontekście biegu ludzkiego życia*, Wydawnictwo Difin S.A., Warszawa 2015.
- Dane statystyczne dotyczące kształcenia wyższego, Eurostat http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Tertiary_education_statistics/pl, dostęp: 15.02.2018.
- Davydenko H.V., *Theoretical and methodological principles of inclusive education in higher educational institutions of the European Union*, D. Ed. thesis: 13.00.01, Kyiv 2015.
- Department of Economic and Social Affairs, *Population Division*, United Nations, New York 2015, https://esa.un.org/unpd/wpp/publications/files/key_findings_wpp_2015.pdf, dostęp: 15.01.2018.
- Derkach A., *Subektnist subekta v akmeologichnomu razvitii i problemy ego subektnogo samoosuszhestvlenia*, „Mir Psikhologii” 2008, nr 3.
- Derzhavna natsionalna programa „Osvita” („Ukrayina XXI stolittya”) http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KMP93896.html, dostęp: 15.08.2017
- Dubkovetska I., Budnyk O., Sydoriv S., *Implementing Inclusive Education in Ukraine: Problems and Perspectives*, “Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Scientific Edition: Series of Social and Human Sciences” 2016, nr 3 (2–3).
- Dyplom uczelni jest bezwartościowy? Tak sądzi ponad połowa Polaków, <http://www.newsweek.pl/polska/dyplom-uczelni-jest-bezwartosciowy--tak-sadzi-ponad-polo-wa-polakow,105978,1,1.html>, opublikowano: 03.07.2013, dostęp: 12.02.2018.
- Emigracja zarobkowa: jak powstrzymać odpływ młodych ludzi z Polski? Polskie Radio, <https://www.polskieradio.pl/42/275/Artykul/1479279,Emigracja-zarobkowa-jak-powstrzymac-odplyw-mlodych-ludzi-z-Polski>, dostęp: 28.02.2018.
- Emigration by age group, sex and citizenship, <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>, dostęp: 21.02.2018.
- Eurofound, *Exploring the diversity of NEETs: County profile*, www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef1602en2.pdf, dostęp: 20.01.2018.

- Eurofound, *Młodzież NEET*, www.eurofound.europa.eu/pl/topic/neets, dostęp: 20.01.2018.
- Eurostat, *Unemployment statistics*, http://ec.europa.eu/eurostat/Unemployment_statistics, dostęp: 20.01.2018.
- Eurostat, *Young people neither in employment nor in education and training by sex, age and labour status (NEET rates)*, http://ec.europa.eu/eurostat/Statistics_on_young_people_neither_in_employment_nor_in_education_or_training, dostęp: 20.01.2018.
- Eurostat, *Young temporary employees as percentage of total number of employees by sex, age and country of birth*, http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/yth_empl_050, dostęp: 20.01.2018.
- Filosofskij slovar'*, Politizdat, Moskwa 1980.
- Florian L., Pullin D., *Defining Difference: A Comparative Perspective on Legal and Policy Issues in Education Reform and Special Educational Needs*, [w:] M. McLaughlin, M. Rouse (red.), *Special Education and School Reform in the United States and Britain*, Routledge, London 2000.
- Folomeeva T.V., *Social'no-psichologicheskij podhod k issledovaniju potrebitel'skogo povedenija*, „Vestnik Moskovskogo universiteta. Serija 14. Psihologija” 2012, nr 1.
- Frankfort-Nachmias Ch., Nachmias D., *Metody badawcze w naukach społecznych*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2001.
- Fürstenberg U., Kletzenbauer, P., *CLIL: from Online Sources to Learning Resources*. In: International Conference “ICT for Language Learning” 5th Edition, https://conference.pixel-online.net/conferences/ICT4LL2012/common/download/Paper_pdf/149-CLIL02-FP-Kletzenbauer-ICT2012.pdf, dostęp: grudzień 2017.
- Galas B., *Czynniki współwystępujące z samooceną i aspiracjami młodzieży*, „Psychologia Wychowawcza” 1994, nr 1.
- Galskova N. D., *Teoriya obucheniya inostrannym yazykam: Lingvodidaktika i metodika* [Theory of Foreign Languages Teaching : Linguodidactics and Methodology] : [ucheb. posobiye dlya stud. ling. un-tov i fak. in. yaz. vyssh. ped. ucheb. zavedeniy] / N. D. Galskova, N. I. Gez. – M. : Izdatelskiy tsentr „Akademiya”, Moskwa 2011. (in Russian)
- Giddens A., *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Gulda M., *Młodzież wobec przyszłości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1990.
- Gulda H., *Zmiany postaw wobec niektórych wartości życiowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 1990.
- GUS, *Pracujący w nietypowych formach zatrudnienia. Notatka informacyjna*, Warszawa styczeń 2016.
- GUS, *Kapitał ludzki w Polsce w latach 2012-2016. Studia i analizy statystyczne*, Warszawa 2017.
- GUS, *Aktywność ekonomiczna ludności Polski III kwartał 2017*, Warszawa 2018.
- Hall, E., *The Silent Language*, Doubleday & Company Inc., Garden City, New York 1959.
- Harwas-Napierała B., Trempała J., *Psychologia rozwoju człowieka. Charakterystyka okresów życia człowieka*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2014.

- Hejnicka-Bezwińska T., *Orientacje życiowe młodzieży*, WSP, Bydgoszcz 1991.
- Hill N., Sel'f B., Roshe G., *Izmerenie udovletvorennosti potrebitelja po standartu ISO 9000:2000*, Izdatel'skij dom „Technologii”, Moskva 2004, <http://www.klubok.net/pageid478.html>, dostęp: 10.12.2016.
- Ilin I., *Protses razvitiya subektnosti uchitelya shkoly kak innovatsiyniy obekt upravleniya*, „Psikhologo-pedagogicheskiy poisk” 2010, nr 2.
- Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004–2016*, GUS, Departament Badań Demograficznych i Rynku Pracy, 16.10.2017, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/migracje-zagraniczne-ludnosc/informacja-o-rozmiarach-i-kierunkach-emigracji-z-polski-w-latach-20042016,2,10.html>, dostęp: 17.02.2018.
- Janczur A., *Wybrane czynniki kształtujące styl życia młodzieży*, Wydawnictwo WSP w Rzeszowie, Rzeszów 1988.
- Jundziłł I., *Trudności wychowawcze w rodzinie*, Wydawnictwo „Nasza-Księgarnia”, Warszawa 1989.
- Kaczmarczyk P., *Migracje zarobkowe Polaków w dobie przemian*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2005.
- Kobi S., Parli K., (red.) *Bestandesaufnahme hindernisfreie Hochschule*, Ziircher Fachhochschule, Schweiz 2010.
- Kolupayeva A.A., Taranchenko O.M., Bilozerska O.I., *Basics of inclusive education: teaching manual*, A.S.K., Kyiv 2012.
- Komisja Europejska, *Zatrudnienie, sprawy społeczne i włączenie społeczne. Program „Gwarancje dla Młodzieży”*, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1079&langId=pl>, dostęp: 20.01.2018.
- Komorowska H., *Metody badań empirycznych w glottodydaktyce*, PWN, Warszawa 1982.
- Kozak S., *Patologia eurosieroctwa w Polsce. Skutki migracji zarobkowej dla dzieci i ich rodzin*, Wydawnictwo Difin S.A., Warszawa 2010.
- Krivchikova G.F., *Metodika interaktivnogo navchannya pisemnogo movlennya maybutnih uchiteliv angliyskoyi movi*, dis... kand. ped. nauk, 13.00.02, Kiyivskiy natsionalniy lIngvistichniy un-t., Kyiv 2005.
- Krzyżanowska Ł., Stec M., *Rynek pracy – główne pojęcia i teorie*, [w:] A. Giza, M. Sikorska (red.), *Współczesne społeczeństwo polskie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Kubielski W., *Zarys metodologii badań pedagogicznych: struktura procesu badawczego i jej metodologiczne podstawy*, Wydawnictwo Uczelniane Pomorska Akademia Pedagogiczna, Słupsk 2001.
- Kurek S., *Przestrzenne zróżnicowanie starzenia się ludności Polski w świetle prognoz GUS*, [w:] J.T. Kowalewski, P. Szukalski (red.), *Starość i starzenie się jako doświadczenie jednostek i zbiorowości ludzkich*, Zakład Demografii Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2006.
- Kurzępa J., Lisowska A., Pierzchalska A. (red.), *Współczesna młodzież pomiędzy eros a thanatos*, Agencja Wydawnicza „ARGI”, Wrocław 2008.
- Lamben Zh. Zh., *Strategicheskij marketing. Evropejskaja perspektiva*, Nauka, Sankt-Peterburg 1996, <http://group3440.narod.ru/documentsnew/forstudy/foroldstudy/lambin.pdf>, dostęp: 11.07.2017.

- Lanova O.V., *Pidgotovka maybutnih uchiteliv angliyskoyi movi do navchannya uchniv prosodichnih zasobiv*, avtoref. dis... kand. ped. nauk, 13.00.02, Pivdenoukrajynskiy derzh. pedagogichniy un-t im. K.D.Ushinskogo, O., 2008.
- Lewowicki T., *Aspiracje dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1987.
- Liao Y., *Game-based learning vs. traditional instruction: a meta-analysis of thirty-eight studies from Taiwan*, [w:] C. Maddux, D. Gibson, B. Dodge (red.), *Research highlights in information technology and teacher education*. Chesapeake, VA: Society for Information Technology and Teacher Education (SITE), 2010.
- Losewa N., Gubar D., *Humanistyczne idee rosyjskich i ukraińskich pedagogów w XIX i XX wieku*, „Zeszyty Naukowe Szkoły Wyższej Przymierza Rodzin w Warszawie”. Seria Pedagogiczna nr 4, Zeszyt nr 8, Warszawa 2012.
- Lothridge K., *Blended learning: efficient, timely, and cost effective*, „Australian Journal of Forensic Sciences” 2013, nr 45(4), www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00450618.2013.767375, dostęp: grudzień 2017.
- Łobocki M., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2004.
- Łoś M., *Aspiracje a środowisko*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 1972.
- Mamchur I.A., *Formuvannya komunikativnogo potentsialu maybutnogo vchitelya inozemnoyi movi zasobami kulturologichno orientovanogo navchannya*, dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.07, Mizhnar. ekon.-gumanit. un-t im. akad. S. Dem'yanchuka, Rivne 2007.
- Matczak A., *Zarys psychologii rozwoju. Podręcznik dla nauczycieli*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003.
- Mayringer, H., Hilzensauer, W., Hornung-Prähauser, V., *Studie über die österreichweite Nutzung von eContent-Angeboten im Web* [Study on the Austria-wide use of e-Content offers on the Web], http://www.e-teaching-austria.at/art_sammlung/2346.php, dostęp: grudzień 2017.
- McKay S.L., *Toward an appropriate EIL pedagogy: re-examining common ELT assumptions*. „International Journal of Applied Linguistic” 2003, nr 13(1).
- Mobility Scoreboard: Higher Education Background Report. (Tablica wyników mobilności studentów. Uwarunkowania studiowania za granicą)*, Komisja Europejska/EACEA/Eurydice, 2016. Luksemburg: Urząd Publikacji Unii Europejskiej, Warszawa 2017, <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/97c912df-b535-11e6-9e3c-01aa75ed71a1/language-pl/format-PDF>, dostęp: 21.01.2018.
- Morska L.I., *Teoretiko-metodichniaspekti pidgotovki maybutnih uchiteliv inozemnih mov do vikoristannya informatsiy nih tehnologiy u profesijnij diyalnosti*, Dis... d-ra nauk, 13.00.02, 2008.
- Mödritscher F., *Implementation and Evaluation of Pedagogical Strategies in Adaptive E-Learning Environments*, Graz University of Technology, Graz 2007
- Nauka w Polsce, *Idealny absolwent studiów ze specjalistyczną wiedzą i kompetencjami miękkimi*, <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C413799%2Cidealny-absolwent-studiow--ze-specjalistyczna-wiedza-i-kompetencjami-miekkimi.html>, dostęp: 20.01.2018.

- Nowak D., *Młodzież w świetle wyboru drogi życiowej*, „Wychowanie na co dzień” 2001, nr 3.
- Oklander M. A., Zhars’ka I. O. *Povedinka spozhyvacha*, „Tsentr uchbovoyi literatury”, Kyiv 2004.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2004.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1998.
- Okólski M., *Demografia – podstawowe pojęcia, procesy i teorie w encyklopedycznym zarysie*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2004.
- Oleszkowicz A., *Bunt młodzieńczy*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006.
- Oleszkowicz A., Senejko A., *Psychologia dorastania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.
- Parzęcki R., *Uwarunkowania aspiracji zawodowych młodzieży w środowisku wiejskim*, Toruń 1986.
- Pasternak-Malicka M., *Przyczyny i skutki migracji zagranicznych młodych Polaków*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Współczesne Problemy Ekonomiczne. Globalizacja. Liberalizacja. Etyka” 2013, nr 7.
- Pavlova N., Marchev D., Borisov B., Harizanov K., *Inquiry Based Learning in Science Education and Mathematics for Developing Bilinguals*, „Journal Education Culture and Society” 2015, nr 1.
- Petrovskiy V., *Individ, subect, lichnost, individualnoct v opredelenii i poznanii*, „Mir Psikhologii” 2007, nr 1.
- Piekarski J., *Międzypokoleniowa transmisja wartości w środowisku rodzinnym małego Miasta. Wychowawcze studium relacji międzygeneracyjnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1992.
- Pilch T., Bauman T., *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2001.
- Pilch T., *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa 1982.
- Polakowska-Kujawa J. (red.), *Współczesna Europa w procesie zmian*, Wydawnictwo Difin S.A., Warszawa 2006.
- Population (Demography, Migration and Projections)*, Eurostat, <http://ec.europa.eu/eurostat/web/population-demography-migration-projections/deaths-life-expectancy-data>, dostęp: 21.02.2018.
- Program Praca dla Młodych*, www.mpips.gov.pl/praca/program-praca-dla-mlodych/, dostęp: 20.01.2018.
- Pugach V.N., Abdullina S.V., *Obrazovatel’nye uslugi: obshhie ponjatija*, „Internet-zhurnal Naukovedenie” 2013, nr 2(15), <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazovatelnye-uslugi-obshchie-ponyatiya>, dostęp: 05.11.2016.
- Raport „Kompetencje i kwalifikacje poszukiwane przez pracodawców wśród absolwentów szkół wyższych wchodzących na rynek pracy”. Wyniki badania przeprowadzonego przez Szkołę Główną Handlową w Warszawie, Amerykańską Izbę Handlu w Polsce oraz Ernst & Young*, Warszawa 2012, www.firma.sgh.waw.pl/pl/Documents/RKPK_raport_2012.pdf, dostęp: 20.01.2018.

- Ritterfeld U., Weber R., *Video Games for Entertainment and Education*, [w:] P. Vorderer, J. Bryant (red.), *Playing Video Games-Motives, Responses, and Consequences*, Lawrence Erlbaum, Mahwah, New Jersey 2006.
- Rocznik statystyczny pracy, GUS, Departament Badań Demograficznych i Rynku Pracy, Warszawa 2017.
- Rokitowska J., *Sklonność do migracji młodych ludzi na przykładzie gminy Oborniki Śląskie – potencjalne implikacje dla rozwoju lokalnego*. „Ekonomia XXI wieku” 2017, nr 1(13).
- Rozwadowska A., *Migracja Polaków. Wyjeżdżają osoby w sile wieku i na stałe*, opublikowano 14.11.2017, <http://wyborcza.pl/7,155287,22642615,migracja-polakow-wyjezdza-osoby-w-sile-wieku-i-na-stale.html>, dostęp: 24.02.2018.
- Runge A., Runge J., *Słownik pojęć z geografii społeczno-ekonomicznej*. Wydawnictwo Videograf Edukacja, Katowice 2008.
- Savchenko S., *Subektnost lichnosti v kontexte sotsialno-pedagogicheskogo podkhoda*, „Social Pedagogics: theory and practice” 2005, nr 3.
- Semenov M., & Prizyuk O., *Poshuk slyahiv optymizatsiyi struktury saitu LMS MOODLE u vypadku velykoyi kilkosti katehotiy ta dystantsiynih kursiv* [Search for LMS MOODLE Structure Optimization ways in Case of Large Quantity of Categories and Distance Courses], www.moodlemoot.in.ua/course/view.php?id=82 (in Ukrainian), dostęp: grudzień 2017.
- Seul S., *Aspiracje absolwentów szkoły podstawowej*, „Edukacja i Dialog” 1997, nr 3.
- Sevastyanova O., *Studentska molod u konteksti subect-subektnykh sotsializatsiynyykh vykhovnykh vplyviv u VNZ*, „Sotsialna pedagogika: teoria i praktika” 2008, nr 3.
- Shyian T., *Kros-kul'turnyy komponent u vykladanni anhlis'koyi movy dlya spetsial'nykh tsiley*, Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu „Ostroz'ka akademiya”, Seriya „Filolohichna” 2015, nr 58 (in Ukrainian).
- Sikorski W., *Jak zapobiegać zaniżonym aspiracjom*, „Edukacja i Dialog” 1996, nr 6.
- Sikorski W., *Korekcja zawyżonych aspiracji edukacyjno-zawodowych młodzieży*, „Psychologia Wychowawcza” 1997, nr 4.
- Sikorski W., *Zaniżone aspiracje edukacyjne- ich źródła i korekcja*, „Opieka, Wychowanie, Terapia” 1999, nr 2.
- Sikorski W., *Dynamika aspiracji życiowych młodzieży uczącej się*, „Edukacja” 2000, nr 1.
- Simkova M., *Using Of Computer Games In Supporting Education*. „Procedia: Social and Behavioral Sciences” 2014, nr 141.
- Sisoewa S. O., *Problema formuvannya osobistosti, zdatnoyi do tvorchoyi samorealizatsiyi*, zb. nauk. pr., Mikolayiv, Vid-vo MF NAUKMA, „Pedagogika” 2000, nr 7.
- Sisoewa S.O., *Interaktivni tehnologiyi navchannya doroslih: navchalno-metodichniy posibnik*, NAPN Ukrayini, In-t pedagogichnoyi osviti i osvIti doroslih, K., „EKMO”, 2011.
- Skorny Z., *Aspiracje młodzieży oraz kierujące nimi prawidłowości*, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Warszawa 1980.
- Sokolova S.V., *Metodika navchannya maybutnih uchiteliv angliyskoyi movi vikoristovuvati paralingvistichni zasobi v usnomu spilkuванні*, dis. ... kand. ped. nauk, 13.00.02, K., 2006.

- Sokołowska A., *Stosunek młodzieży do jej perspektyw życiowych*, PWN, Warszawa 1967.
- Standing G., *Prekariat. Nowa niebezpieczna klasa*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2014.
- Statystyka dotycząca migracji i populacji migrantów*, Eurostat, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics/pl, dostęp: 10.02.2018.
- Studia są bez sensu? Polacy krytykują szkolnictwo wyższe*, <http://www.natablicy.pl>, opublikowano 15.04.2011, dostęp: 17.02.2018.
- Surina I., *System kształcenia wyższego a potrzeby rynku pracy*, „Acta Pomerania” 2012, nr 4.
- Surina I., Gaysanov K., *Przemiany środowiska wychowawczego w kontekście kryzysu migracyjnego*, [w:] I. Junová, G. Slaninová (red.), SOCIALIA 2015. „Možnosti uplatnění sociálního pedagoga/sociální pedagogiky v současné společnosti“, GAUDEAMUS, Hradec Králové 2016.
- Svanevych YA., Bobinska YE., *Mizhkul'turna osvita. Poradnyk dlya vchytelya*, [Intercultural Education. Teacher's Guide], Wydawnictwo Ortdruk, Białystok 2008.
- Syrek E., *Aspiracje życiowe młodzieży niedostosowanej społecznie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1986.
- Szkoły wyższe i ich finanse w 2016 r.*, GUS, Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, Warszawa 2017.
- Szyska M., *Zagraniczna migracja zarobkowa jedną ze strategii życiowych młodego pokolenia*. „Roczniki Nauk Społecznych” 2016, nr 2, tom 8(44), <http://czasopisma.tnkul.pl/index.php/rns/article/view/4563>, dostęp: 15.03.2018.
- The Benefits of Inclusive Education*, <http://www.pbs.org/parents/education/learning-disabilities/inclusive-education/the-benefits-of-inclusive-education/>
- The law of Ukraine “On secondary education”*, <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/normativno-pravova-baza1.html>
- Thomas G., Walker D., Webb J., *The Making of the Inclusive School*, Routledge, London and New York 1998.
- Tsilova kompleksna programa “Vchitel” ta shlyahi yiyi realizatsiyi v suchasniy umovah*, http://pidruchniki.com/1597012255045/pedagogika/tsilova_kompleksna_programa_vchitel_shlyahi_realizatsiyi_suchasniy_umovah, dostęp: 15.08.2017.
- Tuning Educational structures in Europe*: http://www.tuning.unideusto.org/tuningeu/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1
- Tyrała P. (red.), *Aspiracje a rzeczywistość edukacyjno-wychowawcza w okresie przeobrażeń strukturalnych państwa*, Wydawnictwo WSP, Rzeszów 1997.
- Tyrsikov D., *Rol humanitarnykh tekhnologiy v razvitii subektnosti lichnosti v obrazovanii*, „Psikhologiya v vuze” 2011, nr 1.
- Uvarov E., *Subektnaya aktivnost kak vedushchaya determinanta samorazvitiya studenta v sovremennom obrazovatel'nom prostranstve*, „Psikhologiya v vuze” 2010, nr 1.
- Veremchuk A.M., *Rozvitok profesijnoyi refleksiyi maybutnogo vchitelya Inozemnoyi movi*, dis. ... kand. psihol. nauk, 19.00.07, Mizhnar. ekon.-gumanit. un-t im. akad. S. Dem'yanchuka, Rivne 2009.

- Voytyuk O.A., *Formuvannya psihologichnoyi kompetentnosti vkladachiv Inozemnih mov vischih viyskovich navchalnih zakladiv*, avtoref. dis. kand. psihol. nauk: 19.00.07, Nats. akad. Derzh. prikordon. sluzhbi Ukrayini Im. B. Hmel'nitskogo, Hmel'nitskiy 2009.
- Weaver G.R., *Understanding and coping with cross-cultural adjustment stress*, [w:] R.M. Paige (red.), *Education for the International Experience*, Intercultural Press, Yarmouth: ME 1993.
- Weinreich U., *Languages in Contact: Findings and Problems.*, Mouton & Co., Hague 1968.
- Węglińska M., *Jak pisać prace magisterską?* Wydawnictwo Impuls, Kraków 2004.
- Wilk W., *Możliwości zaspokojenia potrzeb edukacyjnych młodzieży w warunkach zmiany społecznej w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2002.
- Wojciechowska M., *Wartości edukacyjne uznawane przez uczniów ze środowisk robotniczych*, „Edukacja” 1997, nr 4.
- Wołk M., *Aspiracje po polsku*, „Edukacja i Dialog” 2005, nr 4.
- Work Serwis, *Migracje zarobkowe Polaków VII, Listopad 2017*, www.workservice.com/pl/.../Migracje-Zarobkowe-Polakow-VII-listopad-2017, dostęp: 20.01.2018.
- World Population Prospects The 2015 Revision. Key Findings and Advance Tables, World Youth Report*, United Nations, New York 2013, <http://www.un.org/esa/socdev/unyin/wyr/2013/report.pdf>, dostęp: 15.03.2018.
- Wright E.B., *Full Inclusion of Children with Disabilities in the Regular Classroom: Is It the Only Answer?*, „Social Work in Education” 1999, nr 21(1).
- Wyjazdy i przyjazdy studentów i pracowników uczelni w ramach Erasmus+ w edycji 2015*, Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, <http://www.frse.org.pl/wyjazdy-i-przyjazdy-studentow-i-pracownikow-uczelni-w-ramach-erasmus-w-edycji-2015/>, dostęp: 28.01.2018.
- Zakon pro vischu osvitu*, <http://osvita.ua/legislation/law/2235>, dostęp: 15.08.2017.
- Zakon Ukrayini pro osvitu*, <http://osvita.ua/legislation/law/2231>, dostęp: 15.08.2017.
- Zaseklna L.V., *Osoblivosti formuvannya profesiyno-tvorchogo mislennya maybutnogo fahivtsya Inozemnoyi movi*, dis... kand. psihol. nauk: 19.00.07, Volinskiy derzh. un-t im. Lesi Ukrayinki, Lutsk 2000.
- Zenya L.Ya., *Sistema metodichnoyi pidgotovki maybutnih uchiteliv do navchannya Inozemnih mov uchniv proflnoyi shkoli*, avtoref., dis. ... d-ra ped. nauk, 13.00.02, Kiyiv. nats. lingv. un-t., Kiyiv 2013.
- Zientara P., *Międzynarodowe migracje o charakterze ekonomicznym: Przyczyny, mechanizmy, konsekwencje*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2012.

- Активизируемся! Страна выбирает лучших добровольцев* / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://mmpsrb.ru/press-centr/novosti/>.21.
- Безработица в Украине. Проблема становится массовой*, РИА Новости Украина: <https://rian.com.ua/analytics/20160210/1004974324.html>, доступ: 10.03.2018.
- Волонтерская деятельность – европейские практики регулирования* / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.lawtrend.org/wp-content/uploads/2014/09/ecnl-volonterskaya-deyatelnost-evropejskie-praktiki-regulirovaniya.pdf>.
- Волонтеры Мордовии претендуют на звание «Лучшего добровольца России» в 3 номинациях* / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.vestnik-rm.ru/news-3-21978.htm>.
- Всемирная декларация добровольчества* / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://gov.cap.ru/home/13/2006/molod/dobrovolci/deklaracia.doc>.
- Всеобщая декларация прав человека* (принята Генеральной Ассамблеей ООН 10.12.1948) / Российская газета, N 67, 05.04.1995.
- Добровольный помощник: все о волонтерском движении в москве* / [Электронный ресурс] режим доступа: <https://www.mos.ru/news/item/17935073/>
- Добровольская Т.А., *Социально-психологические особенности взаимоотношений инвалидов и здоровых* / Т.А. Добровольская, Н.Б. Шебалина// Социол. ис-след, 1993
- Елгина Л.С., *Социальная адаптация студентов в вузе* // Вестник Бурятского государственного университета. 2010
- Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2053-19>
- Зиновьева В.И., *Сопровождение социальной адаптации студентов с ограниченными возможностями здоровья в техническом вузе как тема группового проектного обучения* Вестник томского государственного университета. Философия, социология, политология. – № 341. – 2010. – С. 33–34
- Интерактивный портал «Аналитическая геометрия»*. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.agportal.org.ua>
- Кирякова В.В., *Проблемы социализации людей с ограниченными возможностями в условиях высшей школы*/ В.В. Кирякова // Научная сессия ТУСУР-2007: Материалы докл. Всерос. науч.-техн. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых: В 5 ч. Томск: В-Спектр, 2007
- Конвенция о правах ребенка* (одобрена Генеральной Ассамблеей ООН 20.11.1989) (вступила в силу для СССР 15.09.1990) / Сборник международных договоров СССР, выпуск XLVI, 1993.
- Конституция Российской Федерации: (принята всенародным голосованием 12.12.1993) (с учетом поправок, внесенных Законами РФ о поправках к Конституции РФ от 30.12.2008 N 6-ФКЗ, от 30.12.2008 N 7-ФКЗ, от 05.02.2014 N 2-ФКЗ, от 21.07.2014 N 11-ФКЗ) / Собрание законодательства РФ, 04.08.2014, N 31, ст. 4398.
- Концепция содействия развитию благотворительной деятельности и добровольчества в Российской Федерации, одобренная распоряжением Правительства

- Российской Федерации от 30 июля 2009 г. N 1054-р. / [Электронный ресурс] Режим доступа: http://economy.gov.ru/minec/activity/sections/admReform/publicsociety/doc091224_1949.
- Лосева Н.М., *Гуманізація педагогічної діяльності – шлях до самореалізації суб'єктів навчального процесу* Вісник Інституту розвитку дитини. Вип.5. Серія: Філософія, педагогіка, психологія: збірник наукових праць. – Київ: Вид-во Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2009
- Момчева Г., Ковачева Е., Харизанов Кр., Ангелов А.и др. *Информационни технологии за 8. Клас*, Издательство „Булвест 2000”, София 2017
- Научно-методическое обеспечение индивидуализации образовательного маршрута и психолого-педагогического сопровождения студентов с ограниченными возможностями здоровья в системе высшего образования. Пособие для преподавателей вузов* / Сост. Гончаров С.А. и др. – СПб., 2002
- Нацбанк України: потік українських трудових мігрантів в Польщу буде рости*, «Українські новини», opublikowano: 28.02.2018, <https://regnum.ru/news/2385245.html>, _dostep: 10.03.2018 Нижегородцы стали призерами и победителями Всероссийского конкурса «Доброволец России-2017» / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.prednnov.ru/novosti>.
- Новиков А.С., Проблемы волонтерского движения в современной России: Международный научно-исследовательский журнал, 2012, выпуск 5 (5) – С. 112–113.
- О благотворительной деятельности и благотворительных организациях: Федеральный закон от 11.08.1995 N 135-ФЗ (ред. от 05.05.2014) / Собрание законодательства РФ, 14.08.1995, N 33, ст. 3340.
- О государственной поддержке молодежных и детских общественных объединений: Федеральный закон от 28 июня 1995 г. N 98-ФЗ / Российская газета от 4 июля 1995 г. N 127.
- О добровольчестве (волонтерстве) (в части создания правовой основы функционирования в России добровольчества (волонтерства): Законопроект N 300326-6 / Автоматизированная система обеспечения законодательной деятельности / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://asozd2.duma.gov.ru/main.nsf/%28Spravka%29?OpenAgent&Rn=300326-6>.
- О Концепции долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации на период до 2020 года: Распоряжение Правительства РФ от 17.11.2008 N 1662-р (ред. от 10.02.2017) / Собрание законодательства РФ, 24.11.2008, N 47, ст. 5489.
- О некоммерческих организациях: Федеральный закон от 12.01.1996 N 7-ФЗ (ред. от 14.11.2017) / Собрание законодательства РФ, 15.01.1996, N 3, ст. 145.
- О проведении в Российской Федерации Года добровольца (волонтера): Указ Президента РФ от 6.12.2017 года N 583 / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/56315>.
- Об общественных объединениях: Федеральный закон от 19.05.1995 N 82-ФЗ / (ред. от 02.06.2016) / Российская газета, N 100, 25.05.1995.
- Официальный сайт Единой информационной системы «Добровольцы России» / [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://добровольцыроссии.рф/>.

- Официальный сайт Молодежного волонтерского экологического движения «Зеленая волна» / [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://premiagi.ru/initiative/1873>.
- Официальный сайт Ресурсного центра «Мосволонтер» / [Электронный ресурс] Режим доступа: https://mosvolonter.ru/static/about_us
- Парахонский А.П., *Социальная адаптация студентов в процессе обучения в вузе* // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2010
- Поисково-спасательный отряд Кемеровского ГСХИ / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.ksai.ru/view-content/id-506/menuid-737>.
- Послание Президента Российской Федерации Федеральному Собранию: Послание Президента РФ Федеральному Собранию от 01.12.2016 / Парламентская газета, N 45, 02-08.12.2016.
- Потенциал гражданского участия в решении социальных проблем. Сводный аналитический отчет [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.levada.ru/old/books/potentsial-grazhdanskogo-uchastiya-v-resheniisotsialnykh-problem>
- Проблемы и потребности развития волонтерского движения: аналитическая справка / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://semya-protiv-narkotikov.ru/analiticheskaya-spravka-problemy-razvitiya-volonterstva>.
- Реставрация «по обмену»: московская гастроль французских добровольцев / [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://hraniteli-nasledia.com/articles/initsiativy/restavratsiya-po-obmenu-moskovskaya-gastrol-frantsuzskikh-dobrovoltsev/>.
- Росквест. Два квеста — одна история!*, <http://rosquest.ru/portal/>, доступ: 05.01.2018.
- Сотрудники УНК УМВД России по Оренбургской области провели обучение киберволонтеров Оренбургского педагогического университета / [Электронный ресурс] Режим доступа: http://orenburg.riassv.ru/news/sotrudniki_unk_umvd_rossii_po_orenburgskoy_oblasti/210489.
- Холл Д., Тинклин Т., *Студенты-инвалиды и высшее образование* / Пер. с англ. // Журнал исследований социальной политики. — 2004

Informacja o Autorach

Tetyana Blyznyuk Ph.D, Associate Professor of Chair of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine [e-mail: blyztan@yahoo.com].

Olena Budnyk – Doctor of Pedagogical Sciences (Ed.D), Professor of Chair of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine [e-mail: olena.budnyk@pu.if.ua].

Olena Byndas – PhD, Associate Professor, Roman and Germanic Philology Department, Luhansk Taras Shevchenko National University, Starobilsk, Ukraine [e-mail: olenataran@ukr.net].

Inna Chervinska – Ph.D, Associate Professor of Chair of Pedagogy of Primary Education, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine [e-mail: chervinska.inna@gmail.com].

Kseniya Falkovskaya – PhD, Associate Professor of Social Medicine and Social Work Department, A.I. Yevdokimov Moscow State University of Medicine and Dentistry, Russia [e-mail: kseniafalk@mail.ru].

Kazbek Gaysanov – doktor, Akademia Pomorska w Słupsku [e-mail: gakar.rus@gmail.com].

Tetiana Koknova – PhD, Associate Professor Roman and Germanic Philology Department, Foreign Language Faculty, Luhansk Taras Shevchenko National University, Ukraine [e-mail: koknovatanya@gmail.com].

Emiliya Koleva – Dr., Associate Professor Department of Mathematics and Physics, **The Policy of Nikola Vaptsarov Naval Academy**, Faculty of Mathematics and Computer Science, *Konstantin Preslavsky* University of Shumen, Bulgaria [e-mail: emilia_f@abv.bg].

Nataliya Losyeva – Dr. Hab. of Pedagogy, Professor of Vasyl Stus Donetsk National University, Ukraine [e-mail: natalie.loseva@gmail.com].

Nataliya Pavlova – Dr. Habil. Associate Professor, Faculty of Mathematics and Computer Science, *Konstantin Preslavsky* University of Shumen, Bulgaria [e-mail: n.pavlova@shu.bg].

Agnieszka Próchniak – doktor, adiunkt w Katedrze Administracji i Socjologii, Akademia Pomorska w Słupsku [e-mail: agnieszka-prochniak@wp.pl].

Natalia Rozhanska – PhD, Associate Professor, Faculty of Sociology, Petro Mohyla Black Sea National University, Ukraine [e-mail: natalia.rozhanska@gmail.com].

Svitlana Shekhavtsova – doctor of Pedagogy, Professor, Roman and Germanic Philology Department, Luhansk Taras Shevchenko National University, Ukraine [e-mail: shekhavtsova1@gmail.com].

Anna Agnieszka Suchocka – doktor, adiunkt w Katedrze Administracji i Socjologii, Akademia Pomorska w Słupsku [e-mail: aasuchocka@interia.pl].

Agnieszka Suchocka – doktor, adiunkt w Instytucie Studiów Edukacyjnych, Akademia Marynarki Wojennej w Gdyni [e-mail: a.suchocka@interia.pl].

Iryna Surina – prof. dr hab., Katedra Administracji i Socjologii, Akademia Pomorska w Słupsku [e-mail: irina.surina@apsl.edu.pl].